

PYHÄ NIMESSÄ JA PAIKASSA

Suomen ja Viron *Pyhä-* ja *Püha-*aineksen sisältävät paikannimet

Maisterintutkielma

Kallas Lukka

Helsingin yliopisto

Suomalais-ugrilaiset kielet ja kulttuurit

Janne Saarikivi

Toukokuu 2022

Tiivistelmä

Tiedekunta: Humanistinen tiedekunta

Koulutusohjelma: Suomen kielen ja suomalais-ugrilaiden kielten maisteriohjelma

Opintosuunta: Suomalais-ugrilainen kielentutkimus

Tekijä: Kallas Lukka

Työn nimi: Pyhä nimessä ja paikassa. Suomen ja Viron Pyhä- ja Püha-aineuksen sisältävät paikannimet

Työn laji: Maisterintutkielma

Kuukausi ja vuosi: Toukokuu 2022

Sivumäärä: 101 s.

Avainsanat: nimistöntutkimus, paikannimet, pyhä, Viro, Suomi

Ohjaaja tai ohjaajat: Janne Saarikivi

Säilytyspaikka: Helsingin yliopiston kirjasto

Muita tietoja:

Tiivistelmä: Tutkimus käsittelee *Pyhä-* ja *Püha-*elementin sisältäviä paikannimiä Suomen ja Viron alueella. Tutkimuksen tarkoituksena on selvittää, pitääkö teoria *Pyhä-*paikoista rajojen merkittäjinä paikkansa, millaisia *Pyhä-* ja *Püha-*paikat ovat, millaisia kertomuksia ja ominaisuuksia paikkoihin liitetään sekä millaisia nimeämismotivaatioita nimille on löydettävissä.

Aineisto on pääosin peräisin Kotimaisten kielten keskuksen ja Eesti keele instituutin nimiarkistoista ja Suomen ja Viron maanmittauslaitosten tietokannoista. Tutkimuksessa käytetään grounded theory -metodia tukeutuen nimeämismalliteorian ja kulttuurisen onomastiikan teoriaviitekehyyksiin. Analyysin kohteena ovat ensisijaisesti *Pyhä-* ja *Püha-*nimiset vakavedet ja kohoumat. Analyysiosiossa nimet ryhmitellään perusosien mukaan. Tarkastelun kohteena ovat nimien levikki, paikkojen topografia, ympäristön esiintyvät nimet sekä nimiarkistoon kerätyt paikkoihin liittyvät kertomukset ja historiatiedot.

Aineiston perusteella *Pyhä-*nimityyppi vaikuttaa aiempaa käsitystä monimuotoisemmalta. Viron Pühajärvet eivät sijoitu vanhoille rajoille. Suomen *Pyhä-*paikoista osan voi sanoa olevan rajapaikkoja, mutta sen lisäksi nimille on löydettävissä myös muita motivaatioita. Levikkien perusteella *Pyhä-*nimet ovat levinneet alueille eri suunnista ja eri kulttuurien vaikutuspiireistä. Levikkikartassa eteläisten ja pohjoisten nimiryhmien välillä on katkos. *Pyhäjärvet* jakautuvat kahteen ryhmään, joista eteläiset ovat ominaisuuksiltaan suuria ja keskeisiä. Pohjoisessa *Pyhäjärvet* ovat pieniä ja kuuluvat ennemmin *Pyhä-*nimisen kohouman nimiryppäeseen. *Pyhävuoret* ovat ominaisuuksiltaan korkeita ja kivikkoisia, ja sijaitsevat yleensä suuren veden äärellä. *Pyhävaarat* ovat motivaatioiltaan saamelaisperäisiä. *Pühaallikat* liittyvät kansanuskoon pyhinä lähteinä ja uhrilähteinä. *Pyhämaet* ja *Pyhälammet* jäävät vaikeaselkoisiksi.

Tutkimuksen perusteella teoria *Pyhä-*paikoista nimenomaisesti rajapaikkoina ei pidä paikkansa. Sen sijaan *Pyhä-*paikat ovat monimuotoinen ja monikerroksinen nimityyppi, jonka taustalla on erilaisia nimeämismotivaatioita sekä -malleja. Sakraaleja nimiä tutkiessa on oleellista ottaa huomioon nimien kulttuurinen konteksti sekä sakraalien sanojen monimerkityksisyys.

Sisällys

1	Johdanto	1
1.1	Tutkimuksen aihe ja tutkimuskysymykset	1
1.2	Pyhän määrittelystä ja käsitteestä	3
1.3	<i>Pyhä</i> -sana murteissa	5
1.4	Pyhät paikat	8
1.5	Muuta tutkimusta	12
2	Teoriatausta	14
2.1	Paikannimien muodostaminen	16
2.2	Nimeämismallit	19
2.3	Nimet osana kulttuuria	21
3	Tutkimusmenetelmät ja aineisto	23
3.1	Tutkimusmenetelmät	23
3.2	Aineisto	25
3.3	Aineiston erittely	28
3.4	Paikanlajit	29
3.4.1	Suomi	29
3.4.2	Viro	33
4	Aineistoanalyysi	35
4.1	Vakavedet	35
4.1.1	<i>Pyhäjärvi</i>	36
4.1.2	Esimerkkejä <i>Pyhäjärvien</i> topografiasta ja ympäristöstä	40
4.1.3	Muut <i>Pyhä</i> -vedet	46
4.1.4	<i>Pühajärv</i>	50
4.1.5	<i>Pühaallikas</i>	53
4.2	Kohoumat	55
4.2.1	<i>Pyhämäki, Pyhätmäki</i>	56

4.2.2	<i>Pyhävuori</i>	59
4.2.3	<i>Pyhävaara</i>	63
4.2.4	Muut <i>Pyhä</i> -kohoumat.....	65
4.2.5	<i>Ahvenpyhä</i> ja <i>Eräpyhä</i>	69
4.2.6	<i>Pühamägi</i>	71
5	Johtopäätökset.....	71
5.1	<i>Pyhät</i> rajoilla	74
5.2	Paikkoihin liitetyt kertomukset ja ominaisuudet	76
5.3	Nimeämismalliteoria ja kulttuurinäkökulman merkitys.....	78
	Lähteet.....	80
	Liite 1: Suomen <i>Pyhä</i> -elementin sisältävät nimet.....	87
	Liite 2: Viron <i>Püha</i> -elementin sisältävät nimet	92

1 Johdanto

Tämänhetkinen käsitys itämerensuomalaisista *pyhä*-elementin sisältävistä paikannimistä on, että ne merkitsevät rajapaikkoja. Aiheesta ei ole kuitenkaan tehty tutkimusta, joka keskittyisi nimenomaan *Pyhä*-nimien motivaation ja paikkojen ominaisuuksien selvittämiseen kielitieteelliseltä kannalta. Aikaisemmat tutkimukset ovat lähestyneet *Pyhä*-nimiä uskontotieteellisestä ja kulttuuriantropologisesta näkökulmasta (ks. Anttonen 1996) sekä osana historian tutkimusta (ks. Suvanto 1972). Haluankin tässä tutkimuksessa keskittää huomion *Pyhä/Püha*-nimiin itseensä ja selvittää, millainen kuva niistä muodostuu, kun niitä tarkastelee omana kokonaisuutenaan. Nimen ja paikan lisäksi kokonaisuuteen kuuluvat myös paikkoihin liittyvät kertomukset. *Pyhä*-nimiin liittyy usein tarinoita, jotka pyrkivät selittämään, miksi paikka on nimetty 'pyhäksi'. Tarinat osaltaan voivat valaista, millaisia merkityksiä 'pyhän' käsitteeseen liitetään silloin, kun se yhdistetään paikkaan.

1.1 Tutkimuksen aihe ja tutkimuskysymykset

Tutkimukseni aiheena ovat Suomen ja Viron *pyhä/püha*-elementin sisältävät paikannimet. Tarkastelen tutkimuksessani seuraavia kysymyksiä:

1. Millaisia paikkoja on nimetty *Pyhä*-alkuisin nimin?
2. Pitääkö käsitys *Pyhä*-nimistä rajojen merkitsijöinä paikkansa vai onko *Pyhä*-nimiä, joiden nimeämismotivaatio voi olla joku muu?
3. Mitä nimeämismotivaatioita *Pyhä*-nimille on löydettävissä?
4. Millaisia käsityksiä *Pyhä*-nimisiin paikkoihin liitetään nimiarkiston aineistojen valossa?

Veikko Anttonen kehitti väitöskirjassaan *Ihmisen ja maan rajat. "Pyhä" kulttuurisena kategoriana* (1996) teoriaa pyhästä rajoja merkitsevänä arvona, jonka avulla erotetaan ja merkitään yhteisön kulttuurisia ja maantieteellisiä piirejä. Pyhän käsitteen avulla merkitään kohdat, joiden ylittäminen vie yhteisön ulkopuoliselle ja tuntemattomalle, mahdollisesti vaaralliselle, alueelle. Hän kategorisoi *Pyhä*-elementin sisältävät nimet vanhoiksi rajapaikoiksi, ja esittää *pyhä*-sanana olleen esikristillisellä ajalla appellatiivinen maasto-termi, jonka juuret ulottuvat esihistorialliselle ajalle:

”Jo rautakaudelta alkaen Suomen vähäväkiset asukkaat omaksuivat länsirannikon germaanipohjaisilta uudisasukkailta pyhä-nimeämisen perinteen. Pyhä-adjektiivi ei ollut tuohon aikaan uskonnollinen sana, vaan maastotermi.” (Anttonen 2012:159.)

Anttonen mukaan sanan käyttö maastotermiinä kehittyi osana aluerajojen merkityksen vahvistumista, kun varhaiskantasuomalainen asutus ja kantagermaaninen uudisasutus kohtasivat ja *pyhä*-sana vakiintui merkitsemään sekä asutusten välisiä että eräalueiden nautintamaiden rajoja (Anttonen 2012: 160–161). Hän esittää *Pyhä*-nimien olevan rautatien peräti pronssikautisia ja erottaneen alun perin ihmisen elinalueen sisäpiirin ja sen ulkopuolelle jäävän alueen eli ulkopiirin toisistaan. Ajatuksen *pyhä*-nimien iästä Anttonen perustaa Jorma Koivulehdon esittämälle etymologialle, jonka mukaan sana lainautui (varhais)kantasuomeen pronssikaudella, saamen *bassi*-sanana (*pyhä*-sanana vastine) käytölle rajojen ja topografisesti erottuvien maastonkohtien nimeämisessä ja Seppo Suvannon teorialle, että Säkylän ja Yläneen väliset *Pyhäjärvi*, *Pyhäjoki* ja *Pyhäkorpi* merkitsevät vanhempaa rajaa kuin tiedossa oleva maakuntaraja, joka ei ole kulkenut siitä kohtaa. (Anttonen 1996: 112–114; Suvanto 1972: 39–41.) Suvanto pohjaa teorianensa oletukselle, että Virossa *püha*-sanaa on jo vanhastaan käytetty rajapaikkojen nimissä (mts. 39).

Janne Saarikivi on esittänyt eriävän näkemyksen *pyhä*-sanasta rajapaikkojen merkittäjänä. Hänen mukaansa tällainen tulkinta rajaa sanan merkityskentän liian kapeaksi suhteessa sen moninaiisiin merkityksiin (Saarikivi 2017: 1) eikä *pyhän* käytöstä ’rajan’ merkityksessä ole tarpeeksi merkkejä tulkinnan perustelemiseen (Saarikivi 2017:8). Jos *pyhä*-termi esiintyy paikannimistössä rajojen ja ylävesistöjen merkitsemisessä, kyse on silloin mallinimeämisestä (ks. s. 18–20) eikä siitä, että *pyhä*-sanaan itseensä sisältyisi ’rajan’ merkitystä (Saarikivi 2007: 331).

Heiki Valk ja Mariko Faster ovat kiinnittäneet huomiota, että vastoin oletuksia Virossa *Püha*-nimet eivät vaikuta sijoittuvan rajoille. Faster analysoi tutkimuksessaan Harglan pitäjän nimistöä eikä löytänyt yhteyttä *Püha*-nimien ja rajojen välillä (2020: 60–61). Valkin mukaan Etelä-Viron *Püha*-nimet liittyvät ennemmin vedenjakaja-alueisiin ja jokien alkukohtiin. Hän pohtii, että jos Suomessa rajojen ja *Pyhä*-nimien välillä on yhteys, se on hyvin vanhaa perua. (2015: 32–34.) Ainakaan ajatus, että *Pyhä*-nimet olisivat peräisin pronssikaudelta, ei nykykäsityksen mukaan voi pitää paikkansa, sillä suurimmassa osassa nykyisen Suomen aluetta ei tuolloin ollut itämerensuomalaista asutusta (ks. esim. Frog & Saarikivi 2014/2015; Aikio 2012; Lang 2018).

Tässä tutkimuksessa yhtenä kiinnostuksen kohteenani onkin kysymys siitä, onko käsitys pyhän ominaisuudesta rajana tai rajan merkitsijänä suoraan siirrettävissä paikannimiin ja niiden tulkintaan, vai voiko *Pyhä*-nimien taustalta löytyä myös muita nimiä selittäviä tekijöitä, kuten esimerkiksi analogia eli mallinimeäminen.

Sen lisäksi, että *Pyhä*-nimisten paikkojen mahdollinen liittyminen raja-alueiden merkitsemiseen on itsessäänkin kiinnostava kysymys, nimenosana olevaan lekseemiin liittyvät assosiaatiot ja kulttuuriset merkitykset tekevät *pyhä*-nimistä kiinnostavan tutkimuskohteen myös osana laajempaa kulttuurista kokonaisuutta. Nimen käyttäjyhteisön käsitykset ja tulkinnat nimestä voivat vaikuttaa myös käsityksiin paikoista. Vaikka nimen pääasiallinen tehtävä on paikan yksilöiminen ja erottaminen muista paikoista, nimellä voi olla myös muita funktioita siinä rinnalla. Se voi ilmaista paikan käyttötavan, kertoa omistuksesta ja välittää kulttuurista tietoa nimenantajayhteisöstä. Viimeinen mainittu seikka on sellainen, johon nimenantohetkellä ei tietoisesti pyritä. Tästä huolimatta nimeen tallentuu kulttuurisia jälkiä yhteisön toiminnasta. Näistä jäljistä saadaan myöhemmin tietoa yhteisön tavoista ja historiasta.

1.2 Pyhän määrittelystä ja käsitteestä

Kaikissa kulttuureissa on asioita, jotka on määritetty pyhäksi, ja pyhän luonnetta koskeva keskustelu on pitkä ja moninainen, johon en syvenny tässä sen suuremmin muuten kuin esitelläkseni joitakin näkökohtia. Mircea Eliade määrittelee pyhän suhteessa profaaniin eli maalliseen, tarkemmin profaanin vastakohtaksi (Eliade 2003: 33). Pyhä ilmenee maallisissa, tavanomaisissa asioissa muuttaen niiden luonteen joksikin muuksi samalla, kun ne kuitenkin ovat edelleen osa maailmaa; ”*pyhä kivi pysyy kivenä*” (mts. 34). Pyhän kokemisessä on kyse todellisuuden havainnoimisen tavoista, joita ihminen käyttää rakentaessaan maailmaan merkityksellisyyttä (mts. 43–44).

Émile Durkheim korosti pyhän sosiaalista ulottuvuutta ja sen merkitystä yhteisön integriteetin säilyttämisessä. Pyhä rakentaa ja ylläpitää sosiaalista järjestystä. Durkheimin mukaan tavat kategorisoida ilmiöitä ja asioita ja asettaa ne erilaisiin mentaaliin kategorioihin muodostuvat sosiaalisesti ja kulttuurisesti (Durkheim 1980: 32–33). Pyhän tunnusmerkkinä on sitä koskevat kiellot ja profaanista erilleen asettamista koskevat säännöt. Profaani on pyhän vastakohta eli kaikki se, mikä kuuluu arkisen elämän piiriin ja josta

pyhän piiriin kuuluvat asiat erotetaan ja suojataan kielloin. (Durkheim 1980: 59.) Pyhän ja epäpyhän välillä on läheinen suhde, sillä molemmilla on samanlainen suhde profaaniin – kummatkin pitää erottaa siitä ja kumpaankin suhtaudutaan samanlaisella tavalla, kielloin ja välttämällä. Pyhä ja epäpyhä sekä puhdas ja epäpuhdas ovat saman kategorian kaksi muotoa, joka sisältää kaikki pyhät asiat (Durkheim 1980: 362–363).

Anttonen (1996: 16) kuvaa pyhää yhteisöllisiä arvoja sääteleväksi kategoriarajaksi. Se on muiden kategorioiden väliin asettuva kulttuurinen kategoria, jossa kategorioiden väliset erot kohtaavat, tulevat näkyviksi ja merkityksellistyvät. Kategorioiden rajoille ja väliin asettuvat olennot, asiat ja ilmiöt näyttävät poikkeuksellisina ja vaikeasti luokiteltavina vetäen helposti itseensä symbolisia merkityksiä (Anttonen 2003a: 296–297). Kategoriarajojen ylittäminen merkitään rituaaleilla ja symbolisella käyttäytymisellä, joiden avulla rajat tulevat osaksi yhteisön jäsenten ruumiillista elämää ja kategorioiden eheyttä ylläpidetään (Anttonen 1996: 93).

Anttonen pohjaa teoriansa muiden muassa Durkheimin ajatuksille. Hän määrittelee pyhän asioiksi, jotka on asetettu muusta yhteisön elämän piiristä erilleen, ja joihin on liitetty erilaisia yhteisön jäsenten käytöstä ohjaavia sääntöjä (Anttonen 2003a: 293). Niihin liittyy koskemattomuuden ja loukkaamattomuuden vaatimuksia, joiden tehtävä on suojata yhteisölle tärkeitä arvoja (Anttonen 1996: 14). Kieltojen, rajoitusten ja välttelysääntöjen, tabujen, tehtävänä on suojata yhteisöä sitä uhkaavilta voimilta ja vaaroilta (mts. 55). Pyhäksi määritetyt asiat ovat tavalla tai toisella tavanomaisesta poikkeavia. Tähän lukeutuvat poikkeukselliset ihmiset ja eläimet, ilmiöt, ajankohdat ja maantieteellisesti merkitykselliset paikat kuten rajapaikat ja risteyskohdat. (mts. 92.)

Anttonen kehittämässä pyhän teoriassa pyhä kulttuurisena kategoriana pohjautuu ihmisen ajattelua ohjaaviin kognitiivisiin tietorakenteisiin. Pyhän taustalla olevat tietorakenteet ovat ruumiillisuus, territoriaalisuus ja yhteisöllisyys sekä niihin kaikkiin sisältyvät rajojen käsitteet ja jaot ulko- ja sisäpuoleen. (Anttonen 1996: 151.) Ihmisen ajattelulle on tyypillistä hahmottaa ympäröivä maailma ja todellisuus luokittelemalla asioita kategorioihin sekä käsitteellistää asioita oman ruumiin, tilan ja tilaan sijoittumisen sekä ruumiin ja tilan rajojen kautta (mts. 14–16). Anttonen mukaan eri kielissä pyhä-termit ovat alun perin ilmaisseet ihmisruumiin ja maa-alueen sisäisten ja ulkoisten rajojen uskonnollissosiaalista merkitystä (mts. 151).

1.3 *Pyhä*-sana murteissa

Kielitoimiston sanakirjan luettelee *pyhän* merkityksiksi 'maallisen yläpuolella oleva, kunnioitettava, palvottava, pelättävä', 'Jumalan kanssa läheisessä yhteydessä oleva', 'Jumalalle, jumalanpalvelukseen omistettu, kunnioitettava, palvottava', 'velvoittava, ehdoton, peruuttamaton, juhlallinen; kunnioitettava, jalo, puhdas' 'pyhäpäivä, kirkollinen juhlapäivä'. Suomen sanojen alkuperä (SSA s.v. *pyhä*) antaa sanalle *pyhä* sellaisia merkityksiä kuin 'eristetty, aidattu', 'hyödyttävä; auttava', 'varattu', 'rauhoitettu'. *Pyhä* esiintyy kaikissa suomen murteissa.

Suomen murteiden sana-arkistossa *pyhä*-sanalle löytyvistä merkityksistä kristinuskoon liittyvät merkitykset kuten 'hurskas', 'uskossa oleva', kristillinen' ja 'jumalinen, viaton' ovat yleisiä ja laajasti esiintyviä.

Pyhä merkityksessä 'pyhäpäivä' eli sunnuntai on esiintynyt kaikilla murrealueilla, samoin kuin myös lepopäivän, vapaapäivän ja juhlapäivän merkityksessä. Juhlapäivä voi olla kirkollinen pyhä tai muu juhla. Inkerin suomalaismurteissa *pyhä* oli yleisempien merkitysten lisäksi myös 'juhla, kekkerit, kestit'. [Hääjuhlallisuuksissa noutajaiset olivat apivanhempien juhlat] '*Sit ol' vast heim pyhhääsen*' (Venjoki, Inkeri). '*Hiä pit hänel monet pyhät* [piti monet kestit] *perrä päi, kons näk vua*' (Järvisaari, Inkeri).

'Hämynpyhä' merkitsi hämäränaikaan joskus pidettyä lepohetkeä, jolloin ulkotöistä tultua ei laitettu valoja heti päälle vaan levättiin hetki ennen toimeen ryhtymistä. Esiintymiä hämäläismurteiden puhuma-alueella ja Pohjois-Savon murteissa, esimerkiksi Kangasalalla ja Luopioisissa.

Erilaisia hyvään viittaavia merkityksiä kuten 'hyvä', 'kelvollinen', 'nuhteeton', 'moitteeton' ja 'kelvollinen' niin kristillisissä kuin muissakin yhteyksissä. Kaakkoishämäläisissä murteissa ja peräpohjan murteissa on esimerkkejä, joissa *pyhää* on käytetty 'hyvän' merkityksessä: *muistaa pyhästi* 'muistaa hyvin' (*Sem minä muistan niim pyhästik ku, se ol' niillek katala paikka, kun eivät päässeet ripille*) (Padasjoki), "*ei ole pyhä ukkosilmalla tunturissa olla*" (Kittilä). Kaakkoismurteiden alueella on esiintynyt 'nuhteeton, moitteeton' ja 'kaikin puolin kelvollinen ja kunnollinen'. Peräpohjan murteiden alueella *pyhälle* annettuja merkityksiä on ollut myös 'puhdas, korkea-arvoinen, saastuttamaton; puhtaasti, nuhteettomasti elänyt'.

Kaakkoismurteissa, ortodoksisen kirkon vaikutuspiirin alueilla, *pyhä* on merkinnyt myös 'ehtoollista': *käyvä pyhillä, ottua pyhät* 'käydä ehtoollisella' (Sali, Impilahti) ja paastoa: *pyhä* 'paastopäivä' (Suojärvi) ja *pyhittää* 'paastota' (Suojärvi, Hattuvaara). Myös 'suuri-pyhä', 'pyhälasku' ja 'pyhäruoka' (Suojärvi) ovat liittyneet paastoon.

Pyhä merkityksessä 'arvokas', 'arvossa pidetty' esiintyy Keski-Suomen ja Päijät-Hämeen murteista kerätyissä esimerkeissä, joissa kiulua kuvattiin niin pyhänä, ettei sitä käytetty missään muualla kuin lypsyllä '*se ol erittäen se kiulu, se pijettiin niim pyhänä ettei sitä käädetty missääm muussa* [kuin lypsyllä]' (Ilojoki, Pihtipudas), metsästäjän linnunpyydystä, jota ei uskaltanut varastaa, koska '*se oli niim pyhä vehe*' (Muurajärvi, Pihtipudas) ja puhuttaessa uusista viljoista tehdystä puurosta '*se ol semmone' oikeim pyhä asia* [että sai uusista viljoista tehtyä puuroa heti kun oli puitu]' (Valkealahti, Keuruu). Samoin Pohjois-Pohjanmaan murrealueelta kerätyssä näytteessä, jossa vuodevaatteita kuvattiin: '*ne piettiin pyhänä esineenä ne vaatteet* [=yhteen vuoteeseen kootut vuodevaatteet], *ettei niitä pehenattu*' (Ojakylä, Ii). Rovaniemeltä kerätyssä esimerkissä murrekerääjä auttoi informanttia nostamaan tikapuita pystyyn seinälle. Informantti tarjosi kerääjälle kintaitaan sanoen: "*otas sie nämä kinthat ottei käjet pihkaannu, sull om pyhemmät käjet*".

Lounasmurteiden pohjoisryhmän puhuma-alueella esiintyi *pyhä* merkityksessä 'varattu', kuten nuotta-apajan varaaminen tietyinä päivinä maanomistajan käyttöön: "*se on pyhänä sit sen päivä*". Kukaan muu ei saanut käydä vetämässä silloin nuottaa apajalla, vaikka maanomistaja itse ei sinä päivänä siellä kävisikään. Se päivä oli *pyhitetty* maanomistajalle (Rymättylä). *Pyhä* merkityksessä 'arkisesta, syntisestä tai synneistä erillään olevana' pyhitettynä paikkana löytyi jokseenkin harvinaisena savolaismurteiden alueelta. Sieltä on kerätty myös sanonta '*maa on pyhässä, se on silloin kesantona*' (Riistavesi), mutta keräämisen aikaan sanonta ollut enää käytössä, vaikka se vielä ymmärrettiinkin.

Etelä- ja Keski-Pohjanmaan, Ylä-Satakunnan ja perihämäläisissä murteissa pinttynyttä, toistuvaa tai jollekulle luonteenomaista tapaa on sanottu 'pyhäksi tavaksi'. *Pyhä* merkitsi myös 'ainaista, vakiintunutta'.

Harvinaisempia merkityksiä on kaakkoismurteista kerätyt 'suojelija' *Kukko on kartanon pyhä* eli suojelija. Sanonta tarkoitti, että paha poistui kun kukko lauloi (Kuolemajärvi). 'Ukkosilma' *Pyhä tulta iskee* (Laatokan Mantsinsaari) ja 'ukonkaari' (Salmi). Pohjois-Savossa 'vapaa, joutilas': '*on ollunna nyt kolome vuotta pyhänä miehenä*' (Nilsinä).

Maaningalta, Pohjois-Savon murrealueelta on kerätty *'housut pittää kohottoo pyhän kohalle, housut kun tinkii valumaan vyötäisen alle, niin ne miehet kohottaa ne pyhä kohalle'*. Peräpohjan murteissa on sanottu mentävän pyhille pirteille / pyhälle pirtille kun mentiin katsomaan vastasyntyntä lasta: *'Se meni pyhilep pirtile'* (Rovaniemi).

Eesti keele seletav sõnaraamat (EKSS s.v. *püha*) määrittelee *püha*-sanana merkityksiksi muun muassa *Jumalaga lähedases ühenduses oleva v. vaga isiku, samuti tema meelelaadi, eluviisi kohta* 'jumalaan läheisessä yhteydessä oleva tai harras ihminen, myös hänen ajattelu- ja elämäntavoistaan'; *selline, mis on Jumalale, jumalustele, jumalateenituseks määratud ja pühendatud v. mille vahendusel Jumal, jumalus end ilmutab ja millele seetõttu osutatakse erilist austust* 'jumalalle tai jumaluudelle määrätty tai pyhitetty tai jonka kautta jumala/jumaluus itse ilmestyy ja jolle sen vuoksi osoitetaan erityistä kunnioitusta'; *eriti sügavat austust, lugupidamist vääriv, ülimalt aukartuses austatav; selline, mida ei tohi rikkuda, labastada jne.* 'erityisen arvostettava, kunnioitettava; sellainen, mitä ei sovi rikkoa tai loukata'; *rahvapärimuslik, kultuslik v. riiklik tähtpäev, mil ei tehta tööd (ja mida kombekohaselt pühitsetakse)* 'pyhäpäivä, juhlapäivä'. Eesti keele mõisteline sõnaraamatissa (EKMS) enin osa sanan *püha* talletetuista käyttötavoista käsittelee juhla-pyhiä. Esimerkkejä, jossa *pyhää* olisi käytetty rajan merkityksessä, ei ole.

Pyhä-sanalla on vastineita kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Se palautuu kantasuomen muotoon **pühä*, ja sillä on yleissaamelainen vastine *bassi*, joka löytyy lähes kaikista saamelaiskielistä. Varhaiskantasuomen asuksi on perinteisesti rekonstruoitu **püšä*. Janne Saarikivi on rekonstruoanut kantasaameen asun **pesē*. (Saarikivi 2007: 327–328.) Karjala *pyhä* 'paasto; pyhäpäivä, sunnuntai; viaton, hurskas, pyhitetty'. Vepsä *pühä* 'paasto'. Vatja *pühä* 'pyhä; paastoruoka' (SSA s. v. *pyhä*).

Sanan etymologiasta on esitetty monia erilaisia teorioita. Lauri Hakulinen esitti alkuaan, että *pyhä* ja *piha* olivat alkuaan sama sana, jonka alkuperäinen merkitys olisi ollut 'aitaus'. Sanan mytologinen merkitys olisi kehittynyt kun sanaa käytettiin kuvaamaan uskonnollisista syistä erotettua paikkaa. Äänne muutosten ja niitä tukeneen merkityksen muutoksen myötä *pyhä* olisi kehittynyt omaksi sanakseen. (Hakulinen 1946: 89–89.) Selityksen taustalla on jo Setälältä periytyvä ajatus sanan 'erotettua; aidattua' tarkoittavasta alkumerkityksestä, joka esiintyy myös SSA:ssa (ks. edellä). Hakulisen etymologia on kuitenkin osoitettu virheelliseksi niin äännteellisesti kuin semanttisestikin, eikä Hakulinen itsekään kannattanut sitä enää myöhemmin. (Saarikivi 2007: 328.) Jorma Koivulehdon

etymologian mukaan *pyhä* on germaaninen lainasana. Sm. *pyhä* (= lapin *bâsse*) < ksm. **püšä*: ~ germ. **wīχa-* 'pyhä', 'vihitty'. Koivulehto perusteli substituution *w* > **pü* taustalla olleen pyrkimys välttää homonymiaa, koska **viša* olisi ollut homonyyminen *vihan* kanssa (sm. *viha* < ksm. *viša* 'viha'). (Koivulehto 1973: 13; Koivulehto 1989: 176.) Tätäkin etymologiaa on kuitenkin kritisoitu äännesubstituution epätodennäköisyyden vuoksi (Saarikivi 2007: 327–328). Lähtösana **wīχa-* on tuskin myöskään tarkoittanut rajaa (Saarikivi 2017: 9).

Saarikivi (2007: 330–331) on esittänyt, että itämerensuomen ja saamen *pyhä* ~ *bassi* -sanueella on mahdollisesti yhteys mordvalaiskielten **peže*-sanavartaloon. Sanalla on säännöllinen äänteellinen suhde ims. ja sa. *pyhä* ~ *bassi* -sanueeseen ja sen merkitykset kuuluvat samaan temaattiseen piiriin pyhän kanssa. Mokšan *peže* ja ersämordvan *pežet'* merkitsevät 'syntiä', ja jälkimmäistä on myös käytetty Jumalan avuksi huutamiseen (MWB s.v. *pežet'*). Samaan kantaan pohjautuu 'valan vannomista' merkitsevä ersän verbijohdos *pežed'ems*. Myös permiläisiin kieliin kuuluvien komin *pež* 'pakanallinen, epäpyhä, likainen; lika' ja udmurtin *pož* 'likainen; saastainen' muistuttavat läheisesti **püšä*-sanuetta. (Saarikivi 2007: 329–330.) Saarikivi pohtii sitäkin mahdollisuutta, että mordvalais- ja saamelaiskielten sanojen lähtömuoto voisi palautua samaan asuun kuin permiläis-kielten sanat, **pišä*. Kantasuomessa olisi tapahtunut epäsäännöllinen kehitys *pi* > *pü*, mahdollisesti homonymian välttämiseksi sanan *piha* kanssa sekä labiaali-*p*:n jälkeisen labialisaation seurauksena. Hän ehdottaa, että **püšä*/**pišä*-vartalon alkuperäinen suomalais-ugrilainen merkitys on ollut joko 'pyhä' tai 'epäpyhä, likainen'. (Saarikivi 2007: 330–331.)

1.4 Pyhät paikat

Pyhät paikat, olivat ne rakennuksia tai luonnonpaikkoja, ovat tiloja, joissa toteutetaan ja ilmaistaan uskoa yli-inhimillisiin toimijoihin, kuten esimerkiksi jumalaan, henkiin tai vainajiin. Ne on erotettu tai merkitty erotukseksi muista tiloista. (Anttonen 2012: 128.) Topografisesti huomionarvoiset eli maisemasta erottuvat paikat valikoituvat herkästi pyhiksi. Tällaisia miljöödominantteja paikkoja ovat olleet esimerkiksi lähteet, kosket, suot, järvet ja vuoret. (Anttonen 2003a: 294.) Kaija Mallat lisää, että topografisen poikkeavuuden lisäksi myös yhteisölle kulttuurisesti merkittävä paikka voi olla miljöödominantti,

vaikka se ei topografisesti eroaisikaan ympäristöstään. (Mallat 2007: 171–172.) Kulttuurisesti tai yhteisölle merkittäviksi voi lukea esimerkiksi onnettomuuspaikat, joita Jussi-Pekka Taavitsainen kuvaa merkillisiksi tai merkittäviksi paikoiksi. Matkustavaiset saattoivat heittää kiven tällaisille paikoille samalla lailla kuin ihmeiden tapahtumapaikoille muodostaen näin kiviröykkiöitä. (Taavitsainen 2003: 14.) On myös tiettyjä topografisia piirteitä, joiden perusteella paikoille voi määrittyä sakraali ja sosiaalinen funktio. Itämerensuomalaisessa kontekstissa reiät ja aukot maassa, raot kivien välissä tai luolat voivat toimia väylinä, joiden kautta shamaanit voivat poistua ja palata tavallisesta maailmasta. Näiden ei tarvitse välttämättä olla pysyviä rituaalipaikkoja, vaan ne voivat olla tilannesidonnaisia. (Anttonen 2003a: 297.)

Lapinrauniot eli esihistorialliset kivrakennelmat tai -röykkiöt rakennettiin paikkoihin, joista avautuu avara näköala. Taavitsainen ei pidä niiden sijaintia sattumana, vaan pitää niitä yhteisön alueen merkitsijoinä, rajamerkkeinä, jotka osoittivat, kenen alueella oltiin ja jotka sijoitettiin paikkoihin, jossa ne olivat näkyvillä. Monien lapinraunioiden lähistöllä on *pyhä*-, *hiisi*, ja *lappi*-nimiä (Taavitsainen 2003: 13). Taavitsainen kiinnittää huomiota siihen, että molemmat keskisuomalaiset *pyhä*-nimiin liittyvät lapinrauniot ovat hautoja, ja pohtii, ovatko rauniot jo olleet olemassa silloin, kun paikat on nimetty (ja niiden sakraali merkitys havaittu) vai onko rauniot rakennettu jo pyhiksi tiedettyihin paikkoihin. (Taavitsainen 2003: 13.) Wesa Perttola huomioi pro gradussaan *Pyhä*-nimisten röykkiöiden rajoittuvan suurimmaksi osaksi Etelä-Suomeen (Perttola 2005: 84). Hän pohtii, että mytologiset paikannimet voivat liittyä röykkiöihin ja näiden kaltaisiin muinaisjäännöstyyppeihin, vaikka nimet olisi annettu niiden rakentamisen jälkeen (Perttola 2005: 82).

Anttonen asettaa pyhät paikat asutetun alueen ja asumattoman erämaan rajan merkitsijöiksi (Anttonen 1996: 111). Lukin huomauttaa, että asetelma ei ole kulttuurisesti universaali. Paimentolaiselämäntapaa elävillä yhteisöillä asutetun ja asumattoman piirit eivät ole yhtä vastakohtaiset kuin Anttonen mallissa vaan sakraalit, merkitykselliset maisemat lomittuvat yhteisön arkisen toiminnan ympäristön kanssa (Lukin 2012: 94–95). Anttonen mukaan yhteisöt ovat käyttäneet puheessa sakraalia merkitseviä termejä merkitäkseen huomiota herättävät ja ympäristöstä poikkeavat piirteet maisemassa sekä merkitsemään vedenylityskohtia ja rajoja, jotka erottivat eri metsästäjäryhmien nautinta-alueet toisistaan (Anttonen 2003a: 299).

Irma Mullonen (1994) on käsitellyt mytologisten aiheiden esiintymistä Aunuksen ja Vieron karjalan paikannimissä. Myös hän yhdistää mytologiset nimet rajapaikkoihin. Vepsäläiset *samb-* ('pylväs') ja *svjatoj* ('pyhä') -alkuiset vesistönimet sijaitsevat vesistöjen latvoissa ja jakoalueilla. *Samb* eli (maa)sampa tai (maa)sammas on itämerensuomalaisessa perinteessä esiintyvä taivasta tukeva kultainen patsas, jonka huipulla on pohjantähti. *Sammas*-sana merkitsee suomessa ja virossa 'pylvästä', 'patsasta' ja 'rajapyykkiä'. *Svjatoj*-nimissä esiintyy vepsän *pühä*-nimet venäläistyneessä asussa. Nykyvepsässä *pühä*-sana merkitsee paastoa, mutta nimissä sen alkuperäinen merkitys on säilynyt, esimerkiksi järvien nimet *Svjatreka*, *Svjatuha* ja *Svjatozerka*. *Svjatoj*-nimiset järvet ja joet sijaitsevat Mullosen mukaan vesistöjen reunoilla erottaen ne toisistaan ja merkiten vedenjakajat. Rajavesinä ne ovat erottaneet näin ”oman pyhän vieraasta ja tuntemattomasta”. (Mullonen 1994: 66–68.)

Mullonen liittää vepsäläiset *Pyhä*-järvet samaan piiriin kuin Seppo Suvannon rajamerkeiksi määrittämät Suomen ja Viron *Pyhä*-nimet (Mullonen 1994: 68). Suvantokin kuitenkin huomauttaa, että kaikki *Pyhä*-nimet eivät ole rajanimiä, vaikka niitä esiintyykin huomattavasti rajoilla (Suvanto 1972: 54).

Hiidet ovat vanhoja itämerensuomalaisten pyhiä paikkoja, joista erityisen tunnettuja ovat Viron pyhät lehdot. Pohjoisen ja eteläisen Viron pyhät paikat eroavat toisistaan niin piirteiltään kuin niihin liitetyiltä perinteiltä, merkityksiltä ja nimiltään. (Valk 2009: 45.) Hiisipaikkoihin viittaavia *Hiisi*-nimiä on alun perin esiintynyt pääasiassa Pohjois-Virossa ja Saarenmaalla, esiintyen etelämmässä satunnaisesti. Eteläviron ja liivin alueilla *hiisi*-nimiä ei juurikaan esiinny. Võrumaan ja Seton alueella nimen esiintyminen vaikuttaa myöhäisemmältä ilmiöltä kuin pohjoisilla alueilla. (Valk 2009: 50–51.) Viron eteläosissa paikkojen pyhyttä ei merkitty vastaavalla tavalla sanallisesti eivätkä pyhät paikat ole yhtä yhteneväisiä kuin hiidet pohjoisessa ja lännessä. Etelässä pyhää paikkaa ei myöskään samalla tavalla määrittele paikan maasto-ominaisuudet kuin pohjoisessa, mistä esimerkiksi on hiisilehdot, vaan pyhyys yhdistyy yksittäisiin luonnonkohteisiin kuten kiviin, puihin ja lähteisiin (Valk 2009: 53).

Parantavat lähteet tunnetaan kaikkialla Viron alueella, mutta mereen läheisyydessä olevilla alueilla eli pääosin Viron länsiosissa on erityisen suuri määrä yksittäisiä puita ja kiviä, joiden tarkoitus on rajattu parantamiseen ja uhrilahjoille (Valk 2009: 51). Pyhät lähteet voivat esiintyä joko maastossa yksinään tai olla osa hiittä. Niiden tyyppi, koko ja

valumasaunta vaihtelevat pienistä umpilähteistä suuriin joen alkulähteisiin. Useimmiten erityisinä pidetään itään ja pohjoiseen virtaavia lähteitä. Lähteisiin liitetään parantavia vaikutuksia sekä muita ominaisuuksia, kuten sään ennustaminen. Lähteiden lisäksi pyhiä voivat olla myös vedensilmäkkeet, järvet, purot, joet ja merenkohdat. (Kaasik 2007: 39–40.)

Vepsässä 'hiittä' merkitsevä sana *hiž* (*hide-*) on kadonnut kielestä, mutta säilynyt vanhoissa paikannimissä. Irma Mülloksen mukaan sana on merkinnyt palvontapaikkoja ja -kohteita, ja nimien voi olettaa osoittavan esi-isien palvontapaikkoja. Näitä *hiž*-alkuisia paikannimiä ovat mm. *Hižgärv* (Hiisijärvi), *Hižoja* (Hiisioja), *Hitkar* (Hiisikari) ja *Hitte* (Hiisitaival). (Mullonen 1994: 70–71.) Mülloksen mukaan on useita tapauksia, joissa *Hižnem* (Hiisiniemi) tai *Hižmägi* (Hiisimäki) -nimiseen paikkaan on rakennettu ortodoksinen kirkko tai tsasouna. Sana *Hiž* ja siihen liittyvät rituaalit ulottuvat Šimjärven vepsäläisillä esikristilliselle ajalle. Hän kuvaa tätä pyhien paikkojen perinnöllisyydeksi. (Mullonen 1994: 71.) Uuden uskonnon vallatessa alaa uusia pyhäkköjä perustettiin usein vanhoille pyhille paikoille samalla tavalla kuin uusia pyhiä aikoja alettiin viettämään vanhojen juhlien päällä (ks. esim. Anttonen 2003b: 226). Näin uusi uskonto teki itsensä helpommin omaksuttavaksi, sillä se asettui jo olemassa olevaan elämänrytmiin säilyttäen pyhinä koetut paikat ja ajat pyhinä, vaikka palvonnan kohde muuttuikin. Myös *Ukko-*, *Akka-*, *Äijä-* ja *Ämmä-*nimet esiintyvät usein *Hiisi-* ja *Pyhä-*nimien lähellä (Mallat 2007: 167–170).

Pyhiin paikkoihin kuten muuhunkin maisemaan liittyy kerrostuneisuus. Niitä muokkaavat kaikki ajan saatossa niihin kertyneet merkitykset, tapahtumat, kertomukset ja tulkinat. Venäjällä vanhoille kulttipaikoille perustetut kristilliset tsasounat ja pyhäköt saivat aikaan sen, että aikaisemmin kulttipaikkoihin liitetyt kertomukset alettiin kansanuskossa liittämään kristinuskoon ja *Svjatoj*-nimeä, jota oli annettu vanhoille kulttipaikoille, alettiin antamaan myös paikoille, joilla oli kristinuskoon liittyviä kohteita kuten kappeli tai risti (Berezovitš 2000: 32). Myös Virossa ortodoksisen kirkon vaikutusalueeseen kuuluneella Setumaalla on havaittavissa kristillisten ja esikristillisten riittien ja uskomusten yhteensulautumista pyhillä luonnonpaikoilla kuten Härmän ja Saatsen kyliin pyhille luonnonpaikoille rakennetut kappelit ja esikristillisten riittien jatkaminen näillä paikoilla siitä huolimatta (Valk 2009: 56).

1.5 Muuta tutkimusta

Tutkimuksessaan *Satakunnan ja Hämeen keskiaikainen rajalaitos* (1972) Seppo Suvanto tutki vanhaa rajalaitosta sekä rajojen yhteydessä esiintyviä nimiä. Suvannon tutkimuksen lähtökohtana oli tarkastella vanhan rajalaitoksen pakanallisia tai pakanallisiin uskomuksiin viittäviä nimiä. Tarkasteltujen nimien joukkoon lukeutuivat myös *Hiisi-* ja *Pyhä-*nimet erityisesti siltä osin kuin niitä esiintyi rajoilla tai niiden tuntumassa. Näiden lisäksi hän tarkasteli myös rajoilla esiintyviä *Käräjä-*nimiä sekä puolustukseen liittyviä nimiä. Tutkimuskohteen rajautuessa käsittämään nimenomaan rajoilla esiintyviä nimiä, sillä on vaikutusta siihen, mitä eri nimiryhmien levikistä ja sijoittumisesta voi kokonaisuutena sanoa.

Mauno Kosken tutkimus *Itämerensuomalaisten kielten hiisi-sanue I* (1969) ja *II* (1970) on kattava tutkimus hiisi-aiheisista sanoista, nimistä ja paikoista. Koski paikallisti Viron *Hiis-*nimien sijaitsevan suurimmaksi osaksi niillä alueilla, joilla on ollut rautakauden aikaista asutusta (Koski 1967: 92). Kosken mukaan noin puolet kaikista *Hiisi-*nimistä sijaitsee esikristillisen ajan asutuksen piirissä, minkä lisäksi niitä esiintyy myös myöhemmin asutettujen seutujen vanhoilla eräalueilla (1967: 179–189). Hän yhdisti *hiisi-*nimet kivisiin paikkoihin.

Elena Berezovitš tarkasteli venäjän *Svjatoj* ('pyhä') -elementin sisältäviä paikannimiä väitöskirjassaan *Russkaja toponimija v etnolingvistitšeskom aspekte* (2000). Hän käytti folkloristista aineistoa apuna hahmottaessaan nimien kulttuurista ulottuvuutta sekä näiden välistä vuorovaikutusta. Hän havaitsi, että suurin osa hänen aineistonsa *Svjatoj-*nimien tarkoitteista on vesistöjä, minkä hän liitti vanhoihin vedenpalvonnan perinteisiin (Berezovitš 2000: 31). Berezovitš löysi nimien taustalta erilaisia nimeämisperusteita. Nimenkäyttäjät pyrkivät selittämään nimiä tarkoitteiden ominaisuuksilla, ja nimet myös vaikuttivat siihen, miten nimenkäyttäjät suhtautuivat tarkoitteisiin. Nimien määrä oli suurempi niillä alueilla, jotka kristillistyivät varhain ja joissa oli paljon kirkkoja, luostareita sekä tsasounia (Berezovitš 2000: 30). Useimmiten *Svjatoj-*nimien tarkoitteet merkitsevät maastokohteiden yhteyttä pakanakultteihin tai kristinuskoon (Berezovitš 2000: 31). Kristinuskon levitessä aikaisemmat pyhät kulttipaikat saivat uusia, kristillistyneitä merkityksiä minkä lisäksi kirkkojen, tsasounien, luostareiden ja ristien lähellä oleville paikoille annettiin *Svjatoj-*nimiä. Näiden tarkoitteiden nimeäminen perustui analogiaan: nimien yhteys kulttipaikkoihin vaikutti siihen, että nimiä annettiin analogian kautta myös

kristillisille pyhille paikoille (Berezovitš 2000: 32). Paikkoihin liittyvien uskonnollisten merkitysten lisäksi *Svjatoj*-nimiä annettiin myös tarkoitteiden ominaisuuksien perusteella. Vesistöillä saattoi olla ominaisuuksia, jotka miellettiin 'pyhäksi' ja jotka toimivat esim. järven tai lähteen nimeämisperusteena. Nämä ominaisuudet olivat veden kirkkaus tai puhtaus, järven veden "lähteenkaltaisuus" (vesi on hyvää, kirkasta ja kylmää), vesi on virtaavaa, järven tai lähteen syvyys, pohjattomuus, järven suuruus ja kauneus, toisaalta järven pelottavuus, sekä järven arvo ympäristön asukkaille. (Berezovitš 2000: 36.)

Skandinaviassa sakraalinimiä on tutkittu jo 1800-luvulta lähtien (Vikstrand 2002: 121). 2000-luvulla aihetta on tutkinut Per Vikstrand, joka väitöskirjassaan *Gudarnas Platser. Förkristna sakrala ortnamn i mälardlandskapet* (2001) tutki Keski-Ruotsin esikristillisiä sakraalinimiä maiseman pyhän ulottuvuuden kielellisenä osana. Hän kuvaa maisemaa merkityksellisenä tilana, jonka yksittäisiä paikkoja yhdistää toisiinsa fyysisten reittien lisäksi tarinat. Vikstrand esittää, että paikan sijainti, nimi ja nimen merkityssisältö ovat monimutkaisessa vuorovaikutussuhteessa toisiinsa eikä nimeä voi pitää pelkästään paikan yksilöijänä vailla muuta merkitystä (Vikstrand 2002: 122).

Kaija Mallat tutki väitöskirjassaan *Naiset rajalla. Kyöveli, Nainen, Naara(s), Neitsyt, Morsian, Akka ja Ämmä Suomen paikannimissä* (2007) naisiin viittaavien nimien mytologista ulottuvuutta. Mallat määritteli mytologisen nimen nimeksi, joka "jotenkin viittaa nimenantajayhteisön sosiaalisiin ja toimeentulon kannalta tärkeisiin arvoihin ja niihin liittyviin käyttäytymissääntöihin ja -normeihin" mutta lisäksi "nimiin ja niiden tarkoittamiin paikkoihin liittyy usein myös tarinoita yliluonnollisista olennoista" (Mallat 2007: 31). Nimen leksikaalisella elementillä ei siis tarvitse olla mytologista merkitystä itsessään, ja toisaalta kaikki nimet, joissa on mytologista merkitystä sisältävä elementti, eivät ole mytologisia vaan ne on voitu antaa paikalle muin perustein (Mallat 2007: 31).

Tiina Aalto tutki väitöskirjassaan *Ukon jäljet paikoissa ja paikannimissä. Tutkimus ukko-elementin sisältävistä nimistä* (2019) *Ukko*-nimisten paikkojen piirteitä kuten topografiaa ja sijainteja sekä niihin liitettyjä nimeämiselityksiä. Lekseemin monimerkityksisyys näkyy nimissä, sillä nimistössä esiintyvät kaikki *ukko*-elementin eri merkitykset (Aalto 2019: 238). Kuitenkin vahvistuu myös aikaisempi käsitys siitä, että *ukko* viittaa nimessä luonnonvoimien jättämiin jälkiin paikassa (mts. 237). Huomattava määrä nimistä sijaitsi vesireittien varrella, mutta oli myös nimityyppisiä, jotka sijaitsivat

vedenkoskemattomalla alueella. Aalto arvioi, että nimien jakautuminen liittyy nimenantajayhteisöjen liikkumiseen ja elinkeinoihin. (Aalto 2019: 239).

2 Teoriatausta

Erisnimet eli propriit ovat erityinen kielen osa-alue, jolla on omat erityispiirteet ja osittain omat säännöt, jotka erottavat ne muista kielen sanoista (Ainiala, Saarelma & Sjöblom ym. toim. 2008: 13). Kiviniemi korostaa, että kuten kaikilla kielen ilmauksilla, myös nimillä on syntaksi ja semantiikka (Kiviniemi 1975: 12–13). Ihminen erottaa nimet muista sanoista luontaisen kielitajunsa tai epäselvissä tapauksissa kontekstin avulla (Kiviniemi 1990: 89–90). Propriin ja appellatiivin eli yleisnimen tärkein ero on se, että propri viittaa aina tiettyyn kohteeseen eli tarkoitteeseen erottaen sen muista samankaltaisista kohteista. Appellatiivi sen sijaan viittaa yleisesti kokonaiseen luokkaan tai lajiin, jonka tällä sanalla kuvattavat olennot muodostavat, esim. *karhu*. Erisnimen ei tarvitse semanttisesti korreloida kohteensa kanssa toisin kuin yleisnimen eli hevosen nimi voi olla *Pähkinä* ilman, että nimenkäyttäjät erehtyvät pitämään sitä kuuluvaksi kasvikuuntaan (Valtonen 2014: 43.)

Nimen ensisijainen tehtävä on nimetyin kohteen yksilöinti ja erottaminen muista samankaltaisista kohteista. Tässä käytössä nimen semanttisella sisällöllä ei ole merkitystä, mutta nimenkäyttäjät ovat kuitenkin yleensä tietoisia siitä (Kiviniemi 1980a: 2). Selkeimmillään nimen semanttinen merkitys voi olla hyvinkin yksiselitteinen tai ainakin tarjoaa selkeitä tulkintamahdollisuuksia nimeämisperusteeksi: *Kalajärvi* järven nimenä voi kertoa järven olevan tai olleen kalaisa. Tulkinta ei ole kuitenkaan niin suoraviivaista kuin saat-taisi päällisin puolin vaikuttaa. Yksittäinen paikannimi on osa laajempaa kokonaisuutta: muut ympäristössä esiintyvät nimet vaikuttavat nimenvallintaan. Paikkaa parhaiten kuvaava nimi on voinut olla jo käytössä lähistöllä, jolloin paikalle on annettu toisella tapaa sopiva nimi, joka ei välttämättä perustu sen huomattavimpaan tai tärkeimpään ominaisuuteen. Nimi *Haukijärvi* ei kerro vielä siitä, että järvestä olisi eniten haukia. (Kiviniemi 1977: 208.) Jotta nimestä voi ylipäätään tehdä jonkinlaisia tulkintoja, nimen täytyy sisältää tunnistettavia elementtejä. Täysin läpinäkymättömät eivät tarjoa nimenkäyttäjälle muuta tarttumapintaa kuin viittaussuhteen. Tällaiset nimet toisaalta herättävät kysymyksiä ja saattavat herättää nimenkäyttäjässä halun saada nimelle selityksen.

Suuri osa Suomen paikannimistä on niin rakenteeltaan kuin sisällöltäänkin läpinäkyviä. Sen lisäksi on nimiä, jotka ovat leksikaalisesti näennäisen läpinäkyviä, mutta monitulkintaisia sekä leksikaalisesti ja semanttisesti hämärtyneitä nimiä. (Kiviniemi 1987: 8.) Virossa on enemmän läpinäkymättömiä ja hämärtyneitä eli opaakkeja paikannimiä kuin Suomessa. Tämä johtuu siitä, että nimissä on tapahtunut vastaavaa loppukatoa ja kulumista kuin kielessä muutenkin, mikä on johtanut nimien hämärtymiseen. (ks. Pall 1968.)

Jos nimi on leksikaalisesti läpinäkyvä eli nimielementillä on appellatiivisia homonyymejä, nimenkäyttäjä voi tulkitessaan nimeä hakeutua nimielementin appellatiivisen homonyymien merkityksiin (Nyström 1998: 231–232). *Pyhä*-nimet ovat leksikaalisesti läpinäkyviä, sillä kielenkäyttäjällä on usein jonkinlainen käsitys siitä, mitä lekseemi 'pyhä' tarkoittaa ainakin yleisessä merkityksessä. Tosiasiassa ensisilmäyksellä selkeältä vaikuttava nimi (ainakin verrattuna sellaisiin opaakkeihin nimiin kuin *Päijänne*, joilla ei ole samanasuista appellatiivista vastinetta) ei ole ollenkaan läpinäkyvä tai merkitykseltään selvä, kun sitä tarkastelee lähemmin. 'Pyhä' on tarkoittanut eri asioita eri konteksteissa, eikä *pyhä* nimielementtinä kerro mitään itse paikasta tai sen ominaisuuksista.

Kiviniemen mukaan paikannimien taustan tulkinnassa on oleellista tunnistaa ne osana tietynkaltaista nimisysteemiä ja kulttuurista kontekstia. Vain suhteessa oikeaan systeemiin ja maailmankuvaan paikannimet voi olla mahdollista tulkita oikein, jos niiden tulkitseminen on mahdollista. Tämä pitää paikkansa myös niiden nimien kohdalla, jotka ovat leksikaalisesti näennäisen läpinäkyviä. (Kiviniemi 1987: 7–8.) Nimisysteemit eli järjestelmät muodostuvat tietynlaisista nimistä, jotka yhdessä noudattavat tiettyjä rakenteellisia ja toiminnallisia periaatteita ja ovat jollain tavalla riippuvaisia toisistaan. Järjestelmät perustuvat nimenmuodostusmalleihin. (Ainiala ym. 2008: 21.) Ihminen omaksuu tiedon paikannimisysteemistä samalla kun hän omaksuu lapsena kielen. Antaessaan uusille paikoille nimiä hän käyttää tätä tietoa ja itselleen tuttuja nimenmuodostusmalleja, jotka sisältävät tiedon nimien rakenteellista, semanttisista ja sanastollisista piirteistä (Kuzmin 2014: 64). Nimenmuodostusmalli rakentuu semanttisesta konventiosta ja syntaktisesta rakenteesta, joiden mukaan uusia nimiä muodostetaan olemassa olevien nimien pohjalta (Kiviniemi 1971: 131–135). Nimijärjestelmien lisäksi nimiä voi ryhmitellä myös muilla tavoin, kuten alueittain tai käyttäjäryhmittäin (Valtonen 2014: 44).

Paikannimistölle on tunnusomaista ajallinen kerrostuneisuus. Alueen nimet muodostuvat pitkän ajan kuluessa, minkä vuoksi nimenkäyttäjillä ei ole välttämättä mitään yhteyttä

vanhempiin nimikerrostumiin. Alueen asutus, kulttuuri ja kieli ovat voineet muuttua tai vaihtua, jolloin ainoa merkki vanhemmista nimenantajien yhteisöistä ovat jäljelle jääneet nimet, jotka lomittuvat yhteen muiden myöhemmin antamien nimien kanssa. Tämä on otettava huomioon, kun puhutaan nimenantajista ja nimenkäyttäjistä, sillä jälkimmäisillä ei ole välttämättä pääsyä siihen mielen- tai kulttuurinmaisemaan, joissa nimet ovat syntyneet. (Valtonen 2014: 44.) Nimet säilyvät yleensä hyvin paikoissa, joissa on ollut katkeamatonta asutusta. Paikannimet lisäksi lainautuvat helposti kielestä toiseen ja paikannimistö onkin tärkeä lähde kielellisen substraattiaineiston löytämiselle (Kuzmin 2014: 34–35). Muuttaessaan asumaan uusille seuduilla ihmiset tuovat mukanaan myös nimeämistapansa. He saattavat antaa uusille paikoille itselleen tuttuja nimiä ja nimetä esimerkiksi vanhan kotiseudun paikkoja muistuttavia kohteita samoilla nimillä kuin millä vanhoja kutsuttiin. Nimetessään paikkoja he uusillakin seuduilla käyttävät itselleen tuttuja nimimalleja ja käsityksiä siitä, millaisia nimet ovat. Tähän perustuen nimeämismalleja käytetään myös asutushistorian tutkimuksessa. (Kuzmin 2014: 224.)

2.1 Paikannimien muodostaminen

Paikoille ja asioille annetaan nimiä, jotta niistä voidaan puhua. Niiden avulla paikat voidaan yksilöidä ja erottaa toisistaan, mutta ne voivat myös kertoa paikan suhteesta ihmiseen ja yhteisöön: liittyykö paikka elinkeinonharjoittamiseen, omistukseen, onko se maamerkki, vai onko sillä jokin yhteisölle kulttuurisesti merkityksellinen tarkoitus kuten uskonnonharjoitus tai perinteen säilyttäminen (Ainiala ym. 2008: 18). Nimi voi kertoa myös paikan itsensä ominaisuuksista tai sen ominaisuuksista suhteessa ympäristöön. Nimen antaminen on sosiaalista toimintaa, jossa ihminen, yhteisö ja ympäristö ovat vuorovaikutuksessa. Nimi annetaan paikalle, jolla on merkitystä nimenantajayhteisölle, ja paikan merkitys muodostuu yhteisön tarpeille (mts. 15). Eri ihmisryhmillä on erilaiset tarpeet paikoille ja niiden nimille, joten paikannimistö myös heijastelevat näitä eroja (Kiviniemi 1978: 73). Esimerkiksi kalastajayhteisöillä on erilaiset nimitarpeet kuin niillä, jotka saavat elantonsa maanviljelystä.

Aikaisemmin on teoretisoitu, että nimet ovat saaneet alkunsa appellatiivisista, paikkaa kuvailevista ilmauksista, jotka ovat pitkäaikaisen käytön myötä lopulta propristuneet. Ensimmäisen kerran tämän teorian esitti Leibniz vuonna 1710. Vaikka tällainen nimensyntytapa saattaa joissain tapauksissa pitääkin paikkansa, todennäköisempää on, että nimet

on alun alkuaankin annettu juuri nimiksi (Leino 2007: 97). Silloin kun nimen synty ta-
pahtuu appellatiivin propristumisen kautta, kyse on tavallisesti maantieteellisestä paikkaa
tai kulttuurikohdetta kuvaavasta sanasta kuten *Saari* tai *Mylly*. Tällöin lähistöllä ei ole
muita samanlaisia kohteita, joita olisi tarve erottaa toisistaan. Yleensä tällaiset nimet ovat
mikrotoponyymejä eli pienen yhteisön parissa syntyneitä ja käytössä olevia nimiä. (Kuz-
min 2014: 32.) Makrotoponyymit puolestaan ovat laajalti tunnettuja ja käytössä olevia
paikannimiä (Leino 2007: 30).

Vaikka nimet rakentuvat monesti tunnistettavista appellatiiveista, ne eroavat appellatii-
veista siinä, että proprit ovat appellatiivimuodostelmina usein sellaisia, joita ei appellatii-
veina käytetä. Esim. *Riihimäki*, *Leppävirta*, *Vesilahti*. Proprien appellatiiviyhdistelmät
saattavat olla sillä tavalla tarkkoja tai yhdistelmänä sellaisia, että ne eivät tunnu appella-
tiivisilta. (Kiviniemi 1978: 74.) Raja proprien ja appellatiivien välillä voi kuitenkin olla
häilyvä. Erityisesti mikrotoponyymien kohdalla voi olla epäselvää, milloin kyse on ni-
mestä, milloin vain paikkaa kuvaavasta sanasta (Leino 2007: 30–31). Nimet kuten *Mar-
jamäki* voivat esiintyä useampaan kertaan saman kylän alueella tai voivat olla muodoltaan
erottamattomissa appellatiivista, kuten *Mylly*. Kiviniemi (1976: 51) kuvaa näitä nimiä ap-
pellatiivinsävyisiksi.

Tyypillisin tapa muodostaa nimi on suora nimeäminen. Nimen ja paikan välillä on silloin
suora merkityssuhde, ja nimi antaa tarkoitteestaan suoraan paikan sijaintiin tai ominai-
suuksiin liittyvää tietoa, esim. *Pitkäniemi* pitkälle järveen ulottuvan niemen nimenä. (Ai-
niala ym. 2008: 101.) Paikannimiä muodostetaan myös henkilönnimien pohjalta (esim.
Anttila) (ks. esim. Ainala & Saarikivi 2017). Yleensä kyse on asutusnimistä, jotka on
annettu omistajien tai asukkaiden mukaan. Nimen antamisessa voidaan käyttää myös pai-
kan herättämiä assosiaatioita, jolloin on kyse epäsuorasta nimeämisestä. Metaforisissa ni-
missä paikkaan tai sen ominaisuuteen liittyvää miellelyhtymää käytetään nimessä, esimer-
kiksi muodon mukaan nimetty *Limppukallio*. Metonyymisten nimien taustalla on paikan
vertautuminen toiseen suhdeassosiaation avulla, kuten silloin kun paikasta aletaan käyt-
tämään jonkun toisen läheisen paikan nimeä, esimerkiksi *Pyhäjärven* rannalla sijaitseva
talo tai kylä, jota kutsutaan *Pyhäjärveksi*. Tällaiset nimet ovat metonyymisiä siirrynnäi-
siä. (Ainala ym. 2008: 103–104.) Nimiä voidaan muodostaa myös varioimalla semantti-
sesti tai äänteellisesti lähellä olevia nimiä. Äänteelliseen variaatioon perustuvat esimer-
kiksi *Holiseva-* ja *Koliseva-*nimiset purot (Kiviniemi 1971: 90). Semanttiseen variaatioon

perustuvia nimiä ovat esimerkiksi kontrastinimet kuten *Nais-* ja *Mies-*nimet tai muuten semanttisesti kytkeytyvät nimet kuten *Hiisi-* ja *Pyhä-*nimet (Mallat 2007: 153).

Usein uusia paikannimiä muodostetaan käyttämällä jo olemassa olevia lähipaikkojen nimiä. Tällöin nimi sisältää toisen paikannimen osittain tai kokonaan. Esimerkiksi *Pyhäjoenranta*, joka sisältää paikannimen *Pyhäjoki* ja sijaitsee kyseisen joen vieressä. Tällä tavalla muodostettu nimi on liitynnäinen. Kun jonkin paikan lähellä olevaa toista paikkaa aletaan kutsua edellisen paikan mukaan, esim. *Pyhälammen* rannalla sijaitsevaa tilaa aletaan myös kutsua *Pyhälammeksi*, kyseinen nimi on metonyyminen siirrynnäinen. Yhden paikannimen ympärille muodostuu muita nimiä, jotka ovat tämän yhden kantanimen liitynnäisnimiä. Kantanimi ja sen liitynnäiset muodostavat yhdessä nimiryppään. Liitynnäisiä on paikannimistössä paljon, sillä se on taloudellinen ja hyvin paikantava nimenmuodostustapa. (Ainiala ym. 2008: 102.)

Paikalla voi olla myös useampi kuin yksi nimi. Yhden yleisesti tunnetun nimen lisäksi paikalla voi olla myös yksi tai useampi rinnakkaisnimi, joka on ollut kenties ennen käytössä muttei enää nykyään, tai muiden nimenantajien omaan tarkoitukseen antamia nimiä. Rinnakkaisnimet ovat kaikkein tavallisimpia asutusnimistössä. Myös samasta nimestä käytetyt rinnakkaismuodot, kuten äänteelliset tai morfologiset variaatiot, ovat paikannimistössä yleisiä. (Ainiala ym. 2008: 113.)

Pyrkimys erottaa nimeämisen avulla paikat toisista samanlaisista paikoista johtaa samalla paikkojen välisten erojen korostamiseen. Nimissä eivät siis esiinny paikkoja yhdistävät vaan erottavat piirteet. (Kiviniemi 1980a: 2.) Järveä ei kannata nimetä sellaisen kalalajin mukaan, jota löytyy muistakin järvistä, sillä se ei erottaisi järveä tarpeeksi hyvin muista järvistä. Myös olemassa oleva nimiympäristö vaikuttaa osaltaan paikan nimeämiseen, ja niinpä paikan nimi ei välttämättä kerro sen olevan juuri nimessä esiintyvältä ominaisuudeltaan kaikkein erottuvin. Riittää, että se erottuu ympäristöstään tarpeeksi ollakseen yksilöitävissä. Esimerkiksi *Haukijärvi* ei ole välttämättä juuri se järvi, jossa on eniten kalaa. (Kiviniemi 1978: 80–81.) Samaten kahdella samanlaisella paikalla voi olla kummallakin sama erottuva ominaisuus, mutta vain toisella se voi olla nimeämisperusteena, toisen saadessa nimensä jonkun muun ominaisuuden perusteella (Kuzmin 2014: 30).

Kiviniemen mukaan nimenmuodostus perustuu suureksi osaksi nimimalleihin. Hänen ajatuksenaan on, että on olemassa nimeämisperustemalleja, jotka yhdessä sananmuodostusmallien kanssa reaalistuvat nimeämismalleina. Nimeämismallit osaltaan ovat sidoksissa paikan lajiin. (Kiviniemi 1980b: 329.) Kiviniemi perusti nimimalliteoriansa alkuaan Šrámekin nimimalliteorialle (1972/1973), jonka mukaan nimenmuodostuksen edellytyksenä on kaksi toponymista mallia: nimeämisperustemalli ja sananmuodostusmalli, jotka yhdessä muodostavat nimeämismallin (Kiviniemi 1977: 8).

2.2 Nimeämismallit

Yksi nimenmuodostamisen tärkeimmistä mekanismeista on analogia eli uusien nimien muodostaminen olemassa olevien mallien mukaan. Esimerkiksi *Svjatoj*-nimien (’pyhä’) antaminen erityisesti tietyn tyyppisille vesistöille kuten kirkasvetisille ja syville tai kauniiksi kuvatuille järville ja lähteille (Berezovitš 2000: 35). Tuttujen nimeämismallien pohjalta nimenantajalla on käsitys siitä, millainen nimen rakenne on ja millaisista kielellisistä komponenteista ja semanttisista sisällöistä nimi muodostuu, ja hän käyttää tätä tietoa antaessaan paikoille nimiä. (Kuzmin 2014: 31). Nimet voivat perustua malleihin niin semanttisella, leksikaalisella, syntaktisella kuin morfologisellakin tasolla. Analogian käytöllä nimenmuodostuksessa voidaan varmistaa, että kielenkäyttäjyhteisö hyväksyy nimen. Jotta käyttäjyhteisö voi hyväksyä nimen, nimen sisällön on oltava yhteisön näkökulmasta paikan identifioimisen kannalta hyväksyttävä, ja nimen on sovittava käytössä olevaan nimisysteemiin. (Leino 2007: 31–32.) Vahva nimisysteemi edesauttaa nimistön kommunikatiivista tehtävää, joten vallitsevan nimisysteemin kanssa ristiriidassa olevat nimet eivät jää käyttöön (Kuzmin 2014: 31).

Nimeämismalleja voi kuvata paikkojen yksilöinnissä käytetyiksi ideoiksi ja näiden kielellisiksi ilmaisutavoiksi. Ideat pysyvät suurimmaksi osaksi samoina eri kielissä ja eri aikoina, mutta niiden käyttö vaihtelee paikan lajin ja nimenantajayhteisön kulttuurin mukaan. Useimmiten kyse on siitä, että suunnilleen samoina pysyviä ideoita ilmaistaan erilaisten kielellisten ilmaisutapojen avulla. Nimeämismallit voivat olla yleisiä ja pitkään vallassa olevia tai pienialaisia ja lyhytikäisiä. (Kiviniemi 1990: 4.) Mallit voivat olla leksikaalisia, semanttisia ja morfologisia eli ne ulottuvat niin nimien muodon kuin sisällönkin tasolle (Kiviniemi 1977: 6). Eri aikoina ja eri alueilla vallitsevat erilaiset nimeämismallit, sillä mallit liittyvät nimeämistapahtumiin, jotka noudattavat kulloinkin vallalla

olevia kommunikaatiokäytäntöjä ja kielen senhetkisiä sääntöjä. (Kiviniemi 1977: 8.) Jos joku nimeämismalli on ollut suosittu vain tiettyinä aikoina ja/tai tietyn väestöryhmän keskuudessa, sen leviäminen voi liittyä asutushistoriaan. Nimimallin leviäminen voi myös suoraan perustua nimeämistarpeelle, joka on syntynyt asutuksen leviämisestä uusille seuduille. (Kiviniemi 1977: 198.) Ajallisesti ja levinneisyydeltään rajallisten nimimallien avulla voi saada asutushistoriallisia tietoja ja monien nimien levikillä onkin asutushistoriallinen tausta (Kiviniemi 1980b: 329).

Analogian yleisyys nimeämisessä johtuu siitä, että nimenanto on suhteellisen harvoin tapahtuvaa kielenkäyttöä ja siksi nojaa vahvasti olemassa olevaan nimistöön (Leino 2007: 13). Leino kuvaa nimeämismalleja kielellisiksi konstruktioiksi, jotka ovat kehittyneet säästämään ihmisen rajallista muistia. Nimi, esimerkiksi *Ahvenlampi*, yleistetään rakenteeksi (kala + lampi) ja rakennetta käytetään muodostamaan uusi nimi *Haukilampi* (Leino 2007: 100). On todennäköistä, että lähekkäin esiintyvillä nimillä on samanlainen semantinen merkityskenttä. Esimerkiksi *Ahvenlampien* lähellä on todennäköisesti *Haukilampia* ja *Hanhilammen* lähellä on todennäköisesti *Joutsenlampi*. (Leino 2007: 88–89.) Usein esiintyvää nimeä käytetään todennäköisimmin mallina (Leino 2007: 18). Mallien ja analogioiden käyttö on kielenkäyttäjälle luontaista muussakin kielenkäytössä. Kun tiettyä nimimallia kohtaa tarpeeksi usein, ei tarvitse osata jokaista siihen kuuluvaa ilmausta tai nimeä erikseen vaan riittää, että hahmottaa niiden taustalla olevan rakenteen. (Leino 2007: 47.)

Nimeämismalleilla on taipumusta vaikuttaa myös silloin, kun nimen taustalla on muitakin nimeämismotivaatioita. Analogiaa ja muita motivointeja voikin olla vaikea erottaa toisistaan. (Leino 2007: 97.) Esimerkiksi metaforat ovat myös nimeämismalleja. Samanlaisia nimiä voi muodostaa monin metaforin, kuten voi havaita Kiviniemen partisiippinimistön tutkimuksessa, jossa kohiseva puron ääntä kuvataan monin eri variantein: esim. *Toriseva*, *Tyrisevä*, *Koliseva* (Kiviniemi 1971: 132–133).

Leino (2007) laajensi nimimalliteoriaa esittelemällä makromallien käsitteen. Makromallit ovat konstruktioita, joista nimisysteemit koostuvat ja joihin nimeämismallit perustuvat. Ne määrittelevät laajemmin, millä keinoin tietyssä nimisysteemissä nimiä muodostetaan. Makromalli voi olla esimerkiksi kaksiosainen järvennimen rakenne, jossa on paikkaa jollain tavalla kuvaava määräite + lajia ilmaiseva perusosa (*Valkeajärvi*). Tällaiset nimet ovat yleisempiä kuin yksiosaiset tai suffiksaaliset järvennimet. (Leino 2007: 51–59.)

Analogian lisäksi nimeämiseen sisältyy aina jonkun verran uutta innovaatiota. Suurin osa näistä innovaatioista on pieniä ja jäävät paikalliseksi tai hetkelliseksi ilmiöksi, mutta osa niistä leviää ja muuttuu nimimalleiksi. (Leino 2007: 32.) Myös nimeämismallien levinneisyys ja produktiivisuuden elinkaari vaihtelee: tyypillistä on, että nimeämismalli on produktiivinen vain tietyn aikaa tai kuuluu vain tietyn väestöryhmän paikannimenmuodostussysteemiin, mutta toiset nimeämismallit voivat olla niin yleisiä ja säilyä produktiivisina niin pitkään, että voivat päätyä kattamaan levikillään koko kielialueen. (Kiviniemi 1980b: 329.) Tutkimuksessa on vähän käsitelty sitä, miten leksikaalisesti tai syntaktis-semanttisesti samankaltaiset nimet pohjautuvat eri nimeämismotivaatioihin.

Samannäköisten nimien taustalla voi olla useampi eri nimimalli tai nimeämisperuste, eikä niistä voi aina erottaa toisistaan (Kiviniemi 1980b: 327). Hyvin erikoisten nimien taustalla voi hyvinkin olla yksi ainoa nimimalli, mutta erityisesti hyvin yleisiä nimielementtejä sisältävien nimien kohdalla on jopa todennäköistä, että samaan asuun on voitu päätyä useampaa reittiä pitkin. Esim. *Akka*-nimien *akka* on voinut tulla saamenkielisestä nimestä, jossa on nimenosana *áhku*, tai nimen taustalla voi olla naiseen viittaava nimitys. Se taas voi viitata asumiseen, kuten Kymin *Akkaharju*, jossa on asunut naisia, tai omistajuuteen, kuten Pieksämäen *Akkainmetsä* (Mallat 2007: 104).

2.3 Nimet osana kulttuuria

Kieli on olennainen osa kulttuuria (Lukin 2012: 160) ja nimet ovat osa kulttuurista maisemaa ja järjestelmää. Nimien merkityksiin ja tulkintoihin vaikuttavat paitsi ympäristö, johon ne sijoittuvat, myös niihin liittyvät perinteet sekä nimenkäyttäjien tiedot ja tulkinat. (Valtonen 2014: 49.) Niin yksittäiset nimet kuin kokonaiset nimisysteemit syntyvät tietyissä kulttuurisessa ja yhteiskunnallisessa kontekstissa. Nimen kulttuurisen ulottuvuuden huomioiminen on oleellista, kun pyritään selvittämään nimeämisperusteita ja jos halutaan tarkastella sitä maailmankuvaa, joka nimen syntymän aikaan mahdollisesti vallitsi. Zilliacus on kuvannut nimistöntutkimuksen olevan myös kulttuurintutkimusta, ja on tärkeää olla tietoinen omasta asemasta tutkijana sekä valituista tutkimusmenetelmistä (Zilliacus 2002: 178). Nimeen mahtuu vain pieni osa paikkaan liittyvästä kulttuurisesta tiedosta, ja nimeen päätyvän tiedon luonne on kulttuurinen valinta (Valtonen 2014: 58).

Paikannimissä voi säilyä jäänteitä perinteistä, jotka ovat muuten kadonneet. Esimerkiksi vepsäläisten muinaisesta puiden palvonnasta on jäänyt tietoja sellaisiin paikannimiin kuin etelävepsäläisten *Jumāpedai* (Jumalanpetäjä), Ojatin vepsäläisten *Pühāpedai* (Pyhäpetäjä) ja *Punopedai* (”petäjä, jonka runko muistuttaa solmua”). Nimeämisperusteena oli mahdollisesti puun erikoinen kasvu tai vastaava, sillä erikoisenmuotoisilla puilla uskotaan olevan suojelevia voimia. Vain männyillä eli petäjillä on omat nimensä, mikä voi kertoa juuri tämän puun erityisestä roolista nimenantajayhteisön uskomuksissa. (Mullonen 1994: 68–69.) *Kello*-nimet ovat esimerkki nimistä, jotka pohjautuvat muualta kulkeutuneeseen uskomustarinaan kirkonkellojen piilottamisesta. *Kello*-nimien yleistymisen ajoittuu yhteen kellotarinoiden leviämisen kanssa. Kertomukset linkittyvät erityisesti sota-aikaan, mikä selittyy sillä, että kirkonkellojen kätkeminen tai menettäminen sodassa on antanut sysäyksen tarinoille ja nimille. (Söderholm 1979: 279).

Birgit Falck-Källquist jakoi nimetyt paikat nimeämisen syiden perusteella kahteen pääryhmään käytännön syistä nimettyihin paikkoihin (esimerkiksi viljelykset asutukset) ja muista syistä nimettyihin paikkoihin. Jälkimmäisten nimien taustalla voi puolestaan olla ainakin kolme syytä: tarkoite on topografisesti huomiota herättävä, paikalla on tapahtunut jotain merkittävää tai paikka on maisemaan orientoitumisen kannalta tärkeä. (Falck-Källquist 1976: 28–35.) Kaija Mallat lisää tähän joukkoon vielä paikat, joihin liittyy tarina tai uskomus (Mallat 2007: 33–34).

Suomalaisessa paikannimitutkimuksessa nimien tutkiminen osana kulttuurina on perinteisesti keskittynyt nimenantajan näkökulmaan, jossa pääosassa on ollut paikannimen merkityksen ja muodon palauttaminen sen syntyajan historialliseen ja kulttuuriseen kontekstiin. Myöhemmin, 1990-luvulta lähtien, näkökulma on laajentunut myös nimistön käytön, variaation ja muutoksen tutkimiseen sosio-onomastisen tutkimuksen myötä. (Lukin 2012: 159.) Kulttuurionomastiikka puolestaan tarkastelee nimiä osana niitä ympäröivää kulttuurista kontekstia. Taarna Valtosen kehittämän kulttuurisen onomastiikan viitekehyksen keskeinen ajatus on nimien tutkiminen ja tarkastelu osana laajempaa kulttuurista kontekstia. Nimet, tässä tapauksessa paikannimet, ovat kielellisiä merkkejä, jotka kantavat kulttuurista merkitystä. (Valtonen 2014: 53–54.) Vähemmistöjen nimistöön vaikuttavat sellaiset kielenulkoiset, erityisesti yhteiskunnalliset, tekijät, jotka eivät nouse esiin tutkittaessa enemmistökielisten paikannimiä. (Valtonen 2014: 49).

Kulttuurisen onomastiikan näkökulma voi auttaa ymmärtämään eri nimityyppien sen laatuista monimuotoisuutta, joka ei tule esiin perinteisellä syntaktis-semanttisen menetelmän avulla. Nimet ovat kytköksissä omaan kulttuuriseen kontekstiinsa ja siihen kulttuuriseen maailmankuvaan, jossa ne on annettu. Myös eri kulttuurisissa yhteyksissä syntyneet nimeämismallit heijastavat tätä kytköstä. Nimeämismalliteoria, joka perustaa oletuksensa suureksi osaksi nimen rakenteen varaan, ei hahmota kulttuurista ulottuvuutta jonka vaikutuksesta rakenteeltaan samankaltaisilla nimillä voi olla taustallaan erilaiset nimeämismallit.

3 Tutkimusmetodit ja aineisto

3.1 Tutkimusmetodit

Teoreettinen lähestymistapani tässä tutkimuksessa perustuu *grounded theory* -menetelmään, joka suomennetaan yleensä ankkuroiduksi teoriaksi tai vaihtoehtoisesti aineistopohjaiseksi teoriaksi. Ankkuroitu teoria on aineistolähtöinen tutkimusmenetelmä, joka tunnetaan erityisesti laadullisen tutkimuksen parissa. Siinä pääpaino on aineistossa ja teorialat ovat analyysin apuvälineitä, joihin aineistoa ja siitä saatua tietoa verrataan (Koskenurmi-Sivonen 2004, 2007). En noudata minkään tietyn teorian metodia, sillä ne eivät sellaisenaan sovellu tämän tutkimuksen aineiston käsittelytapaan. Sen sijaan noudattaen *grounded theoryn* mallia jaan aineiston ryhmiin ja tarkastelen niitä sekä omina kokonaisuuksinaan että osana laajempaa aineistokokonaisuutta käyttäen nimeämismalliteoriaa ja kulttuurisen onomastiikan teoriaa virikkeenä aineiston analysoinnissa ja nimimotivaatioiden pohdinnassa.

Nimeämismalliteorialla tarkoitan tässä yhteydessä vallitsevaa käsitystä siitä, että paikannimiä muodostetaan lähellä olevien paikkojen antaman mallin mukaan analogian avulla joko suoraan tai varioimalla esimerkiksi kontrastinimien tai temaattisesti samaan piiriin kuuluvien nimenosien avulla. Koska nimet sekä niiden antaminen noudattavat osin omia sääntöjään suhteessa muuhun kielenkäyttöön, ei ole mielestäni syytä epäillä, että *pyhä*-elementin sisältävät nimet olisivat immuuneja analogialle vaikka lekseemiin itseensä sisältyykin paljon kulttuurista latausta.

Kulttuurinen onomastiikka nostaa keskiöön kulttuurisen kontekstin merkityksen nimien ja paikkojen tutkimisessa. Erityisenä painona on vähemmistöjen näkökulman

esiintuominen ja sen tiedostaminen, että vähemmistökielten nimistöön vaikuttavat sellaiset yhteiskunnalliset tekijät, jotka enemmistökielisestä näkökulmasta tarkasteltuna jäävät näkymättömiksi. Tässä tutkimuksessa aiheena ei ole vähemmistökieli tai sen nimistö, mutta olen ottanut teorian mukaan viitekehyyksi pyrkien tiedostamaan tarkasteltavan alueen kulttuurisen monimuotoisuuden ja sen vaikutukset nimistöön sekä mahdollisiin nimeämismotivaatioihin.

Kulttuurinen onomastiikka voi täydentää nimeämismalliteoriaa, sillä sen avulla on mahdollista ottaa huomioon nimien kulttuurinen konteksti, jota ei voi päätellä nimen rakenteesta. Nimeämismalliteoria yksinään ei sisällä mahdollisuutta tarkastella nimeen sisältyviä kulttuurisia ja kontekstuaalisia ulottuvuuksia, jotka ovat tärkeitä ottaa huomioon erityisesti sakraalinimien tutkimisessa.

Aineiston laajuuden vuoksi olen rajannut siitä tarkempaan tarkasteluun vakavedet ja kohoumat. Ryhmittelen aineiston paikanlajin ja nimenosien mukaan, ja käyn ryhmät läpi tarkastellen *Pyhä*-nimien

- levikkiä
- topografiaa
- ympäristön nimistöä
- nimiin liittyvää perinnetietoa ja muita tietoja

Tulkitsen mahdollisia nimeämismotivaatioita tietoisena nimimalliteoriasta ja kulttuuri-onomastiikan teoriasta. Johtopäätöksissä palaan tarkastelemaan nimimalliteoriaa. Levikkikarttojen avulla tarkastelen kysymystä siitä, sijoittuvatko nimet vanhoille rajoille ja etsin kertomuksista mainintoja *Pyhä*-nimisistä paikoista rajapaikkoina. Nimiryppäiden ja alueiden topografian selvittämisessä olen käyttänyt Karttapaikka-palvelun karttanäkymää ja paikkatieto-ohjelmaa QGisiä, jonka avulla hyödynnän Maanmittauslaitoksen paikkatietoaineistoja, kuten korkeustietoja ja järvien pinta-aloja. Tarkastelen myös *Pyhä*-paikkojen lähellä olevaa nimistöä. Kiinnitän huomiota erityisesti siihen, esiintyykö siellä mytologisiin teemoihin liittyviä nimiä, esim. *hiisi*-nimiä, jotka voivat kertoa jotain paikan erityiseksi merkitystä luonteesta. Tutkin myös, millaisia viittauksia toisiin paikkoihin tehdään nimiarkiston *Pyhä*-paikkojen keräyslippujen tiedoissa. Lisäksi tarkastelen vielä *Pyhä*-nimisiin paikkoihin liittyviä kertomuksia. Kiinnitän huomiota, millaisia asioita tai ominaisuuksia kertomuksissa liitetään *Pyhä*-paikkoihin, millaisia yhteisiä piirteitä niistä

on löydettävissä, sekä millaisia nämä kertomukset ovat ja mitä ne voivat mahdollisesti kertoa paikan ja yhteisön välisestä suhteesta.

3.2 Aineisto

Olen koonnut aineistoni Kotimaisten kielten keskuksen ja Eesti Keele Instituutin nimiarkistoista kerätyistä *pyhä-* ja *püha-*alkuisista paikannimistä, maanmittauslaitoksen tietokannasta, joka sisältää viralliset paikannimet (paikkatietojen latauspalvelu Paituli, vuoden 2015 versio) ja Viron maanmittauslaitoksen paikannimirekisteristä. Paitulin palvelu sisältää nimien lisäksi niiden sijaintitiedot sekä paikkojen korkeustiedot. Viron maanmittauslaitoksen aineistossa on sijaintitietojen lisäksi myös paikkojen rinnakkaisnimet sekä käytöstä poistuneet nimet. Olen käyttänyt palveluista löytyviä sijaintitietoja levikkikarttojen teossa. Digitaaliset nimiaineistot mahdollistavat hakujen tekemisen myös muista kuin alussa olevista nimenosista, joten olen ottanut aineistooni myös ne nimet, joissa *pyhä-* tai *püha-*elementti on jossain muualla kuin nimen alussa. Tällaisia nimiä löytyi kuitenkin vain muutama.

Kotimaisten kielten keskuksen (Kotus) nimiarkisto sisältää suomen-, ruotsin- ja saamenkielisiä nimiaineistoja, jotka on kerätty Suomesta ja sen lähialueilta Ruotsin, Venäjän ja Viron alueilta. Aineisto on arkistoitu nimilippuina, jossa kussakin lipussa on paikannimi ja sen taivutusmuodot sekä siihen liittyviä tietoja: paikan laji, murreasu, mahdollinen rinnakkaisnimi, mahdollisesti paikan kuvailua sekä muuta tietoa paikasta ja nimestä. Lipuista löytyvät myös kerääjän tiedot ja karttatiedot, jos kerääjä on käyttänyt karttaa. Fyysisen kokoelman lisäksi osa paikannimiarkistosta löytyy myös digitoituna Kotuksen digitaalisesta nimiarkistosta (<https://nimiarkisto.fi/>). Digitoitu nimiaineisto mahdollistaa nimien haun monipuolisemmin kuin pelkästään aineellinen arkisto, esimerkiksi haun nimien perusosalla.

Kotimaisten kielten keskuksen nimiarkistosta kerätty aineisto on laaja ja kattava: nimistöä on kerätty koko Suomen alueelta sekä jonkun verran lähiympäristöstä, kuten Ruotsin puolen Lapin alueelta ja rajantakaisesta Karjalasta. Nimien kerääminen ja niihin liittyvien tietojen tallentaminen on lisäksi ollut systemaattista, joten nimilipuista saatava tieto on suurimmaksi osaksi kattavaa ja tasalaatuista vaikka vaihtelua nimilipuissa esiintyvien tietojen määrässä toki esiintyy.

Karttoja tehdessäni olen hyödyntänyt maanmittauslaitoksen paikannimitietokannan sijaintitietoja ja Karttapaikka-palvelua. Koska Karttapaikan nimiaineisto muodostuu virallisista kartoissa esiintyvistä nimistä, nimiarkistosta löytyvät epäviralliset tai käytöstä jääneet nimet jäävät puuttumaan levikkikartoista. Aineisto on kuitenkin sen verran laaja, että paikkojen levinneisyydestä saa kattavan kuvan myös ilman näitä. Maanmittauslaitoksen karttanimiaineiston käytön etuna on se, että käytössä oleva aineisto kattaa koko maan, ja on digitaalisessa muodossa, eli levikkikarttojen teko on tehokasta. Kullakin paikalla on omat koordinaattitiedot, joiden perusteella sen saa paikannettua kartalle. Nimiarkiston paikannimien sijainnit on merkitty karttoihin käsin nimien keräämisen yhteydessä, minkä seurauksena paikkojen sijainnissa on mukana summittaisuutta ja inhimillisiä virheitä. Maanmittauslaitoksen karttapaikan käytön heikkoutena on se, että siinä on mukana vain Suomen nykyisten rajojen alueella olevat paikat, joten niiden ulkopuolelle jäävät paikat jäävät myös levikkikartasta pois, ellei niitä lisää käsin.

Myös Eesti keele instituutin nimiarkistossa on oma, koko maan kattava, nimilippukokoelmansa, joka löytyy fyysisen kokoelman lisäksi myös suureksi osaksi digitoituna Eesti keele instituutin verkkosivuilta (<http://emsuka.eki.ee/>). Digitaalisessa arkistossa nimet on järjestetty pitäjän ja kerääjän mukaan aakkosjärjestyksessä. Fyysisessä arkistossa nimiliput on järjestetty aakkosjärjestykseen pitäjittäin, minkä lisäksi on aakkostettu hakemisto, josta nimet voi etsiä tietyn alkuosan perusteella. Eesti keele instituutin nimiarkiston liput sisältävät nimen lisäksi muita tietoja, kuten taivutusmuodon ja murreasun. Viron maanmittauslaitoksen paikannimirekisteriin on koottu Eesti keele instituutin paikannimitietokanta, viralliset paikannimet sekä osoitenimet. Paikannimirekisteristä löytyvät niin käytössä olevat kuin käytöstä poistuneet nimet. Edellä mainittujen lisäksi olen käyttänyt Suomalaisista paikannimikirjaa (Paikkala toim. 2007) ja Eesti kohanimeraamatia (<https://www.eki.ee/dict/knr/>) selvittäessäni nimien taustoja.

Tällä tavoin kerätystä aineistosta löytyi 387 *Pyhä-*, *Pyhän-*, *Pyhä-* ja *Pyhä-* alkuista sekä 6 *-pyhä-*loppuista nimeä Suomen alueella ja 95 *Püha-*alkuista paikannimeä Viron alueella. Nimiä on paljon enemmän kuin paikkoja, sillä nimien määrää lisäävät rinnakkaisnimet ja eri nimimuodot. Aineistosta on karsittu pois liitynnäisnimet, kuten *Pyhäjoenvarsi*, sillä niiden nimeämisperuste on sijainti jonkun toisen paikan lähellä. Aineistoni koostuu siis kantanimistä. Yleisesti ottaen liitynnäisnimiä on enemmän kuin kantanimiä, sillä kantanimet keräävät ympärilleen useampia liitynnäisiä (Ainiala ym. 2008:

12). Erityisesti näin on silloin kun kantanimi on paikalla, joka on ympäristössä tavalla tai toisella selkeä ja huomattava kiintopiste tai muuten merkityksellinen, jolloin sitä käytetään muidenkin paikkojen paikantamiseen. Rinnakkaisnimet ja kantanimet muodostavat yhdessä nimiryppäitä. Nimiarkiston nimilipuissa samat nimet voivat esiintyä useampaan kertaan eri kerääjien kokoelmien päällekkäisyyksien takia. Nämä päällekkäiset nimet olen karsinut aineistostani. Suomalaisissa paikannimissä *Pyhä* on adjektiivisista määriteosista 21. yleisin (Kuzmin 2014: 51).

Viron maanmittauslaitoksen paikannimirekisteristä löytyi yhteensä 165 *püha*-alkuista paikannimeä. Tästä aineistosta nimet *Püha Nikolause kirik*, *Pühameeste Laijärv*, *Pühameeste Pikkjärv* (2), *Pühameeste Suurjärv*, *Pühameeste Väikejärv*, *Pühameeste-Laijärv*, *Pühavaimu*, *Pühavaimu tänav* (2), ja *Pühapäeva* eivät ole *püha*-nimiä, joten ne jäivät pois tutkimusaineistosta. *Püha*-sana esiintyy näissä muussa yhteydessä, määrittämässä pääsanoja *Nikolaus*, *mees* ja *vaim*, eivätkä näin ollen ole tutkimukseni kohteena. Näitä nimiä on yhteensä 11. Karsin aineistosta päällekkäisyydet sekä sellaiset liitynnäisnimet, joiden perustana oleva kantanimi on aineistossa, kuten *Pühajõe tee* tai *Pühajõe laht*. Kaikkien liitynnäisnimien muotoisille nimille aineistossa ei löytynyt kantanimeä. Näiden nimien kohdalla olen pyrkinyt selvittämään, onko lähiympäristössä kohteita, joiden rinnakkaisnimi antaisi osviittaa nimen taustoihin. Tämän vuoksi aineistossani on mukana asutuskohteiden kuten kylien ja talojen nimiä.

Koska genetiivin tunnus on virosta kadonnut, nimenosien tulkitseminen on sen vuoksi usein vaikeaa. Esimerkiksi määriteosasta ei voi välttämättä erottaa onko se genetiivissä vai nominatiivissa, ja toisaalta koska myös nimen perusosalla on taipumusta kadota (tai sitä ei käytetä), ei voi välttämättä erottaa, onko kyseessä kantanimi vai liitännäinen, esim. *Saadjärv* on järven nimi ja kantanimi, *Saadjärve* taas liitännäinen kylännimi (Kallasmaa 2012: 254).

Virossa paikannimet jakautuvat kahteen ryhmään: niihin, joilla on paikan lajia kuvaava perusosa ja niihin, joilla ei ole. Asutusnimissä perusosa usein joko putoaa pois tai sitä ei käytetä. Nimiä taivutettaessa perusosa, joka on mukana nimen nominatiivimuodossa, voi pudota pois silloin, kun nimi on jossain muussa sijassa, esim. *Võrtsjärv* mutta *Võrtsu ääres*. Noin kaksi kolmasosaa paikannimistä on rakenteeltaan yhdysnimiä ja loput ovat yksitai moniosaisia. Näiden katsotaan olevan kaksiosaisien nimien variantteja. (Kallasmaa 2012: 253.)

Perinteisesti nimet, joissa nimenosaan liittyy suffiksi, on määritelty yksiosaisiksi nimiksi, jos nimenosa on yksi. Myös sellaisia näkemyksiä on esitetty, joissa suffiksi lasketaan erilliseksi nimenosaksi ja suffiksaalinen nimi, jossa on määriteosa + suffiksi, on tällöin kaksiosainen. Virossa samannäköisillä suffiksaalisilla päätteillä voi olla monta eri alkuperää, esimerkiksi Viron paikannimien *-la*-päätte voi olla paitsi suffiksi, myös lyhentynyt sellaisista perusosista kuin *küla* 'kylä' (*Sakla*), *valla* ja *valda* 'kunta, pitäjät' (*Jägala*), *laid* ja *laiu*, *laju*, *lao* 'saari' (*Sigala*) tai *väli* ja *välja* 'pelto, aukea alue' (*Jögela*). (Kallasmaa 2012: 253–254.) Virossa on lisäksi paljon paikannimiä, jotka muodostuvat pelkästään yksiosaisesta genetiivimuotoisesta määreestä, esim. *Ääre*, *Nurme*.

3.3 Aineiston erittely

Suurin osa aineiston nimistä on kaksiosaisia, mallia määriteosa ja perusosa, esim. *Pyhäjoki*. Lisäksi moni nimistä on liitynnäisiä (*Pyhäjoenlahti*). Suurin osa nimien perusosista kuvaa paikan lajia (*Pyhähaka*, *Pyhälahti*, *Pyhämäki*). Joukossa on kuitenkin myös yksiosainen *Pyhä* (viisi paikkaa, joista yhden nimilippu on liian epäselvä, että paikan lajia olisi voinut erottaa, kaksi kalliota *Iso-Pyhä* ja *Pikku-Pyhä*, yksi mäki ja yksi tunturi) ja yksittäisiä nimiä, joiden jälkiosa kuvaa muuta kuin paikan lajia, kuten *Pyhähäkki* (*Pyhähäkin kansallispuisto*) ja *Pyhäkala* (kaksi järveä: *Pieni Pyhäkala* ja *Suuri Pyhäkala*). Paikannimen lajin määrittely ei ole aina yksiselitteistä, sillä sitä ei voi aina päätellä nimen perusosasta. Siksi ryhmittelyt ovat pakostikin suuntaa antavia.

Nimien määriteosina esiintyy *pyhä-* (323), *pyhän-* (18), *pyhät-* (6), *pyhä-* (3), *pyhään-* (2) ja *pyhäst-* (1). On myös suffiksaalisia nimiä, joista suurin osa on yksiosaisia: *Pyhäleenmäki*, *Pyhälikkö*, *Pyhälistö*, *Pyhälle*, *Pyhällys*, *Pyhällöinen*, *Pyhältä*, *Pyhältäjärvi*, *Pyhälyys*, *Pyhälysmäki*, *Pyhälystä*, *Pyhälä*, *Pyhälö*, *Pyhälöinen*, *Pyhälölähteet*, *Pyhälösuo*, *Pyhänen*, *Pyhäntä*, *Pyhäntäjoki*, *Pyhäräinen* ja *Pyhättö*. *Pyhältä* ja *Pyhälö* -nimet ovat mahdollisesti peräisin kaskeamiseen liittyvästä termistä 'pyhältä', joka merkitsee 'metsää, jonka puut on kuorittu pystyyn kuivumista varten' (Suomen paikannimikirja s.v. *Pyhältä*). Aineistossa on myös kolme nimeä, joissa esiintyy pelkästään määriteosa ilman paikanlajia ilmaisevaa perusosaa: *Pyhä*. Kolmessa nimessä *pyhä* on tarkenteena kaksiosaisessa nimessä: *Pyhä-Nattanen*, *Pyhä-Leipunen*, *Pyhä-Paula*.

Perusosana *pyhä* esiintyy 6 kertaa: *Ahvenpyhä* (mäki), *Alapyhä* (virtaveden osa), *Eräpyhä* (kohouma), *Pieni-Pyhä* (saari), *Suuri-Pyhä* (saari) ja *Virmapyhä* (lampi ja sen rannalla oleva vuori).

Erilaisia perusosia on yhteensä 81. Ne ovat *-järvi* (39), *-mäki* (29), *-niemi* (27), *-suo* (17), *-joki* (16), *-lampi* (15), *-saari* (15), *-vuori* (14), *-lahti* (12), *-vaara* (11), *-oja* (10), *-koski* (9), *-selkä* (9), *-pelto* (8), *-kallio* (6), *-kangas* (6), *-haka* (5), *-maa* (5), *-kivi* (4), *-salu* (4), *-tunturi* (4), *-aho* (3), *-kuru* (3), *-lammi* (3), *-niittu* (3), *-palo* (3), *-puu* (3), *-kala* (2), *-kero* (2), *-korva* (2), *-kumpu* (2), *-lähde* (2), *-pohja* (2), *-puro* (2), *-pää* (2), *-saaret* (2), *-vaha* (2), *-vuopaja* (2), *-aituus* (1), *-henki* (1), *-hyppylä* (1), *-häkki* (1), *-juntu* (1), *-kaavi* (1), *-kainalo* (1), *-kaivo* (1), *-kari* (1), *-kaski* (1), *-kaste* (1), *-kuusi* (1), *-kyntö* (1), *-kärki* (1), *-loma* (1), *-loukas* (1), *-luoma* (1), *-lähteet* (1), *-männikkö* (1), *-neva* (1), *-niitty* (1), *-notko* (1), *-nulkki* (1), *-nurmi* (1), *-penger* (1), *-penikka* (1), *-perukka* (1), *-pihlaja* (1), *-portti* (1), *-pöytä* (1), *-ranta* (1), *-rinne* (1), *-rova* (1), *-selät* (1), *-suanto* (1), *-suot* (1), *-taipale* (1), *-tunturit* (1), *-tyypäs* (1), *-ukko* (1), *-vainio* (1), *-vesi* (1) ja *-vuopajat* (1).

Viron aineistossa nimien nimenosina esiintyy suurimmaksi osaksi *püha* (73), muita määriteosina esiintyviä muotoja on *pühä* (6) (võru), *pühi* (1), *pühade-* (5), *pühälisto-* (2), *pühäliste* (1), *pühälistu* (1), *pühälisto* (1), *pühaste* (2), *pühatu* (4), *pühitisa* (3). Yksiosaisia nimiä on *Püha* (2), *Pühati* (1), *Pühiki* (1), *Pühike* (2), *Pühatu* (1) ja *Pühandi* (1).

Aineistossa esiintyy seuraavia perusosia: *allikas* (10), *kare* (3), *kari* (3), *soo* (1), *järv* (13), *järve* (5), *mägi* (1), *mäe* (9), *oja* (2), *koja* (1), *jõgi* (4), *jõe* (5), *pärn* (2), *kivi* (9), *nurm* (1), *mets* (1), *pääkses* (1), *kõrtsi* (1), *tamm* (7), *ranna* (1), *salu* (1), *mänd* (1), *petäi* (1), *lepa* (1), *oru* (1), *jõõ* (1).

3.4 Paikanlajit

3.4.1 Suomi

Seuraavassa olen ryhmitellyt nimenosat paikanlajien mukaan. Paikanlajit olen määritellyt sen mukaan, mikä on merkitty lajiksi nimilipussa. Suurimmaksi osaksi olen ottanut lajiksi sen, mikä oli merkitty lajiksi keruuhetkellä. Poikkeuksen tästä muodostavat sellaiset paikat, joiden kohdalla laji on muuttunut, mutta muutosta edeltävä tila on vielä läsnä mielessä ja paikan kuvauksessa, esimerkiksi ”pelloksi kuivattu suo” tai ”metsittynyt niitty”.

Tällöin olen valinnut lajiksi sen, mikä paikka on ollut alkuaan (ainakin nimenkeruuhetkestä tarkasteltuna).

Suomessa kohoumia on 77. Kaksi näistä nimistä on yksiosaisia: *Pyhä* ilman perusosaa. Kaksiosaisista nimistä suurimman osan perusosan muoto on yksikön nominatiivi: *Pyhä*. Aineistossa näitä on 67 nimeä, 69 jos yksiosaiset *Pyhä*-nimet lasketaan mukaan. Muita määriteosan muotoja on *pyhät-* (4), *pyhään-* (1), *pyhäleen-* (1), *pyhälys-* (1) ja *pyhäst-* (1). *Pyhälys* appellatiivina merkitsee 'suljettua paikkaa'. Perusosista yleisin on *-mäki*, jonka loppuisia nimiä on aineistossa 29. Muita esiintyviä perusosia on *-vuori* (14), *-vaara* (11), *-kallio* (5), *-tunturi* (4), *-selkä* (3), *-kero* (2), *-hyppylä* (1), *-kumpu* (1), *-kuusi* (1), *-nulkki* (1), *-penikka* (1), *-pohja* (1), *-selät* (1), *-taipale* (1), *-tunturit* (1). Yksi nimi on kaksiosainen, jossa jälkiosa on propri: *Pyhä-Nattanen*.

Notkelmia ja painanteita on 5. Kaikkien määriteosa on *pyhä-*, perusosina esiintyvät *-kuru* (3), *-lehto* (1) ja *-notko* (1).

Vakavesiä eli järviä tai lampia on yhteensä 69 (47 järveä, 19 lampea ja 3 lähdetä). Käsitellen sekä isot että pienet vedet yhdessä, sillä järven ja lammen ero voi olla häilyvä, ja se, mikä yhdelle on lampi, voi toiselle olla järvi (mitä kuvaa hyvin aineiston *Pyhälammimiminen järvi*). Aineistossa on kolme yksiosaista nimeä: *Pyhäntä* (järvi), *Pyhänen* (lampi) ja *Pyhäräinen* (lampi). Joissain tapauksissa nämä nimet ovat sellaisia, joissa suffiksi on korvannut perusosan, esimerkiksi *Pyhäjärvi* > *Pyhänen*. Määriteosana *pyhä-* esiintyy 62 kertaa, *pyhältö-*, *pyhän-*, *pyhät-* ja *pyhälö-* kukin kerran. Perusosina esiintyy *-järvi* (39 kertaa), *-lampi* (15), *-selkä* (3), *-lammi* (3), *-lähde* (2), *-kala* (1) *-luoma* (1), *-lähteet* (1), *-vesi* (1).

Vedenosia eli lahtia, järvenselkiä ja apajia on yhteensä 21. Apajia on 5. Kolmen määriteosa on *pyhän-* ja kahden *pyhä-*. Perusosia ovat *-kallio*, *-kivi*, *-lahti*, *-kainalo* ja *-kala*, kukin esiintyen kerran. Lahtia on 14. Kaikkien määriteosa on *pyhä-*. Perusosana *-lahti* esiintyy kymmenessä nimessä. Lisäksi esiintyy *-kaavi* 'rannan mutka, poukama, lahti', *-pohja* ja *-vuopaja* 'pieni lahti'. Aineistossa on myös yksi kaksiosainen lahden nimi, jossa *pyhä* on tarkenteena: *Pyhä-Paula*. Selkiä on kaksi. Niiden määriteosat ovat *pyhä-* ja *pyhät-*. Kummankin perusosa on *-selkä*.

Virtavesiä eli jokia, oja ja puroja on 29. Näistä 26 sisältää määriteosan *pyhä-*. Muita esiintyviä määriteosan muotoja ovat *pyhän-* (2) ja *pyhäntä-* (1). Perusosia on *-joki* (16), *-oja* (10), *-puro* (2) ja *-koski* (1).

Virtaveden osia kuten koskia, putouksia, suuosia ja suvantoja on 16. Suurin osa tämän joukon paikoista on koskia (9). Määriteosia ovat *pyhä-* (12) ja *pyhän-* (3). Yhden vesipu-
touden nimi on yksiosaiseksi tulkittavissa oleva *Pyhäkaste* (sen rinnakkaisnimi on *Pyhäkasteenputous*). Perusosina on *-koski* (8), *-korva* (2), *-pengeri* (1), *-portti* (1), *-suanto* (1), *-vuopaja* (1) ja *-vuopajat* (1).

Soita on 19. Määriteosina on *pyhä-* (15), *pyhä-* (3) ja *pyhälö-* (1). 17 nimessä perusosa on *-suo*, minkä lisäksi on *-neva* (1) ja *-suot* (1).

Saaria on 19. Määriteosina on *pyhä-* (17) ja *pyhän-* (2). Määriteosina *saari* esiintyy useimmin, 12 kertaa. Sen lisäksi esiintyy *-salu* (3), *-saaret* (2), *-kari* (1) ja *-vaha* (merkitys 'kivi') (1).

Niemiä on 32. *Pyhä-* on määriteosana kaikissa paitsi kahdessa nimessä, joissa se on *pyhän-*. Samaten perusosana *-niemi* esiintyy kaikissa paitsi neljässä nimessä, joissa se on *-kärki*, *-pää*, *-saari* ja *-tyypäs*. *Pyhäniemi* onkin pääsääntöinen nimi. *Pyhänkärki* on ainoastaan niemenkärjen nimenä.

Peltoja on 31. Määriteosina on *pyhä-* (17) ja *pyhän-* (1). Perusosista yleisin on *-pelto* (8). Muita perusosia on *-maa* (2), *-mäki* (1), *-kaski* (1), *-kyntö* (1), *-lahti* (1), *-loma* (1), *-palo* (1), *-vaha* (1) ja *-vainio* (1). Joukossa on lisäksi yksiosaisia nimiä: *Pyhälle* (1), *Pyhällisyys* (1), *Pyhällöinen* (1), *Pyhältä* (1), *Pyhälyys* (2), *Pyhälystä* (1), *Pyhälä* (2), *Pyhälöinen* (2) ja *Pyhättö* (2).

Niittyjä ja hakoja on 17. Määriteosana on *pyhä-* (14). Perusosana on *-haka* (4), *-aho* (3), *-niittu* (3), *-aituus* (1), *-niemi* (1), *-nurmi* (1) ja *-niitty* (1). Yksiosaisia niittyjen nimiä on 3: *Pyhälikkö*, *Pyhälistö*, *Pyhältä*.

Erilaisia alueita ja maa-alueita on 21. Määriteosana on *pyhä-* (13) ja genetiivimuotoinen *pyhän-* (4). Perusosia on *-kangas* (3), *-maa* (3), *-haka* (1), *-loukas* (1) (*Pyhäloukas*, rinnakkaisnimenä *Pyhäloukka*), *-mäki* (1), *-niemi* (1), *-latoala* (1), *-perukka* (1), *-pöytä* (1), *-rova* (1), *-saari* (1), *-häkki* (1) (kansallispuisto, rinnakkaisnimi *Pyhä-Häkin kansallispuisto*), ja *-kumpu* (1) Yksiosaisia nimiä on 4: *Pyhältä* (2, ranta ja maa-alue), *Pyhälyys* (umpeutunut salmi) ja *Pyhälä* (vanhan kirkon paikka).

Metsiä on 15. Määriteosina on *pyhä-* (10) ja *pyhän-* (1). Perusosia on *-kangas* (3), *-selkä* (1), *-palo* (2), *-ranta* (1), *-männikkö* (1), *-rinne* (1), *-saari* (1), *-salu* (1) ja *-lehto* (1). Yksiosaisia nimiä on 3: *Pyhälistö*, *Pyhältö* ja *Pyhälö*.

Aineistossa on lisäksi kolme kiveä, joiden kaikkien nimi on *Pyhäkivi*, viisi puuta: *Pyhäpuu* (3), *Pyhäpihlaja* (1) ja *Pyhäukko* (1), sekä yksi polku: *Pyhäjunttu*.

Pyhäkivi (Sodankylä) on Muteniajoesta esiin pistävä vesikivi, jonka nimelle ei anneta nimilipussa muuta perustetta kuin että se on ”pyhänä pidetty”. Luumäen *Pyhäkiven* nimestä kerrotaan, että se on tullut siitä, että helluntalaiset ovat käyttäneet kiveä kastamispaikkana. Soinissa olevalle *Pyhäkivelle* ei nimilipussa anneta nimeämisperustetta.

Pyhäpihlajan nimilipussa ei anneta mahdollista nimeämisperustetta. Kinnulan *Pyhäpuuta* kuvataan nimilipussa isoksi männyksi, jota pidettiin metsänherran uhripuuna. Toinen *Pyhäpuu* (Kitee) on juhlalliseksi kuvailtu kuusi ja kolmas *Pyhäpuu* (Rovaniemi) iso koivu, jonka kerrotaan saaneen nimensä siitä, että se on ”kaunis ja kauvaa ollu”. *Pyhäukkoa* (Pelkosenniemi) kuvataan nimilipussa suureksi ja vanhaksi petäjäksi, mutta mahdollista nimeämisperustetta ei anneta. Myöskään polun nimelle *Pyhäjunttu* ei anneta nimeämisperustetta nimilipussa. Aineistossa on myös neljä nimeä, joiden tarkoitteiden laji jää hämäräksi: *Pyhä*, *Pyhähenki*, *Pyhäkaivo* ja *Pyhämäki*.

Taulukko 1 Paikanlajien lukumäärä

paikan laji	lukumäärä
kohoumia	77
järviä	47
niemiä	32
peltoja	31
jokia, oja, puroja	30
maa-alueita	21
vedenosia (lahtia, järvenselkiä, apajia)	21
lampia	19
soita	19
saaria	19
niittyjä ja hakoja	17
virtaveden osia (putouksia, suuosia, suvantoja, koskia)	16

paikan laji	lukumäärä
metsiä	15
notkelmia ja painanteita	5
puita	5
lähteitä	3
kiviä	3
polkuja	1
(laji epäselvä)	4

Taulukosta näkyy, että vesialueita, veteen rajautuvia paikkoja kuten niemiä ja saaria sekä kosteita paikkoja (soita) on yhteensä 206 ja muita maastokohteita 166 (polku, kivet ja puut poisluettuna joukosta). Yksittäisistä paikanlajeista eniten on kuitenkin kohoumia (77).

3.4.2 Viro

Viron aineistossa järvennimiä on 9. *Pühajärv* (8) ja *Suur Pühatu järv* (1). Lähteitä on 7, kaikkien nimi on *Pühaallikas*. Kahdella lähteellä on rinnakkaisnimi *Püha allikas*. Jokia on 5, joista kolmen nimi on *Pühajõgi* (näistä yhden rinnakkaisnimi on *Pühaoja*), *Pühasteoja* (1) ja *Pühajõgi* (1). Pieni saaria, luotoja tai kareja on 4. *Pühadekare I* ja *Pühadekare II* (ensisijainen nimi on *Piitsaküla saar*), joilla rinnakkaisnimet *Pühadekare* ja *Pühadekare saar*. *Pühakari*, jonka entinen nimi on *Pühakari I* ja toinen kari, jonka vanha nimi on *Pühakari II*.

1 pitäjän nimi *Pühalepa*. Historiallisesti paikallisessa puheessa nimi on lausuttu '*Pöha-lepa*'. Nimen merkitys 'pyhä leppä' onkin todennäköisesti kansanetymologia. Sen sijaan nimen loppuosa on alkuaan tullut mahdollisesti sanasta *lõpp* : *lõpe* 'lahti, perä'. Nimen alkuosa on voinut olla alun perin *püha* tai *põhi* 'pohja, pohjoinen', sillä kummankin sanan genetiivimuoto ääntyy paikallisessa murteessa *põha*. (KNR s.v. *Pühalepa*). Tämän lisäksi on pitäjännimi *Püha* ja 2 kylännimeä *Püha*, 1 kylä *Pühaste* ja 1 kylä *Pühi* (sen lähellä on kalmisto Hiiejumala kivikalme).

Kiviä on 4. Kolmen kiven nimi on *Pühakivi*, kaikilla on rinnakkaisnimenä *Püha kivi* sekä 1 *Pühäkivi*. Puita on 6. *Pühapärn* ('lehmus') *Pühapärnin* virallinen nimi on *Riibaku pärn*, minkä lisäksi sillä on rinnakkaisnimenä myös *Püha pärn*, *Ohvripärn* (*ohver* : *ohvri* 'uhri') ja *Vedu pärn*, *Pühatamm* (1), jonka rinnakkaisnimi on *Püha tamm*, *Pühalisto tamm* (1),

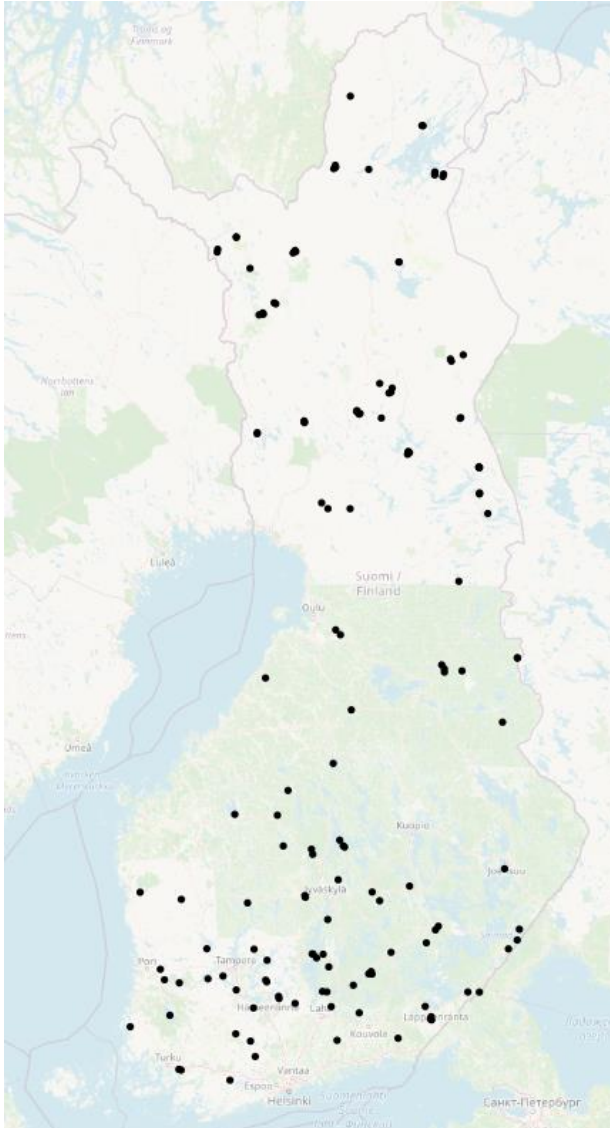
jolla on rinnakkaisniminä *Pühaliisto tamm*, *Pühaliistu tamm* ja *Pühaliste tamm*, *Pühämänd* ('mänty') (1), *Pühäpetäi* (1), *Pühäsalo* (1), myös ilmeisesti *Hiiesalu*

Tiloiksi, tonteiksi tai taloiksi määriteltyjä kohteita on 21. *Pühade* (1), *Pühajõe* (4), *Pühajärve* (4), *Pühakoja* (1) (*koda* : *koja* 'hovi'), *Pühakõrtsi* (1) (*kõrts* : *kõrtsi* 'hollitupa, kappakka'), *Pühamäe* (2), *Pühandi* (1), *Pühaoru* (*org* : *oru* 'laakso, alho'), *Püharanna* (1), *Pühati* (1), *Pühatu* (sijaitsee samannimisessä kylässä) (1), *Pühike* (2), *Pühiki* (1), *Pühtitsa klooster* (1) (johon liittyy myös *Pühtitsa allikas* ja *Pühtitsa tamm*) sekä *Pühäjõõ* (1).

Yksittäisiä paikanlajeja on kohouma *Pühamägi*. suosaari *Pühapääkses*, suo *Pühatu soo* (rinnakkaisnimi *Riidaku soo*), metsä *Pühamets* ja hautapaikka *Pühakivi mägi*, jonka ensisijainen nimi on *Jaanimägi*, toinen rinnakkaisnimi myös *Pühäkivi palo*. Paikka sijaitsee samassa kylässä, Miiksessä, kuin *Pühäkivi*, joten nimet voivat olla sen liitynnäisiä.

Tässäkin aineistossa vesistönimet osoittautuvat enemmistöksi suhteessa muihin maasto-kohteisiin ja myös talonnimi on monessa kohteessa vesistönimen liitynnäinen. Lukuun ottamatta yksittäisiä luonnonkohteita kuten kiviä ja puita, muita paikanlajeja on enimmäkseen yksittäisiä esiintymiä.

4 Aineistoanalyysi

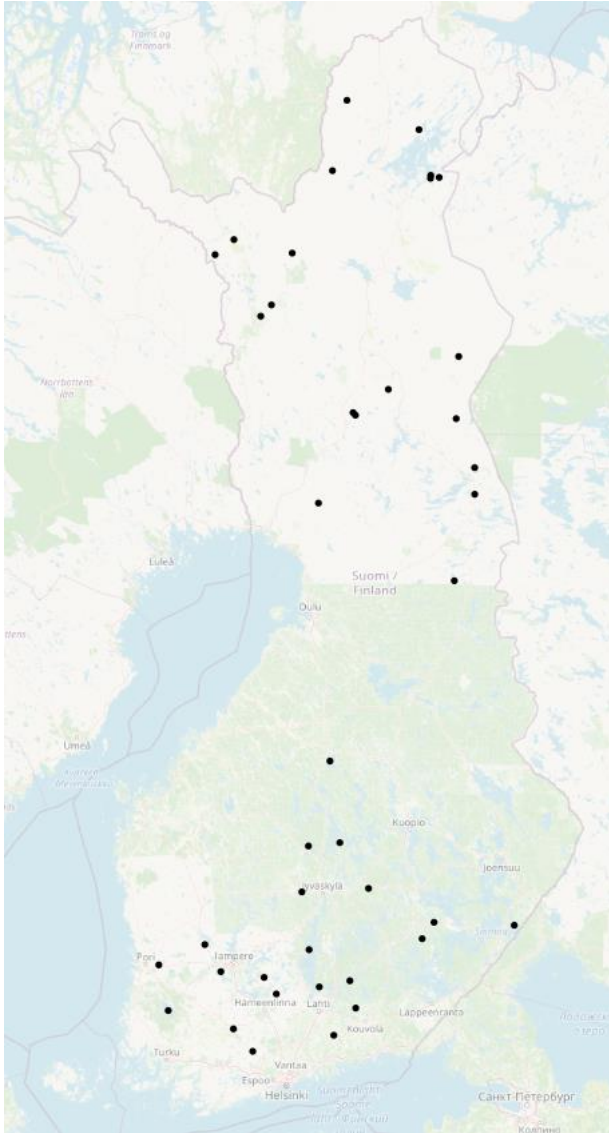

Kuva 1 Pyhä-kohoumat ja vakavedet. QGIS

4.1 Vakavedet

Pyhä-elementin sisältäviä vakavesiksi luokiteltuja nimiä on 64. Yleisin nimi on *Pyhäjärvi*, joita on 39. *Pyhälampi*-nimiä on 2, *Pyhälampi*-nimiä on 13, *Pyhälompolo*, *Pyhältä*, *Pyhätlammi*, *Pyhäluoma*, *Pyhänen*, *Pyhännänjärvi*, *Pyhännänkoski*, *Pyhäräinen*, *Pyhäselkä*, *Pyhätlammi*, *Alempi Pyhäjärvi*, *Pikku Pyhäjärvi*, *Pieni Pyhäkala*, *Suuri Pyhäkala* ja *Pyhävesi*-nimiä esiintyy kutakin kerran.

4.1.1 Pyhäjärvi

Kuva 2 Pyhäjärvi-nimien levikki. QGIS

Seuraavaksi tarkastelen *Pyhäjärvien* topografiaa. Olen käyttänyt tarkasteluun Maanmittauslaitoksen Karttapaikka-palvelua, josta olen myös poiminut tiedot muinaismuistomerkeistä. Tiedot järvien pinta-alasta olen kerännyt Järviwikistä (<https://www.jarviwiki.fi/>), joka on viranomaisten ja kansalaisten yhteistyöllä ylläpidetty verkkopalvelu. Palvelussa on mukana Suomen ympäristökeskus (SYKE), Maa- ja vesitekniikan tuki ry, YLEn Elävä arkisto ja Euroopan komission Life-rahoitushanke. Suomen *Pyhäjärvien* keskimääräinen pinta-ala on 20,97 km² eli 2097 ha (Järviwiki). *Pyhäjärvien* keskinäinen koko kuitenkin vaihtelee hyvinkin paljon. Aineiston pienimmän järven pinta-ala on vain 3,37 ha (Enontekiö), kun taas suurimman järven pinta-ala on 20 679 ha. Se on Kiteen *Pyhäjärvi*, joka

ulottuu myös Venäjän puolelle. Suurin osa eli kaksi kolmasosaa järvistä on alle 300 ha. Alle 10 hehtaarin järviä on kolme: Enontekiön *Pyhäjärven* lisäksi Heinolan (4,32 ha) ja Simon (6,83 ha) *Pyhäjärvet*. Yli tuhannen hehtaarin järviä on viisi, ja ne sijaitsevat Pieksämäellä, Orimattilassa, Tammelassa, Saarijärvellä ja Kouvolassa. Yli 10 000 hehtaarin järviä on neljä: Nokian, Pyhäjärven, Säskylän ja Kiteen *Pyhäjärvet*. Huomiota herättävää on, että aineistossa *Pyhäjärviä* on n. kolme kertaa enemmän kuin lampia kun lampia yleisesti ottaen on enemmän kuin järviä (Kiviniemi 1990: 186–187).

Taulukko 2 Pyhäjärvien pinta-alat

<10 ha	10-100 ha	100-500 ha	500-1000 ha	1000 ha >
Enontekiö 3,37	Pälkäne 11,94	Salla 107,32	Suomussalmi 507,49	Pieksämäki 1 134,87
Heinola 4,32	Inari 12,93	Sulkava 107,75	Juva 799,18	Orimattila 1 298,27
Simo 6,83	Hämeenkyrö 13,33	Inari 113,88	Hämeenlinna 948,58	Tammela 2 285,20
	Kittilä 14,35	Karkkila 137,88		Saarijärvi 5 894,03
	Inari 21,65	Konnevesi 137,96		Kouvola 6 179,83
	Kuhmoinen 22,97	Ulvila 178,62		Nokia 12 160,50
	Utsjoki 28,69	Petäjävesi 191,44 (<i>Huhtia-Pyhäjärvi</i>)		Pyhäjärvi 12 178,50
	Kittilä 29,48	Kuusamo 215,31		Säskylä 15 518,90
	Rovaniemi 31,52 (<i>Pikku Pyhäjärvi</i>)	Rovaniemi 215,95		Kitee 20 679
	Enontekiö 37,80	Pelkosenniemi 263,42		
	Asikkala 65,09			

<10 ha	10-100 ha	100-500 ha	500-1000 ha	1000 ha >
	Kuusamo 67,69			
	Savukoski 75,13			
	Kittilä 88,45			

Verratakseni *Pyhäjärvien* kokoa niiden ympäristössä oleviin järviin käytin Suomen ympäristökeskuksesta saatavilla olevaa karttaa EU:n alueen vesimuodostumista, joka oli ladattavissa PaITuli-paikkatietopalvelun sivuilta. Kartta kattaa suurimman osan Suomen vedenkokoumista, vaikkakaan ei aukottomasti ja aivan pienimmät vedenkokoumat puuttuvat joukosta. *Pyhäjärvistä* 25 löytyi tältä kartalta. Vaikka kaikki järvet eivät kartalta löydykään, siellä olevien järvien perusteellakin voi jo nähdä, että *Pyhäjärvissä* löytyy variaatiota sen suhteen, miten niiden koot vertautuvat ympäristönsä muihin vedenkokoumiin. Tarkastelin *Pyhäjärviä* ympäröiviä vedenkokoumia 40 km:n säteeltä. *Pyhäjärvet* jakautuvat tasaisesti eri kokoluokkiin suhteessa ympäristönsä muihin vedenkokoumiin. Viisi *Pyhäjärveä* oli ympäristönsä suurimmat (Tammela, Pelkosenniemi, Pyhäjärvi, Orimattila ja Säskylä). Toiseksi suurimpia järviä oli myös viisi (Salla, Saarijärvi, Kitee, Kouvola ja Nokia). Ympäristössään viiden suurimman järven joukkoon kuuluvia *Pyhäjärviä* oli kolme (Rovaniemi, Suomussalmi ja Pieksämäki). Koossaan keskivaiheille jääviä *Pyhäjärviä* on kuusi (Inari, Karkkila, Kittilän kaksi järveä, Kuusamo ja Ulvila). Sulkavan *Pyhäjärvi* jää keskikokoa hieman pienemmäksi. Ympäröivistä järvistä pienimmästä päästä olevia on kaksi: Kuusamon pienempi *Pyhäjärvi* on alueella olevista järvistä neljänneksi ja Konneveden *Pyhäjärvi* toiseksi pienin. Savukosken *Pyhäjärvi* oli vesimuodostumakartalla ympäristönsä ainoa tällä säteellä löytyvä vedenkokouma.

Nimiarkiston tiedoissa suureksi tai melko suureksi kuvattiin 16 *Pyhäjärveä*. Orimattilan *Pyhäjärven* nimilipussa mainitaan, että järven syvyydestä kerrotaan paljon tarinoita (NA 1961). Myös Hämeenlinnan (NA 1972) ja Kiteen *Pyhäjärviä* (NA 1965) kuvattiin suuren lisäksi syviksi. Muut suuriksi mainitut järvet ovat Kouvolassa, Juvalla, Ruotsin

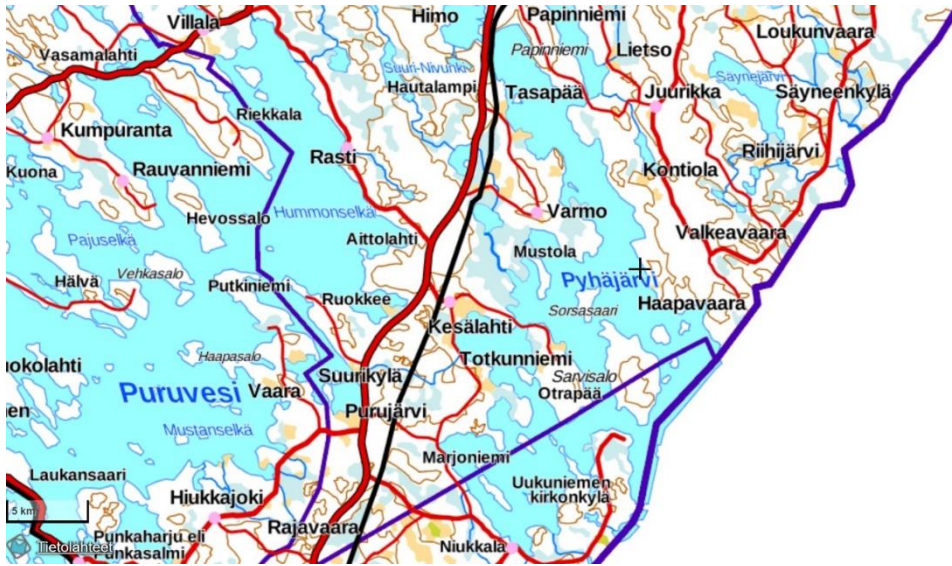
Ylitorniossa, Pieksämäellä, Nokiolla, Pyhäjärvellä, Rovaniemellä, Viipurin läänin Pyhäjärvessä, Saarijärvellä (*”Sata soarta ja tuhannen nientä tässä Pyhäjärvessä”*, NA 1973), Sallassa, Sulkavassa, Säkylässä ja Tammelassa.

Pieniksi kuvailtuja järviä on huomattavasti vähemmän. Rovaniemellä olevan *Pikku Pyhäjärven* lisäksi pieniksi kuvattiin Asikkalan, Enontekiön ja Utsjoen *Pyhäjärviä*.

Topografisesti *Pyhäjärvet* ovat monimuotoisia. Niitä on erikokoisia ja erimuotoisia. Inarissa *Pyhävaaran* vieressä sijaitseva *Pyhäjärvi (Pasejávre)* on oman järviryhmänsä ylin ja suurin järvi, mutta ympäristössä on sitä suuremmat Ojalanvuono ja Turvejärvi – Inarinjärvestä puhumattakaan. Kuhmoisten *Pyhäjärvi* jää koossaan piskuiseksi verrattuna sen vieressä olevaan massiiviseen Päijänteeseen. Kiteen *Pyhäjärvi* on valtava epäsäännöllisen muotoinen ja mutkitteleva vesialue, jossa on riittämiin saaria, lahtia ja niemiä, ja Kittilän *Pyhäjärvi* taas on tasamuotoisen soikea. Tässä tarkastelussa yhtä yhteistä nimitäjää, joka sopisi kaikkiin *Pyhäjärviin*, ei ole.

Kuva 3 Kuhmoisten Pyhäjärvi Päijänteen vieressä. Karttapaikka

Kuva 4 Kiteen Pyhäjärvi. Karttapaikka

Myös järvien ympäriltä löytyvien muinaisjäännösten suhteen *Pyhäjärvet* ovat moninaisia. 39 järvestä 16 on sellaisia, joiden ympäristössä on jälkiä historiallisesta asutuksesta tai kulttuurista. Olen kerännyt tiedot muinaisjäännöksistä Karttapaikan peruskartasta. Historiallisten jäännösten laatu vaihtelee tervahautoista ja pyyntikuopista vanhoihin asutuksiin ja kalmistoihin, ja samoin määrä vaihtelee yksittäisistä tervahautoista, jollaisia löytyy Suomussalmen *Pyhäjärven* ympäristöstä, suureen määrään erilaisia muinaisjäänteitä kuten Kouvolassa. Myös *Pyhäjärvien* huomattavuus ja keskeisyys vaihtelee. Esimerkiksi Kuhmoisten *Pyhäjärvi* on pieni ja vähäinen järvi Päijänteen vieressä, kun taas Nokian *Pyhäjärvi* on ollut osa merkittävää historiallista vesireittiä. Viiden *Pyhäjärven* ympäristöstä löytyy runsaammin muinaisjäänteitä. Ne löytyvät Kiteeltä, Kouvolasta, Hämeenlinnasta, Saarijärveltä ja Nokialta. Näiden lisäksi Pyhäjärven, Rovaniemen ja Sallan järvien ympäristöstä löytyy kivikautisia asuinpaikkoja ja Säkylästä rautakautisia kalmistoja. Pelkkä muinaisjäännösten löytyminen itsessään ei kerro paikasta vielä paljoakaan, sillä jonkinlaisten historiallisen merkkien löytyminen on varsin yleistä.

4.1.2 Esimerkkejä *Pyhäjärvien* topografiasta ja ympäristöstä

Seuraavassa käyn läpi joitakin esimerkkejä *Pyhäjärvistä*. Olen valinnut ne sillä perusteella, että mukana on havainnollistava esitys erityyppisistä *Pyhäjärvistä*.

Nokian *Pyhäjärvi* on Kokemäenjoen vesistön keskusjärvi ja ulottuu usean kunnan alueelle. Sen ympäristössä on tehty paljon muinaisjäännöslöytöjä, alueella on muun muassa

hautaröykkiöitä, kalmistoja, lapinkiukaita ja linnavuori. Lähellä olevassa Pirkkalankylässä on rautakautinen asuinpaikka, Tursiannotko. Järven ympäristössä on *Hiisi-* ja *Kirkko-*nimiä sekä *Pirunsalmi*, *Pirunvuori* eli *Tuhnunvuori* ja *Naistenmatkanlahti*. Läheisen *Kirkkolahden* rannalla on kirkko. Nimiarkiston tiedoissa järvestä kerrotaan: ”*Tässä järvestä ovat tunnetusti korkeat ja jyrkät aallot ja sinne on paljon ihmisiä hukkunut. Kerrotaan, että järvellä on ankara haltija, nimeltään Ilkee*” (NA 195). Nimen arvellaan myös liittyvän Vesilahden Köpinsaarella olevaan kalmistoon, sillä ”*vainajat ja pyhä kuuluvat läheisesti yhteen*” (NA 1962). Sitä myös kerrottiin kutsuttavan Hämeen läänin Pyhäjärveksi (NA 1965).

Kiteen *Pyhäjärvi* sijaitsee Suomen ja Venäjän rajalla ulottuen Venäjän puolelle. Se on vesistön ylin järvi ja sijaitsee vedenjakaja-alueella. Sen ympäristössä on kivikautisia asuinpaikkoja, pyyntikuoppia, kalliomaalaus ja raudanvalmistuspaikka. *Suitsansaarella* ja *Kontionsaarella* on historialliset rajamerkit, ja järven poikki kulkee maakunnan raja. Järven ympäristössä on myös kirkko ja historiallinen kirkon paikka sekä *Pappi-* ja *Kirkko-*nimiä. Siellä on myös *Ukko-*nimiä, *Kellosaari*, *Akansaari*, rannalla *Hiidenmäki* ja etelärannalla *Naislampi*. *Papinniemen* kärjessä on *Kuolemansaari*. Lähellä on myös *Pahalampi*. Nimiarkiston tietoihin on tallennettu sanonta järvestä: ”*nii om pitkä pyhäjärvi ku on syvä syrjäsalami [syrjäsalmi Kiteellä, sananparsii tarkoittaa molempien mittaamattomuutta]*” (NA 1970). Järven myös kerrotaan olevan kirkasvetinen ja kalaisa (NA 1985). Siitä sanotaan myös, ettei nimenantoperustetta tunneta (NA 1982).

Orimattilan *Pyhäjärveen* liittyy hiisitarina, jolla myös selitetään järven nimeä. Tarinan mukaan järvestä asui hiisi niin kauan kuin Artjärven kirkkoa rakennettiin, mutta pelästyi kun ”*suuri härkä moris [kirkonkello alkoi soida]*”, jolloin se lähti järvestä (NA 1966). Hiidenkalliolla on sen ensimmäisen askeleen jälki (NA 1968). Hiiden lähdettyä järvestä tuli pyhä (NA 1968). Toisen kertomuksen mukaan ”*se hiis ol murha ja pitkä miäs, mup Pyhäjärves ol niim pal vettä, että se ylötty äijäh hatun syrjih astikka*” ja ”*muk ku se muutti Atlanttih niin siäll ei ollukah ku saapasvartta myälön*” (NA 1961). Orimattilan *Pyhäjärvi* on osa kolmen järven ryhmää, joista se on alimmainen ja suurin. Muut kaksi järveä ovat Villikkalanjärvi ja Säyhtee. Järven lounaisrannalla on *Rajakallio* ja *Rajalahti*. Kaakkoisrannalla on *Hiidenkallio* ja *Hiidenoja*. Lähistöllä on *Pahatniityt*. Järven poikki kulkee maakunnan raja. Tässä on myös murreraja ja vedenjakaja.

Kouvolan *Pyhäjärven* poikki kulkee maakunnan raja. Sen rannoilla ja *Hiidensaarella* on löydetty esihistoriallinen asuinpaikkoja, muinaishauta, muinaislinna ja kalliomaalaus. *Hiidensaarella* on kohouma *Hiidenvuori* ja saaren eteläpuolella *Hiidensalmi*. Sen ympäristössä on myös *Kirkko*-nimiä, kuten viereinen vakavesi *Kirkkojärvi*, *Kello*-nimiä ja *Nais*-nimiä. Muita nimiä on *Sorronniemi*, *Pirunkallio*, *Pahasaari*, *Rajasuo* ja *Pappilanharju*. Nimiarkistossa järvestä kerrotaan, että ”*ne esi-isät uhrail tääl jaalon puolisil rannoil – ne usko et ne pahat henget väistä nee kauas niit uhritulii*” (NA 1958).

Säkylän *Pyhäjärvi* on ympäristönsä vakavesistä suurin ja ulottuu monen kunnan alueelle, jonka kuvataan sijaitsevan Varsinais-Suomen ja Satakunnan rajamailla. Siinä on hyvin vähän saaria. Järveen laskee *Pyhäjoki*. Sen ympäristössä on rautakautisia kalmistoja, *Hiisi*-nimiä, *Ämmä*- ja *Akko*-nimiä, *Emänkari*, *Papinsaari*, *Pyhän Henrikin tie* ja *Rajahuhdankarit*. Nimiarkiston kertomuksissa järveä kuvataan kirkasvetiseksi ja kalaköyhäksi (NA 1930). Järvestä ja sen nimestä on tallennettu monia kertomuksia. Nimeä selitetään sekä vanhoilla uhripaikoilla että kristinuskoon liittyvillä tapahtumilla: Yhden selityksen mukaan nimen arvellaan olevan peräisin ”*pakanuuden ajoilta, jolloin järvi on herättänyt suuruutensa vuoksi pelkoa ja kunnioitusta*” (NA 1966). ”*Katolisella ajalla kävi ihmisiä siellä pyhiinvaellusretkellä.*” (NA 1930.) ”*Järvi on saanut nimensä siitä, että sen rannoilla on tehty uhrauksia. Toisen tarinan mukaan nimi johtuu siitä, että sen rannalla on murhattu pyhiä saarnamiehiä.*” (NA 1966.) ”*Eräs selitys nimelle on, että se on pyhä siksi, että piispa Henrik kulki sitä myöten Köyliöön.*” (NA 1976.)

Tammelan *Pyhäjärvi* on huomattavan kokoinen vakavesi, jota kuvataan kirkasvetiseksi (NA 1952) ja kerrotaan, että ukkonen lyö järvellä erityisen voimakkaasti, mikä johtuisi pohjassa olevasta malmista (NA 1952). Nimenselityksissä nimen arvellaan tulleen siitä, ”*kun esi-isät palvelivat sen rannoilla jumaliaan*” (NA 1984) ja järven kerrotaan olleen ”*pakanain pyhä paikka*” (NA 1984). Järveen liittyy monia paikallistarinoita. Erään mukaan jättiläinen on heittänyt järveen kiviä yrittäessään hävittää kirkkoa (NA 1967). Jättiläisten lisäksi kerrotaan myös hiisistä (NA 1984). Myös järven lähellä olevaan *Pyhäsuohon* liittyy tarinoita, joiden mukaan suohon on vajonnut kirkko. Yhden kertomuksen mukaan kirkko vajosi kesken jumalanpalveluksen, toisessa kerrotaan, että kun kirkkoa rakennettiin, se mikä päivän aikana saatiin rakennettua, vajosi yöllä suohon eikä kirkko koskaan valmistunut. (*Pyhäsuo*, NA 1967.) *Pyhäsuon* nimenselityksissä suon kerrotaan saaneen nimensä kirkon vajoamisesta. *Pyhäjärven* rannalla on kirkko. Tammelan,

Säkylän ja Kouvolan järvien lisäksi Viipurin läänin ja Saarijärven *Pyhäjärvet* liitettiin nimiselityksissä uhripaikkoihin.

Karkkilan *Pyhäjärven* entinen nimi on *Pahajärvi*, ja sen rinnakkaisnimi on *Murhajärvi*. Nimen muuttumista *Pyhäjärveksi* selitetään nimiarkiston tiedoissa parilla tavalla. ”*Jonkun Siikalan kylässä sijaitsevan talon poika oli ”papinopissa” Turussa. Jonakin ankara talvena oli pojan äiti lähtenyt Turkuun tätä katsomaan, mutta oli tuupertunut Pahajärven jäälle, josta poika seuraavan kerran lomalle tullessaan oli hänet löytänyt kuolleena. Siitä lähtien on järveä kutsuttu Pyhäjärveksi.*” Toisessa tarinaversiossa äiti löytää hankeen tuupertuneen poikansa. (NA 1964.) Nimeä selitetään myös sillä, että järvi on ollut aikanaan *Pahajärvi*, koska siihen hukkui paljon ihmisiä, kunnes jonkunlaisen ihmepestumisen jälkeen järvestä tuli *Pyhäjärvi* (NA 1947). Rinnakkaisnimestä *Murhajärvi* löytyy seuraava tarina: ”*Kertoman mukaan joskus aikojen alussa ollut 2 asukasta, toinen asui tämän joen varrella, toinen Lohjalla. Edellisen sauva katkesi jokea ylöspäin sauvossa, sauvanpää kulkeutui vesistöjä pitkin Lohjalle, josta asukas kiukustuneena lähti ajamaan takaa rauhanhäiritsijää ja tavoitti asukin Pyhäjärveltä, jolloin murhasi tämän. Tästä joki sai nimen Sauvajoki ja järvi Murhajärvi, joka vasta sitten kun kirkko rakennettiin sen rannalle, muuttui Pyhäjärveksi.*” (Sauvajoki, NA 1966).

Myös Pyhäjärvellä *Pyhäjärveen* liittyy tarina, jossa järvi on ollut alkuaan toisen niminen. ”*Kerrotaan, että järven nimi oli muinoin Ristijärvi, mutta kun järveen hukkui epätavallisen paljon ihmisiä, nimi muutettiin Pyhäjärveksi.*” (NA 1976.) Muita selityksiä on, että järveen on uponnut kirkkovene (NA 1973) tai joukko kirkkoveneitä, jonka jälkeen pitäjään saapunut munkki Pietari rakensi alttarin järvessä olevaan saareen (*Pietarsaari*) ja siunasi järven. Siunauksen jälkeen järvestä tuli pyhä (NA 1950). Järven muita rinnakkaisnimiä on *Petäjäjärvi* ja *Ryhtymäjärvi*. *Ryhtymäjärven* nimi selitetään tapauksella, jossa Pyhäjärvellä pahoinpideltiin ja puukotettiin kappalainen Johan Sigfridinpoika 1690-luvulla. Tapaukseen liittyy sanonta ”*ryhtyvät niin kuin pyhäjärviset pappiinsa.*” (NA 1993.)

Kristinuskoon liittyviä kertomuksia tai viittauksia löytyy yhteensä kymmenen järven tiedoista. Edellä mainittujen lisäksi Asikkalassa ja Kiteellä kerrotaan, että järven yli soudettiin kirkkoon (NA 1969, NA 1965). Monet kirkkoon tai kristinuskoon liittyvät nimet kuten *Pappilanlahti*, *Papinniemi* tai *Kirkkolahti* selittyvät usein sillä, että niiden lähellä on tai on ollut kirkko tai pappila, kuten Kiteen *Kirkkolampi*, joka on kirkon vieressä. Kaikkiaan tämän aiheisia nimiä löytyy 13 *Pyhäjärven* ympäristöstä (Suomussalmi, Pyhäjärvi,

Saarijärvi, Pieksämäki, Kitee, Kouvola, Orimattila, Asikkala, Nokia, Säskylä, Juva, Hämeenkyrö ja Tammela).

Hämeenkyrön *Pyhäjärvi* on pieni, suhteellisen pyöreänmallinen vakavesi, joka sijaitsee lähellä Kyrösjärveä, Särkijärven vieressä. Se muodostaa Särkijärven, Järvenkylänjärven ja Telkon kanssa vesistöryhmän, jossa se on toiseksi pienin vakavesi ennen Telkkoa. Maasto on kivikkoista ja jyrkkää. Alueella on kaksi *Kirkkojärveä*, *Pappilanmetsä*, *Pappilanjoki* ja *Hiidenlahti*. Hämeenkyrön kirkko sijaitsee *Kirkonjärven* rannalla lähellä *Pappilametsää*. Ympäristössä on myös lapinraunio ja Annankivi, joka sijaitsee vanhalla mes-tauspaikalla. *Pyhäjärven* nimenselityksessä järven kerrotaan saaneen nimensä pyhiinval-tajien mukaan, jotka tarinan mukaan olisivat löytäneet syvältä järven rannasta kekäleitä (NA 1980). Nimiarkiston tiedoissa kerrotaan myös *Pyhäjärven* pohjoisrannalla olevasta lähteestä, *Pyhäjärvenlähteestä*, johon yritettiin tehdä kaivoa, ja jonka sanottiin olevan pohjaton: ”Viis rumpua meni. Vaikk olis toisella puolella maailmaa” (NA 1980).

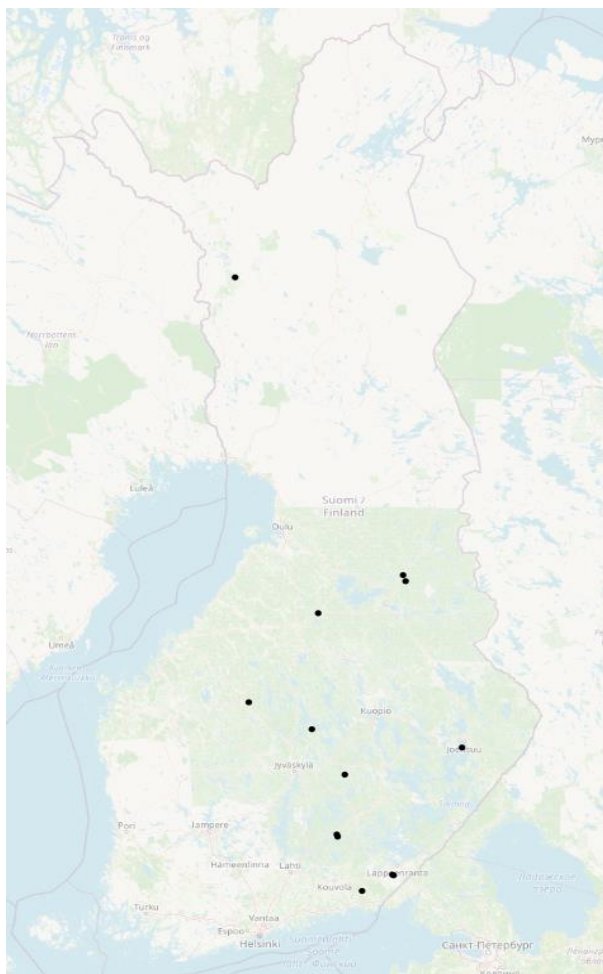
Pyhä-nimien lisäksi esiintyvää mytologista tai muuten pyhän käsitteen kannalta mielen-kiintoista nimistöä löytyy 20 järven ympäristöstä. Nimet voivat kuvastaa pyhää, kuten Enontekiön *Pyhäjärven* ympäristössä olevat *Seita*-nimet (*Seitasaari*, viereisen järven *Sei-taniemi*) tai pyhän eri merkitystasojen vastakohtia, kuten Kuusamon pienemmän *Pyhä-järven* lähettyvillä sijaitseva *Arkilampi* ja Saarijärven ja Kiteen *Pyhäjärvien* lähellä olevat *Pahalampi*-nimet tai Kittilässä *Pahasvuoma*. Vastaavia nimiä löytyy Kouvolasta (*Pirun-kallio* ja *Pahasaari*), Orimattilasta (*Pahatniityt*), Hämeenlinnasta (*Pahasaari*) ja Nokialta (*Pirunsalmi*, *Pirunvuori* eli *Tuhnunvuori*). *Hiisi*-nimiä esiintyy yhdeksän järven ympäris-tössä (Pyhäjärvi, Kitee, Sulkava, Juva, Kouvola, Orimattila, Hämeenlinna, Nokia, Sä-skylä). Muita aihealueen nimiä, joita löytyy *Pyhäjärvien* alueelta, on *Noitatunturi* (Pelko-senniemi), *Ukonkallio*, *Ruumissaari* (Pieksämäki), *Kuolemansaari* (Kitee), *Kuoleman-järvi* (Inarinjärvi), *Keijumäki*, *Kyöpelinvuori* (Asikkala) ja *Kyöpelinvuori* (Hämeenlinna). Naisiin viittaavia nimiä esiintyy kahdeksan järven ympäristössä: Saarijärvi (*Akkosaari*), Pieksämäki (*Akkolampi*), Kitee (*Naislampi*, *Akansaari*), Juva (*Vaimolampi*), Kouvola (*Naislahti*, *Naislahdenvuori*), Nokia (*Naistenmatkanlahti*), Säskylä (*Ämmäniittu*, *Akko-nokka*, *Akkolanmäki*, *Emäkari*, *Ämmälampi*) ja Tammela (*Neittyenkivi*). (Naisiin viittaa-vien paikannimien yhteydestä mytologiaan ks. Mallat 2007.)

Myös rajoihin viittaavia nimiä löytyy viiden järven ympäristöstä: *Raja-aho*, *Rajarinne* (Konnevesi), *Rajasuo* (Kouvola), *Rajakallio*, *Rajalahti* (Orimattila), *Rajahuhdankarit*

(Säkylä) ja *Rajajärvi*, *Rajajärvenoja* ja *Rajajärvenlaki* (Kittilä). Näiden lisäksi Kiteen *Pyhäjärvellä* löytyy historiallisia rajamerkkejä Kontiosaaressa ja Suitsansaaressa. Järven poikki kulkee sekä maakunnan että valtion raja. Orimattilan *Pyhäjärven* poikki kulkee maakunnan raja. Kittilän *Pyhäjärvi* on *Pyhätunturin* vieressä, jonka poikki menee kunnanraja. Konnevesi sijaitsee vanhan keskeisen vesireitin, Rautalammen reitin, varrella. Reitin keskeisyys selittää alueella olevien *Pyhä*-nimien ryppään. Suomussalmen ja Pyhäjärven järvien lähellä kulkee maakunnan raja. Voi myös pohtia, missä määrin osa pitäjien ja kylien rajoista on kulkenut järvien kohdalta myös siksi, että ne ovat suurikokoisina hyviä maamerkkejä rajojen hahmottamiseen. Se, milloin järvi tuntuu sijoittuvan lähelle tai kauas rajasta riippuu myös järven koosta. Hyvin pieni järvi tai lampi 4 km:n päässä rajasta on hyvin eri mittaluokassa kuin suuri järvi saman matkan päässä rajasta.

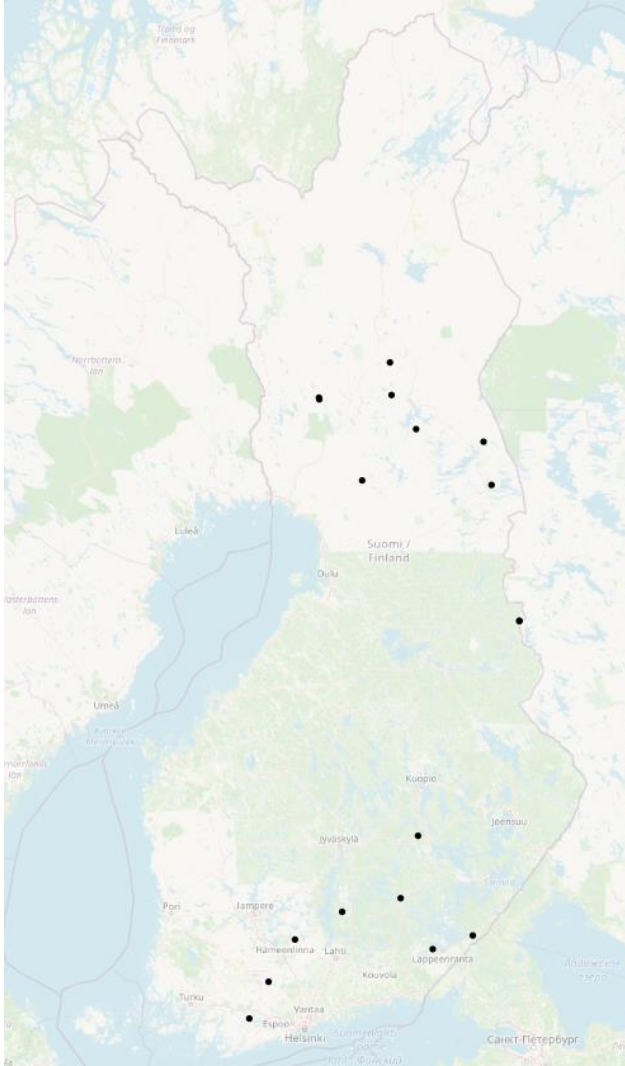
Nimilipuissa kuvataan 13 *Pyhäjärven* eli noin kolmasosan sijoittuvan jonkinlaisille rajoille. Mainitut järvet ovat Orimattilassa, Asikkalassa (kuvataan olevan Asikkalan kirkonkylän, Kalkkisten ja Salo kylän yhtymiskohdassa (NA 1969)), Enontekiöllä (mainitaan olevan pitäjänrajan lähellä (NA 1962)), Hämeenlinnassa, Kouvolassa, Karkkilassa, Kiteellä, Konnevedellä, Nokialla, Pälkäneellä, Säkylässä, Pyhäjärvellä ja Saarijärvellä. Saarijärven *Pyhäjärvi* esiintyi 1500-luvulla muodossa *Kouvolanpyhä* ennen kuin vakiintui *Pyhäjärveksi* 1620-luvulla. Sen länsirajan kerrotaan olleen useiden riitojen kohteena. (NA 1973).

4.1.3 Muut *Pyhä*-vedet

Kuva 5 Muut *Pyhä*-vakavedet. QGIS

Muita *Pyhä*-nimisiä vakavesiä on 26. *Suuri Pyhäkala* ja *Pieni Pyhäkala* (Lappeenranta), *Pyhälampi* (Loppi, Salo), *Pyhätlampi* (Sysmä), *Pyhälampi* (Pelkosenniemi, Kemijärvellä kaksi, Kuusamossa kaksi, Ranua, Suomussalmi, Pieksämäki, Mikkeli, Sysmä, Hämeenlinna, Imatra, Lemi), *Pyhänen* (Konnevesi), *Pyhäselkä* (Liperi), *Pyhätselkä* (Sysmä), *Pyhäluoma* (Pieksämäki), *Pyhävesi* ja *Pieni Pyhävesi* (Mäntyharju), *Pyhitty* (Mikkeli, Pieksämäki). *Pyhitty* on partisiippimuoto, ja tarkoittanut mahdollisesti samaa kuin nyt 'pyhitetty'. Järvien ja lampien muoto, koko ja syvyys vaihtelee. Ne eivät yleisesti ottaen poikkea ympäristöstään tai ympäristönsä muista järvistä tai lammista.

Kuva 6 Pyhälampi-nimien levikki. Pyhälampi, Pieni Pyhälampi, Pikku Pyhälampi, Iso Pyhä-lampi ja Pyhälammi. QGIS

Pyhälampi-nimiä on 13. Niiden lisäksi on *Iso Pyhälampi*, *Pikku Pyhälampi*, *Pieni Pyhälampi* ja *Pyhälammi*. Niiden levikki jakautuu pohjoiseen ja etelään sijoittuviksi ryhmiksi.

Pyhälammet ovat enimmäkseen pieniä ja vaihtelevan muotoisia vakavesiä. Esimerkiksi Pieksämäen ja Ranuan *Pyhälammet* ovat pieniä ja pitkänmallisia ja Lemmin *Pyhälampi* on hyvin pieni ja epäsäännöllisen muotoinen suolampi. Samoin pieniä ovat myös Lopen *Pyhälammi*, Mikkelin *Pyhitty* ja Konneveden *Pyhänen*. Kolme *Pyhälampea* (Kemijärvi, Pelkosenniemi, Hämeenlinna) on osa suurempaa *Pyhä*-nimiryöstä. Kuusamon *Pyhälampi* on osa pienempää nimiryöstä, johon kuuluu sen lisäksi *Pyhalahti* ja *Pyhäniemi*. Myös Sysmän *Pyhätselkä* ja *Pyhätlammi* ovat osa nimiryöstä yhdessä *Pyhätniemen* kanssa.

Suuria vakavesiä on kolme. Liperin *Pyhäselkä* on Oriveteen yhteydessä oleva vakavesi. Selällä on saaret *Iso Pyhäsaari* ja *Pienet Pyhäsaaret*. Sysmän *Pyhätselkä* on osa Päijännettä. Mäntyharjun *Pyhävesi* on suuri järvi. Savolaismurteissa *vesi* merkitsee 'suurta järveä' (SMS). Nimiryppäeseen kuuluu *Pieni Pyhävesi*, *Pyhäniemi*, *Pyhäkoski* ja *Pyhäsaari*. *Suuri Pyhäkala* ja *Pieni Pyhäkala* ovat vierekkäiset, epäsäännöllisen muotoiset järvet Lappeenrannassa, *Pieni Pyhäkala* nimensä mukaisesti pienempi kahdesta. Kummankin vieressä on *Ahvenlampi*, joista toisen rinnakkaisnimi on *Haikalanjärvi*. Nimet *Suuri Pyhäkala* ja *Pieni Pyhäkala* ovat elliptisiä eli nimi on lyhentynyt, kun yksi tai useampi nimielementti on kadonnut nimestä (Kiviniemi, Pitkänen & Zilliacus 1974: 12). Tässä tapauksessa nimen perusosana on todennäköisesti ollut *-järvi*. Nimilipussa mainitaan kartassa esiintyvistä nimestä *Suur-Pyhäkalanjärvi*, joka ei kuitenkaan ole nimenkäyttäjien käytössä (NA 1968). *Suuri Pyhäkala* kuvataan nimilipussa syväksi järveksi (NA 1968).

Usean vakaveden ympäristössä on *pyhä*-nimiin temaattisesti liittyvää nimistöä (*Nais*-nimet, *Hiisi*-nimet, *Ukko*-nimet, *Kello*-nimet yms.) tai vastakohtanimiä. *Hiisi*-nimiä on Lemmin, Kuusamon ja Mikkelin *Pyhälampien* ja Mikkelin *Pyhityn* ympäristössä. Lemmin *Pyhälammen* ympäristössä on lisäksi *Ukko*-nimiä. Karjalan tasavallan puolella Hiitolassa oleva *Pyhälampi* sijaitsee Kilpolan saarella, jonka lähellä on puolestaan *Ukonsaari*. *Ukko*-nimiä on myös Liperin *Pyhäselän* ja Pieksämäen *Pyhäuoman* ympäristössä.

Kuusamon *Pyhälammen* nimiryppään ympäristössä on *Akka*-nimiä ja *Nimetönlampi*. Toinen Kemijärven *Pyhälammista* on pieni suolampi *Pahavaaran* ja *Ison Pahavaaran* välissä. Lähellä on vielä *Pahalampi*. Suomussalmella, noin 1,3 kilometrin päässä valtionrajasta on *Pyhälampi* ja sen vieressä *Pieni Pyhälampi* sekä *Vanha Pyhälamminaho* ja *Korkea Pyhälamminaho*. Näiden lähellä on *Kauniskangas* ja *Kelloaho*. Toisen Kemijärven *Pyhälammen* lähellä on *Kaunisaapa*. Sysmän *Pyhätselän* lähellä on *Pirunkorpi*. Mäntyharjun *Pyhäveden* lähellä on *Kyöpelinvuori* sekä *Akka*- ja *Naara*-nimiä ja *Kokko*-nimiä. *Suuren Pyhäkalan* lähellä on *Piikavuori*.

Osa vakavesistä sijaitsee alueilla, joissa on löydetty muinaisjäänteitä. Kuusamon *Pyhälampi* on lähellä Kuusamojärveä, jonka rannalla on lapinraunioita ja muinaisjäännös. Imatran *Pyhälampi* on pieni lampi aivan Immalanjärven vieressä, ja järven rannalla n. 1,7 km:n päässä lammesta on kivikautinen asuinpaikka. Nimilipussa lampea kuvataan hyvin syväksi ja ”kerrotaan, että asukkaat olisivat uhranneet lampeen kalleuksia” (NA 1958).

Sysmän *Pyhälampi* on hyvin pieni ja vähäinen lampi paljon suuremman Joutsjärven. Alueella on muinaishautoja ja Joutsjärven rannassa uhrikivi. Sysmän *Pyhätselkä* on osa Päijännettä, jonka ympäristössä on runsaasti muinaisjäännöksiä. *Suuren ja Pienen Pyhäkalan* ympäristössä *Suuren Pyhäkalan* rannalla on linnavuori ja ympäristön muiden järvien rannoilla on kalliomaalauksia ja kivikautinen asuinpaikka. Lopin *Pyhälammen* lähellä on piirunlinna. Mäntyharjun *Pyhäveden* ympäristöstä.

Liperin *Pyhäselän* ja Mäntyharjun *Pyhäveden* ympäristössä on kristinuskoon viittaavia nimiä, rakennuksia ja muistomerkkejä. *Pyhäselällä* on *Pappi-*, *Kirkko-* ja *Lukkari-*nimiä ja ortodoksinen kalmisto Ukonlahdessa. Kuhasalon entisessä saarella oli ennen luostari (NA 1971). Selän keskellä on huomattavan kokoinen saari (*Iso*) *Pyhäsaari*, josta selkä on saattanut saada nimensä. Se on huomattavan iso ja vesistön ylin järvi. Mäntyselällä *Pyhäveden* ympäristössä on *Kirkko-*nimiä, *Pappi-*nimiä, *Enkellaulunmäki* ja *Synteinsuo* sekä kirkko, kappeli, kirkkokivi ja kivikirkko. Lisäksi *Pyhäkalojen* lähellä on *Ristitienmäki*.

Pieksämäen *Pyhäluoma* on pitkänmallinen vakavesi, joka ei muodoltaan eikä kooltaan eroa muista ympäristön vakavesistä. Murresanan 'luoma' merkitys on 'pieni joki tai sen haara' (Etelä-Pohjanmaa) ja 'lampi' (Kuusamon ympäristö) (SPK s.v. luoma). Nimilipussa *Pyhäluoman* sanotaan olevan kahden kylän rajalla (NA 1962). Noin 9 km:n päässä on *Naarajärvi*, 16 km:n päässä *Pyhitty-järvi* ja 12 km:n päässä *Pyhäjärvi*, jossa *Lapinsaari* ja rannalla *Lapinkangas*. *Pyhäjärven* vieressä on *Akkolampi*. *Pyhityn* rannalla on *Naiskangas* ja jonkun matkan päässä *Pappilankallio* ja *Ukonsuo* sekä *Ukonkangas* ja *Ukonmäki*. Mäntyharjun *Pyhäveden* rannalla on *Rajavuori* ja *Rajalahti* ja Salossa *Pyhälammen* poikki kulkee maakunnan raja. Sysmässä oleva *Pyhätselkä* on Päijänteen osa. Sen ympäri kiertää maakunnan raja. Nimiarkiston tiedoissa kuuden vakaveden mainitaan sijoittuvan rajoille. *Pyhälammen* ja *Pyhäselän* (Joensuu) kerrotaan olevan kuntien tai pitäjien rajalla. Kylien rajalle sijoittuviksi mainitaan Karjalohjan ja Lemmin *Pyhälammet*, *Pyhäluoma* (Pieksämäki) ja *Pyhävesi* (Mäntyharju).

Lemin *Pyhälampi* on pieni, epäsäännöllisen muotoinen lampi suoalueella. Lampi on aiemmin ollut isompi, mutta suo on vallannut siltä alaa (NA 1968). Lähistöllä on *Kotajärvi*, jossa on *Hiidensaari*, Jokilahdessa taas on *Ukonlahti* ja *Ukonsaaret*. Nimilipussa lammen mainitaan olevan kylänrajalla (NA 1968). Lammesta on kerrottu myös tarinaa, jonka mukaan siinä peseytyvä muuttui kauniiksi (NA 1964). Tämä heijastelee

Berezovitšin keräämiä *Pyhä*-nimiin liitettyjä tarinoita, joissa *Pyhäksi* nimetyillä vesillä on erityisiä ominaisuuksia (Berezovitš 2000: 34).

Nimiarkiston kokoelmissa syväksi tai pohjattomaksi kuvaillaan *Suurta Pyhäkalaa* sekä Imatran ja Hiitolan *Pyhälampia*. *Pyhälampia* kuvataan yleensä pieniksi, pois lukien *Iso Pyhälampi* Rovaniemellä ja *Pyhälampi* Karjalohjalla, joka ei ole mukana Karttapaikan aineistossa. Rovaniemen tapauksessa *Ison Pyhälammen* lähellä on *Pikku Pyhälampi*, johon sen koko vertautuu. Kahta *Pyhälampea*, Kemijärvellä ja Lappeenrannassa, kuvattiin kalaisiksi. Lappeenrannan *Pyhälammen* rinnakkaisnimi on *Hauklampi*, ja se selitettiin tulevan siitä, että siinä on suuria haukia (NA 1996). Liperin *Pyhäselän* nimenselitys yhdistettiin sen suuruuteen: informantti arveli, että järveä saatettiin pakanuuden aikana pitää suuruutensa vuoksi pyhänä (NA 1960). Hiitolan *Pyhälammen* nimen arvellaan olevan peräisin ”ajalta, jolloin eräitä metsänpaikkoja pyhitettiin metsänväelle” (NA 1961). Kansanetymologisena selityksenä *Suuren Pyhäkalan* nimelle eräs informantti arveli nimen perustuvan siihen, että joku on saanut järvestä pyhänä ison kalan (NA 1989). Joidenkin nimien kohdalla kerrottiin, ei nimen alkuperää tiedetä.

Paikkoihin liitettiin myös kertomuksia uhraamisesta. *Suuren Pyhäkalan* rannalta kerrottiin löytyneen vanhoja uhripaikkoja. Mikkelissä olevan *Pyhitty*-lammen nimilipussa kerrotaan lammen pohjoispuolella olevasta korkeasta Hiidenmäestä, jossa oli mahdollisesti ollut vanha uhrilehto. Imatran *Pyhälammesta* kerrotaan, että ”asukkaat olisivat uhranneet lampeen kalleuksia” (NA 1958).

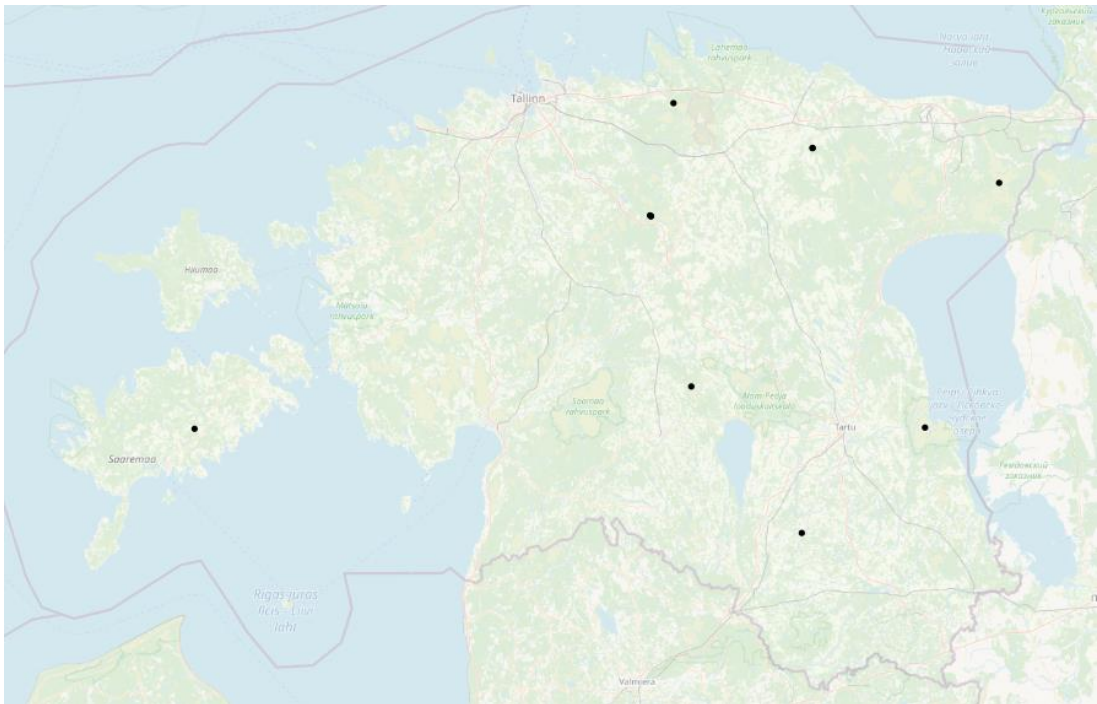
Yksi lammista, Pelkosenniemessä oleva *Pyhälampi* on *Pyhäjoen* latvalampi, jonka yleisemmin tunnettu rinnakkaisnimi on *Latvalampi*. On todennäköistä, että nimi tulee *Pyhäjoesta*.

4.1.4 *Pühajärv*

Aineistossani on seitsemän järveä, joiden joko virallinen tai epävirallinen nimi on *Pühajärv*. Virallisena nimenä se on kolmella järvellä Otepäässä, Paidessa ja Pöhja-Sakalassa, muilla se on epävirallinen rinnakkaisnimi. Olen käyttänyt kohteiden tarkasteluun Viron Maanmittauslaitoksen Maa-ametin karttapalvelua (<https://geoportaal.maaamet.ee/>), jossa kartalle saa virallisten nimien lisäksi näkyviin myös paikkojen vanhat, käytöstä poistuneet nimet sekä epäviralliset nimet. Palvelussa on myös historiallisten karttojen tasot

saatavilla, jonka kautta pystyy tarkastelemaan, miten paikat sijoittuvat suhteessa historiallisiin hallintorajoihin. Palvelun käyttämät kartat ovat Hofrath J.H. Schmidtin kartta Viirosta vuodelta 1884, Carl Gottlieb Rückerin Liivinmaan kartta vuodelta 1839 sekä Saaremaasta ja Muhusta saksalaisia karttoja vuodelta 1839 (Eestimaa/Liivimaa 1884/1839) Karttojen perusteella *Pühajärvet* eivät näytä sijoittuvan ainakaan tunnetuille merkittävillä historiallisille rajoille, kuten Valk (2015) ja Faster (2020) ovat todenneet.

Järvet ovat suurimmaksi osaksi kooltaan pieniä. Pienin on Saaremaan *Pühajärv*, jonka pinta-ala on vain 0,2 ha. Kuusalun *Pühajärven* pinta-ala on 0,5 ha, Vinnin *Pühajärv* on 5,1 ha, Paiden *Pühajärv* 5,5 ha ja Põhja-Sakalan *Pühajärv* 0,6 ha. Suurimmat *Pühajärvet* löytyvät Kastrestä (198,7 ha) ja Otepäädästä (290,7 ha). Otepään *Pühajärv* on Viron 16. suurin järvi. (Tamre toim. 2006.)

Kuva 7 Pühajärv-nimien levikki. QGis

Kuusalun *Pühajärven* virallinen nimi on *Väikejärv* (rinn. *Pühame Väikejärv*, *Pühameeste Väikejärv*). Yhdessä viereisen *Laijärven* kanssa niistä käytetään nimiä *Pühamee järved* ja *Pühameeste järved*. Ympäristössä on *Hiisi*-nimiä, *Hiie*, *Hiiekivi*, *Hiiekärk* ja *Hiiekangur*, kuin myös hiidenkivi *Luuba kivi*.

Vinnin *Pühajärven* (vir. *Mustjärv*) sijaitsee linnavuoren lähellä. Ympäristössä olevia nimiä on *Hiimetsa*, *Ohvrimäe*, ja *Ristikivi nõgu* (nõgu = 'notko, painanne, syväne'). Paiten *Pühajärven* (rinn. *Võõbu Pühajärv*, *Seli Kaanjärv*, *Matsimäe Pühajärv*) ympäristössä on *Hiieaed* ja *Vanamõisa*. Heti sen vieressä on *Kaanjärv*. Järvet ovat niin lähekkäin, että niiden nimiä on käytetty ristiin.

Põhja-Sakalan kunnassa sijaitseva *Pühajärv* (rinn. *Parika Pühajärv*) on hyvin pieni suojärvi keskellä suota. Sen ympäristössä on *Hiimägi* ja siirtolohkare *Rõngu kivi*. Suo (*Parika Raba*) sijaitsee vedenjakaja-alueella Väinämeren-Liivinlahden ja Narvanjoen vesistöalueiden rajalla.

Kastren *Pühajärv* on viralliselta nimeltään *Kalli järv* (toinen rinn. *Kaali järv*). Se sijaitsee Viron suurimman järven *Peipsijärven* vieressä *Emajõe Suursoo*-suolla. Se on epäsäännöllisen soikionmuotoinen, ja siinä on pieniä niemiä sekä mutkitteleva ja kapea lahti. Sen vieressä on pienempiä järviä: *Äijärv*, *Leegujärv* ja *Soitsejärv*. 'Äi : äia' merkitsee 'appiukkoa' ja on suomen 'äijän' etymologinen vastine. Ympäristössä on kaksi kivikautista asuinpaikkaa. Lännessä virtaa *Ahja jõgi*. Mariko Fasterin mukaan Etelä-Viron *Ahi-/Ähi*-vesistönimet sijaitsevat vanhoilla rajoilla (Faster 2014: 37–38).

Otepään *Pühajärv* on suurin Viron *Pühajärvistä*. Sen vieressä on järvi *Neitsijärv*, ja siitä laskee Väike *Emajõgi*. Järvessä on lahtia, niemiä ja saaria, mm. *Sõsarsaared* ja *Kloostri-saar*, jossa kerrotaan olleen luostari. Saarella on uhripuita nimeltä *Kloostri-saare tammed*, ja siellä on tehty kivikautisia esinelöytöjä (Johanson, Kadakas, Tõrv & Vindi 2014). Järven vieressä, Otepään luonnonpuiston alueella, lähde *Armuallikas* (*Veriläte*). Järven lähellä on Otepään linnavuori. Järveen ei tiedetä liittyvän muinaisia rajoja (sv. *Pühajärv* KNR).

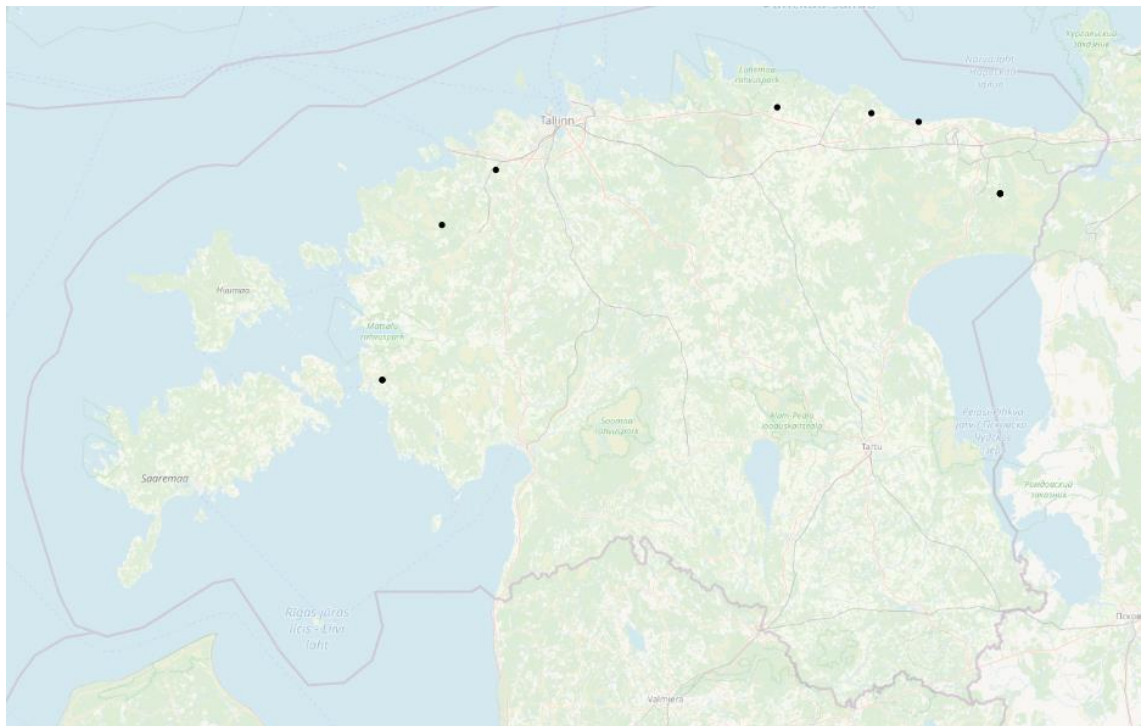
Saaremaalla sijaitseva *Pühajärv* on viralliselta nimeltään *Kaali järv*. Se on pieni, pyöreänmuotoinen järvi, joka on muodostunut meteoriitin törmäyksestä syntyneeseen kraatteriin. Järvi on hyvin tunnettu, ja siitä on kirjoitettu useita kirjoja, mm. Lennart Meren Hopeanvalkea (*Hõbevalge*). Sen ympäristössä on *Pühamets*, kivikalmisto *Kalmumägi* ja kaksi kappelia. Alueella on lisäksi Valjalan muinaislinna ja linnavuori.

Pühajärvet ovat vaihtelevia. Parikan *Pühajärv* on pieni suojärvi, jonka mahdollisista nimeämismotivaatioista on vaikea sanoa mitään. Otepään ja Saaremaan *Pühajärvet* taas ovat sen vastakohtia. Otepään järvi on suurikokoinen järvi, jonka ympäristöstä löytyy

muinaishistoriallisia jäänteitä, luostari ja uhripuita. Saaremaan järvi puolestaan on erityislaatuinen syntytapansa perusteella, ja sen ympärillä tehtyjen löytöjenkin perusteella voi olettaa, että sitä on pidetty erityisenä niin kauan kuin alueella on ollut asutustakin. Yleisesti *Pühajärvien* ympäristössä esiintyy mytologisia nimiä kuten *Hiisi*-nimiä ja muinaisjäänteitä kuten linnavuoria tai siirtolohkareita.

4.1.5 *Pühaallikas*

Aineistossani on seitsemän *Pühaallikas*-nimistä lähdeä, jotka kaikki sijaitsevat Pohjois-Virossa, pääasiassa lähellä rannikkoa.

Kuva 8 *Pühaallikas*-lähteiden levikki Kartta: QGIS

Läänerrannan kunnassa olevan pienen *Pühaallikan* virallinen nimi on *Hiieallikas*. Sen ympäristössä on muinaisjäänteitä: kaksi kivikalmistoa, *Kalmetimägi* ja *Juudi haud*, muinaislinna *Vatla linnus* sekä uhrikivi *Maa-aluste kivi*. Alueella olevaa nimistöä on *Ohvrimägi* (ohvri ’uhri’), *Hiiemägi* ja *Hiiekivi*. Haljalan *Pühaallikkaan* ympäristössä on uhrikivi, *Salatse ohvrikivi* sekä *Hiisi*-nimiä: *Hiie* ja *Hiiemäe*.

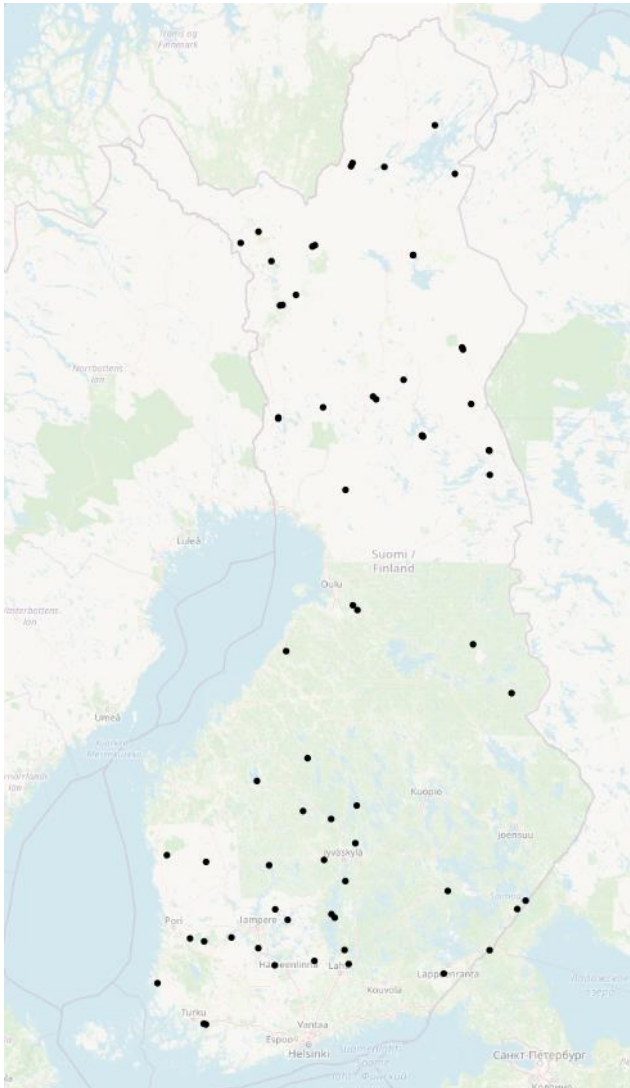
Lääne-Nigulassa olevan *Pühaallikan* ensisijainen nimi on *Rahaallikas* (*Kuijõe Rahaallikas*). Se on uhrilähde, jollaisiin on tavattu uhrata mm. rahaa, hopeaa ja koruja. Viereisen suon, *Suursoo*, toisella puolella on rakkamaata eli rapautumiskivikkoa, *Hindaste kivikülv*. Seudulla on myös siirtolohkareita. Myös Lüganusessa meren lähellä oleva *Pühaallikas* (ensisijainen nimi *Uku allikas*) on uhrilähde. Sen ympäristössä on *Hüemägi* ja *Hüekallas*, *Hüepärn* ja *Hiieranna*. Lähteestä kerrotaan kansantarinoita ja se on maisemasta erottuva näkyen kauas (Jonuks 2011: 24). Uku on virolainen mytologinen hahmo, joka yhdistetään ukkoseen. Se rinnastuu suomalaiseen Ukkoon. (mts.)

Viru-Nigulan kunnassa Koilan kylässä oleva *Pühaallikas* (rinn. *Koila Pühaallikas*) sijaitsee linnavuoren vieressä. Läheltä virtaa *Padajõgi* ja puro, johon lähde liittyy. Myös Lääne-Harjun Ohtu-kylän *Pühaallikas* sijaitsee lähellä muinaisjäännettä, *Ohtun linnamägeä*. Ympäristössä on myös *Surnumägi*, vanha maarahvaan hautausmaa.

Alutagusen *Pühaallikas* on Kuremäen luostarin pyhä lähde, joka on myös vanha uhrilähde. Sen rinnakkaisnimi on *Pühtitsa allikas*. Luostarin ja siihen kuuluvien rakennusten lisäksi lähteen ympäristössä on *Puhatu soo*, *Puhatu järv*, *Pahasenja järv*, *Kalevipoja mägi*, *Kalevipoja haud* ja *Kalevipoja kivi*. Lähteen vieressä on *Pühtitsa tamm*.

Lähteiden merkitys pyhinä paikkoina on selvästi havaittavissa. Se näkyy myös niiden rinnakkaisnimissä, jotka ovat mytologisia, kuten Läänerannan *Pühaallikan* rinnakkaisnimi *Hüeallikas* ja Lüganusen *Pühaallikan* virallinen nimi *Uku allikas*, tai viittaavat lähteille tuotaviin uhrilahjoihin, kuten Lääne-Nigulan *Pühaallikan* virallinen nimi *Rahaallikas*. Osa lähteistä tunnetaan uhrilähteinä, ja niihin liittyy tarinoita. Lähteiden ympäristössä on myös paljon *Hiisi*-nimiä sekä muinaisjäänteitä. Alutagusen *Pühaallikas* liittyy myös kristinuskoon, sillä se on myös Kuremäen luostarin pyhä lähde. Uhrilähteet ovat edelleen paikoin elävää perinnettä, joihin yhä tuodaan lahjoja.

4.2 Kohoumat

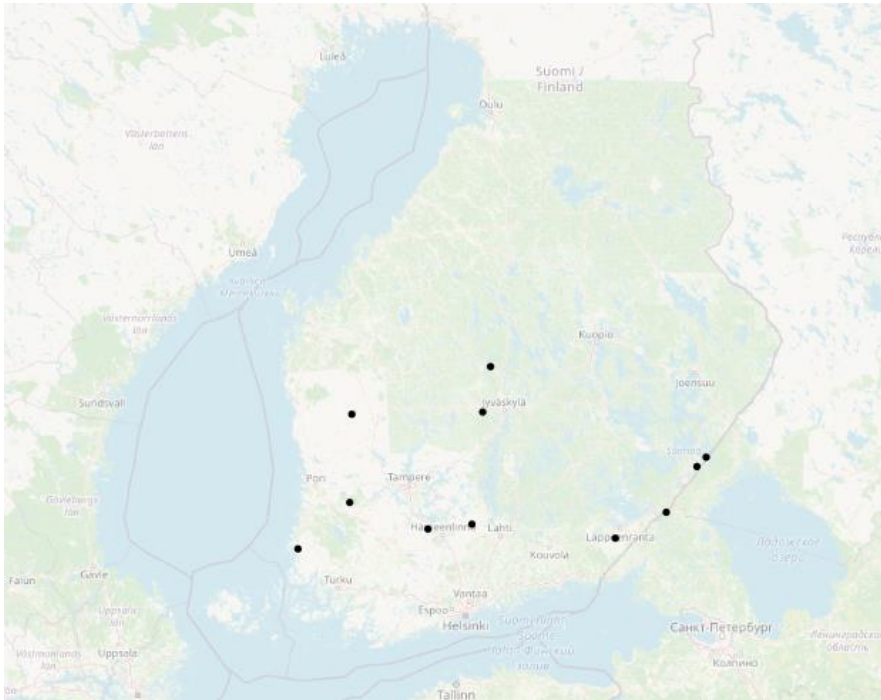
Kuva 9 Pyhä-kohoumat. QGIS

Maanmittauslaitoksen karttapaikasta löytyviä *Pyhä*-kohoumia on yhteensä 48: *Pyhämäki* (10), *Pyhävuori* (9), *Pyhävaara* (8), *Pyhätunturi* (4), *Pyhäselkä* (3), *Pyhäkallio* (2), *Pyhäkero* (2), *Pyhärova* (2), *Ahvenpyhä* (1), *Eräpyhä* (1), *Pikku Pyhävaara* (1), *Pyhä-Hyppylä* (1), *Pyhänulkki* (1), *Pyhäpohja* (1), *Pyhätmäki* (1) ja *Taka-Pyhäselkä* (1).

Levikkikartalla kohoumat jakautuvat kahdeksi ryhmäksi, joista toinen keskittyy Pohjois-Suomeen ja toinen Etelä-Suomeen. Pohjoiset esiintymät ovat alueella, joka osuu suunnilleen Lapin ja Peräpohjolan historiallisiin maakunta-alueisiin. Eteläiset esiintymät ovat puolestaan alueella, jonka oli historiallisesti Varsinais-Suomi, Satakunta, Karjalan

eteläiset osat ja Häme. Yksi esiintymä osuu Savonkin historiallisen maakunnan alueelle ja Pohjanmaan eteläisimmille kohdille. Hieman yli puolet kohoumista sijoittuu *Pyhä*-nimelementin sisältävän vakaveden läheisyyteen tai viereen.

4.2.1 *Pyhämäki, Pyhätmäki*

Kuva 10 *Pyhä(t)mäki*en levikki. QGIS

Maanmittauslaitoksen kartalta löytyy 10 *Pyhämäki*-nimistä kohoumaa, kaikki eteläisemmässä Suomessa sekä 1 *Pyhätmäki*. Nimiarkiston aineistossa on vielä 8 *Pyhämäkeä* (Lohja, Lempäälä, Kuusamo, Juupajoki, Janakkala, Hollola, Vahviala ja Kurkijoki) ja 1 *Pyhätmäki* (Hiitola). Näiden lisäksi Raahessa olevan Santikinmäen vanha rinnakkaisnimi on *Pyhämäki*. *Santikinmäen* nimi on mahdollisesti tullut alkuaan henkilönnimestä *Santikki*. Lohjan *Pyhämäki* oli pieni mäki Alhonmäen vieressä (NA 1969). Kohoumaa ei löydy enää kartalta ja Alhonmäki on nykyään asuinalue Vihdissä, joille main myös nimen keruutiedot johdattavat.

Korkeudeltaan kohoumat eivät pääsääntöisesti poikkea muista ympäristönsä kohoumista. Alueensa korkeimmaksi kohoumaksi *Pyhämäki* kohoaa Saarijärvellä (228 m) ja Lappeenrannassa (83 m). Topografialtaan kohoumissa on eroja. Karvian *Pyhämäki* on laaja ja loiva kohouma, Hämeenlinnan Kuurikanjärven lähellä oleva *Pyhämäki* taas korkea ja

jyrkkä ja ympäristöstään erottuva. Jyrkkyys ja korkeus kuitenkin yhdistettiin useammin *Pyhämäkiin*, kuten Vahvialassa, jossa kohouman kerrottiin olevan ”korkea kallio Löytömäen järven rannalla” (NA 1959), joka vietti jyrkästi järveen (NA 1960). Suurin osa *Pyhämäistä* ei kuitenkaan ole selvästi ympäristöstä erottuvia. Osaa kohoumista kuvailtiin metsäisiksi.

Raahessa rannikon tuntumassa olevan *Santikinmäen* rinnakkaisnimi *Pyhämäki* löytyy nimiarkiston kokoelmista. Nimilipuissa kohoumasta kerrotaan: ”*Saanut nimensä paikalla tietävästi määrääjain suoritetuista pyhistä menoista.*” (NA 1950) ”*Vanhat tuntevat nimityksen Pyhämäki ja tietävät kertoa, että paikalla on ennen käyty rukoilemassa.*” (NA 1950) ”*Aikaisemmin hyvin jyrkkä, mutta leikkauksin mäkeä on alennettu ja loivennettu. Nimestä: Santikinmäki 'Pyhämäki', ruotsin 'sankt'. Ei kuitenkaan tietoa, mitä 'pyhää' mäessä on ollut, jollei sen jyrkkyys. Mäen päällä ollut näkötorni, merimerkkinä merenkävijöille.*” (NA 1982). *Santikinmäen* ympäristössä on lapinraunioita, rakkakuoppia ja pyyntikuoppia ja se erottuu maisemasta.

Kahdeksan *Pyhä(t)mäen* ympäristössä on kirkkoon ja kristinuskoon liittyviä nimiä. *Kirkko*-nimiä on Karviassa, Parikkalassa, Hämeenlinnassa, Lohjalla, Lempäälässä ja Kurkijoella. *Pappi-* tai *Pappila*-nimiä on Parikkalassa ja Kokemäellä. Kokemäen vieressä on kirkko ja lähellä pappila. Parikkalassa on kaksi *Pyhämäkeä*. Toinen niistä sijaitsee Kiteen *Pyhäjärven* vieressä, *Kirkkolammen* rannalla, ja siitä on jyrkkä pudotus veteen. Lähellä on *Papinniemi* ja *Papinniemenselkä*, ympäristöstä löytyy *Kellosaari*. Papinniemessä on *Kirkkokallio*. Kirkkolammen toisella rannalla on kirkko ja kaksi luonnonmuistomerkkiä, kuin myös *Käräjämäki* ja *Akkakallio*.

Nimiarkistoon tallennetuissa tiedoissa *Pyhämäkien* nimiä liitettiin sekä kristinuskoon että uhripaikkoihin tarinoihin ”lappalaisista”. Karvian *Pyhämäen* nimelle on annettu kaksi selitystä. Toisen mukaan mäkeen on haudattu kirkkomatkalla kuollut mies (NA 1989). Toisen mukaan ”*eräs niskalankylänen on pitänyt Pyhämäessä jumalanpalveluksia*” (NA 1969). Parikkalassa Uukuniemen *Pyhämäen* nimen selitys oli ”*vanha uhripaikka, sillä ensimmäinen luterilainen kirkko, jonka salama poltti, toinenkin kirkko paloi, kolmas nykyisellä paikallaan*” (NA 1957). Uukuniemen vuonna 1694 rakennettu toinen kirkko sijaitsi *Pyhämäellä* ja paloi jo rakennusvuonna (Uukuniemen seurakunnan arkisto). Lappeenrannan *Pyhämäellä* arveltiin olleen ”*kappeli tai rukoushuone tai muu pyhäpäivien kokoontumispaikka*” (NA 1989) ja Juupajoen *Pyhämäestä* kerrotaan, että siellä sijaitsee

Juupajoen ensimmäinen saarnatupa (NA 1961). Toisen Parikan *Pyhämäen* nimilipussa kerrotaan, että mäelle kokoonnuttiin aikoinaan odottamaan kirkkovenettä (NA 1978). Raahessa mäen kerrottiin saaneen nimensä ”paikalla tietävästi määrääjain suoritetuista pyhistä menoista.” (NA 1950) ”Vanhat tuntevat nimityksen Pyhämäki ja tietävät kertoa, että paikalla on ennen käyty rukoilemassa” (NA 1950). Kuusamon *Pyhämäkeen* liitettiin tarina: ”Pyhämäestä lähti jauhinhakuun Oulusta, Kelkkaniemellä lappalainen varottanut, että älä lähde sulla eukko kuolee sillä aikaa, on niin pitkä matka.”, ”Siinä [pyhämäki] on asunut kaksi lappalaisperhettä; toinen Talvijärvelle kalaan ja toinen Ouluun viljanhakuun. Sen perhe, joka meni Ouluun, kuoli nälkään.” (NA 1977.) Janakkalan ja Vahvialan *Pyhämäkien* arveltiin olleen uhripaikkoja (NA 1966, NA 1959). Kurkijoen *Pyhämäen* lähellä on *Kirkonmäki* ja *Pahalahti* ja nimen kerrotaan liittyvän jotenkin kirkkoon (NA 1957). Nimiarkistosta löytyy lisäksi kohouma *Pyhäkuusi*, joka sijoitetaan Raikkalanmäen luoteisrinteen nimeksi (NA 1982). Nimilipussa *Pyhäkuusen* nimeämisperusteeksi annetaan mäellä kasvava kuusi, joka on ollut ennen uhrikuusena (NA 1963).

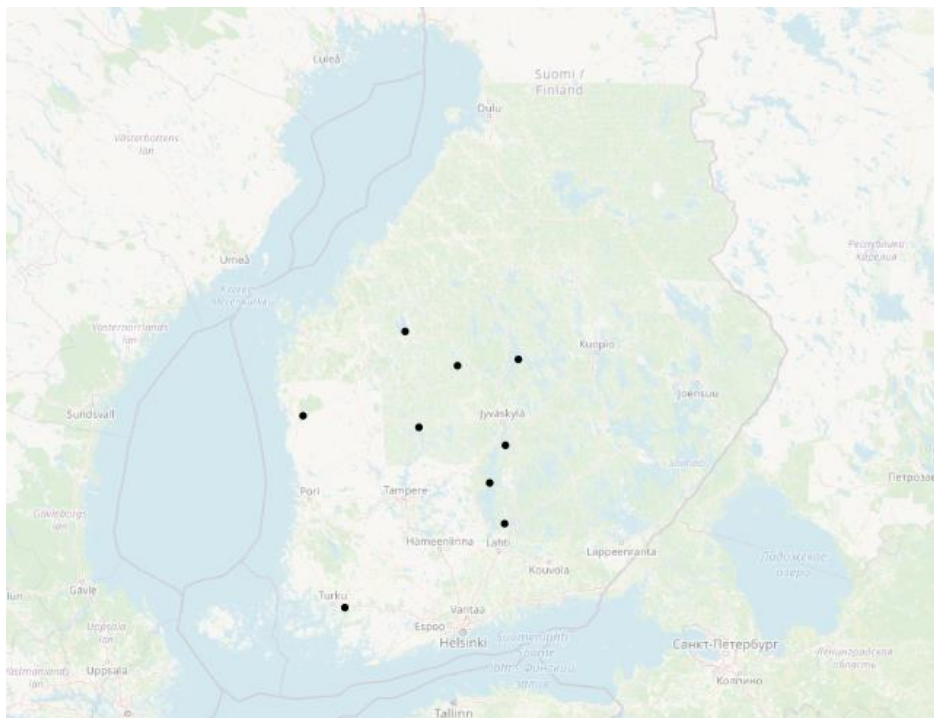
Hiisi-nimiä on Lohjalla, Janakkalassa, Lempäälässä ja Uudessakaupungissa. Saarijärvellä, Petäjavedellä ja Kokemäellä on *Piru*-nimiä, Parikkalassa ja Hämeenlinnassa *Kellonimiä*. Saarijärvellä, Hämeenlinnassa, Uudessakaupungissa, Rautjärvellä ja Kurkijoella on *Paha*-nimiä ja Hämeenlinnassa on lisäksi *Hyvämäki*. Näiden lisäksi Parikkalassa on *Akkakallio*, Kokemäellä *Ämmä*- ja *Äijä*-nimiä sekä Rautjärvellä *Nais*-nimiä.

Muinaisjäänöksiä on 7 *Pyhämäen* ympäristössä Lappeenrannassa, Hämeenlinnassa, Saarijärvellä, Raahessa, Lempäälässä ja Janakkalassa. Lappeenrannan *Pyhämäen* alueella on kivistä asuinpaikkoja, rautakautinen kalmisto, kuppikivi ja kalliomaalauksia. Hämeenlinnassa kummankin *Pyhämäen* ympäristössä on muinaisjäänöksiä. Idempänä on rautakautinen kalmisto, miekanhiontakivi, muinaislinna ja uhrikallio. Lännessä olevan kohouman ympäristössä on muun muassa kaksi rautakautista asuinpaikkaa, muinaishautoja ja rautakautisia kalmistoja. Janakkalassa on rautakautisia kalmistoja, uhrikiviä, muinaisjäänöksiä ja vanha uhrilähde Laurinlähde.

Kuusi *Pyhämäkeä* sijoittuu merkittävien rajojen lähelle tai kuvataan sijaitsevan rajalla. Parikkalassa *Pyhäjärvessä* kulkee maakunnan raja ja siellä olevassa Kontiosaassa on historiallinen rajamerkki. Nimirypäs sijaitsee siis rajakohdassa. Toinen Parikkalan *Pyhämäki* sijaitsee n. 14 km:n päässä edellisestä. N. 4,2 km:n päässä on valtionraja, mutta kohouma on sen verran vaatimaton, ettei voi sanoa sen olevan rajan lähellä. Karvian

Pyhämäki on laaja ja loiva kohouma ja noin 1,2 km:n päässä siitä on maakunnan raja. Hämeenlinnassa maakunnan raja kulkee n. 7 km:n päässä *Pyhämäestä* ja Kokemäellä 3 km:n päässä. Vähän matkan päässä kohoumasta on lisäksi *Riitaniittu*. Kokemäen *Pyhämäki* on ympäristössään ainoa kokoisensa kohouma. Rautjärvellä kohouma on Suomen ja Venäjän välisellä rajavyöhykkeellä. Noin 5,5 km:n päässä on *Rajämäki*. Nimilipussa kohouman kerrotaan sijainneen kylän rajalla (NA 1983). Petäjavedellä kohouma on osa *Pyhä*-nimiryöstä, jonka ympäristössä on *Rajalampi*.

4.2.2 *Pyhävuori*

Kuva 11 *Pyhävuori*-nimien levikki. QGIS

Pyhävuoria on yhdeksän, minkä lisäksi on vielä kaksi Suomen nykyisen alueen ulkopuolella. Ympäristöstään selvästi erottuvia ovat Alajärven, Saarijärven, Virtojen ja Kristiinankaupungin *Pyhävuoret*. Kristiinankaupungin *Pyhävuoren* topografista erottuvuutta kuvaa, että se on Pohjanmaan maakunnan korkein huippu (130 m) (Tilastokeskus 2001). Konneveden, Jyväskylän ja Kristiinankaupungin kohoumat ovat kivikkoisia/louhikkaisia. Alajärven, Saarijärven ja Jyväskylän *Pyhävuoret* ovat jyrkkiä. Saarijärven ja Virtojen *Pyhävuorta* kuvataan hyvin korkeaksi. Lähes kaikki *Pyhävuoret* aineistossa olevat *Pyhävuoret* sijaitsevat meren tai suuren järven vieressä tai läheisyydessä.

Jyväskylän ja Kuhmoisten *Pyhävuoret* seisovat molemmat Päijänteen rannalla. Jyväskylän kohouma on niemenkärjessä, josta avautuu hyvä näköala ympäristöön. Alueella löytyy nimet *Neihtyenmäki*, *Neihtyensaaret* ja *Äijänniemi*. Vähän kauempana Keiteleessä on *Kirkkoselkä*. Kuhmoisten *Pyhävuoren* vieressä on niemenkärki *Pyhänpää* ja näiden takana on pieni pieni *Pyhjäjärvi*, jonka nimi tulee todennäköisesti sen sijainnista *Pyhävuoren* vieressä. Niemen lähellä on saaret *Pyhänpänsaaret*, ja läheltä kulkee maakunnan raja. Ympäristössä on nimet *Neitoniemi* ja *Neitovuori*. Päijänteen alueella on runsaasti muinaisjäänteitä kuten lapinraunioita, kivikautisia asuinpaikkoja ja muinaishautoja. Kuhmoisten *Pyhävuorella* on esihistoriallisia kalliomaalauksia ja hiidenkiuas.

Konneveden *Pyhävuori* sijaitsee Keiteleen rannalla. Se kuuluu *Pyhä*-nimiryppääseen, jossa on myös *Pyhjäjärvi*, *-joki*, *-lahti* ja *-niemi*. *Pyhäjokea* pitkin kulkee kunnanraja. Keiteleessä on kivikkoinen saari *Pyhänsalo* (rinnakkaisnimi *Inkerinsalo*), jossa on lapinraunioita. Konneveden *Pyhävuorta* kuvataan metsäiseksi mäeksi (NA 1993). Läheinen Naakelinmäki on korkeampi, mutta myös *Pyhävuori* nousee esiin maisemasta. Ympäristössä olevia nimiä on järvi *Vasamoinen* ja *Vasamoiskalliot*.

Asikkalan *Pyhävuori* on suuren vakaveden Ruotsalaisen vieressä. Asikkalan *Pyhävuori* ei kohoumana erotu ympäristöstään, jossa on paljon vastaavanlaisia ja korkeampia kohoumia. Sen korkeus on 113 m. Ruotsalaisen lisäksi ympäristössä on muitakin vakavesiä. Alueen nimistössä on *Tontunniemi*, *Riitasaari*, *Kuolemansuppa*, *Kyöpelinvuori*, *Riitasuo*, *Huutokallio*, *Rajamäki*, *Pyhjäjärvi*, *Pyhjäjoki* ja *Pyhjäjärven* niemessä *Betleheminkallio*.

Kaarinassa *Pyhävuori* seisoo saariston edustalla. Se ei ole ympäristönsä korkein kohouma, mutta on voinut sijaintinsa puolesta olla näkyvä merellä liikkuesssa. Sen lähellä on linnamäki ja Kuusiston linnarauniot. Alueella on runsaasti muinaishautoja ja muinaiskalmisto sekä *Hiidenmäki* ja *Kirkkoranta*. Nimilipussa mäen kerrotaan olleen uhripaikana ja nimen arvellaan olevan ”pakanuuden aikainen” (NA 1961).

Viipurin pitäjän *Pyhävuori* on Viipurinlahdessa olevassa Porkansaaressa. *Pyhävuori* oli *Kukkomäen* kansanomainen nimi (NA 1962). Mäen nimiä olivat myös *Kukkomaanvuori* ja *Juhlamäenvuori* (NA 1961).

Viipurin läänin Pyhäjoen pitäjän *Pyhävuori* on Laatokalla, Konevitsan saarella. Nimialueen tiedoissa kohoumasta kerrotaan, että se on ”ollut aikanaan jylhän kuusikon peittäjä. Munkit raivanneet etelärinteet pelloksi, ainoastaan pohjoisrinne, jossa oli

Elämänlähde, oli enää synkän metsän peittämä.” (NA 1971.) ”*Vuorella oli myös asunut luostarin perustaja munkki Arsenij ensimmäisen vuoden pystyttämässä majassaan saavuttuaan saarelle 1393. Skiitta, erakkoluostari oli perustettu vuorelle 1718 vuonna 1610 hävitetyn luostarin tilalle.*” (NA 1971.) Sekä kohouman että muiden pitäjän Pyhä-nimisten paikkojen (kuten Pyhäjärvi ja Pyhäkylä) nimet yhdistettiin ”pakanalliseen” alkupeirään, aikaan ennen kristinuskoa. Lisäksi Pyhävuoren lähellä kerrottiin olleen ”vanha pakanuuden aikainen uhrikivi”, *Hepokivi*. (NA 1971.)

Alajärven *Pyhävuori* on Lappajärven vieressä ja jyrkkähuippuisena erottuu ympäristöstä. Sitä kuvataan korkeaksi kallioksi (NA 1965). Kohouman ympäristössä olevia nimiä on Lappajärven *Pyhalahti*, sen lähellä oleva *Hirmurkopi* ja kohouman lähellä järveen työntyvä *Surmaniemi*. Vieressä on *Riitaniitty* ja *Riita-ahonkangas*. Järvenviertä eteenpäin on *Kirkkomuuri*. Kohouman lähellä kulkee kirkkotie ja nimilipussa kerrotaan, että sitä kautta kuljettiin kirkolle, ja mainitaan rinnakkaisnimi *Vuori* (NA 1965).

Virtojen *Pyhävuori* on jyrkkä kohouma Tarjanne-järven rannassa. Ympäristössä on paljon muitakin kohoumia, joista osa on korkeampiakin, mutta *Pyhävuori* vaikuttaa muodoltaan selkeä ja erottuva, ja siltä avautuu komea näkymä maisemaan. Tarjanteen ympäristössä on muinaishautoja. Järven saari *Vannottu* sekä niemi *Vähä-Vannottu*, joka on mantereessa kiinni niin kapealla maakaistaleella, että on voinut olla aikaisemmin saari. Alueelta löytyy myös *Kehvelinvuori* ja *Kehvelinloito*. Kauempana on *Riitaletonnotko*. Nimilipussa kohoumaa kuvataan hyvin korkeaksi ja kerrotaan, että sitä on pidetty rukouspaikkana (NA 1962).

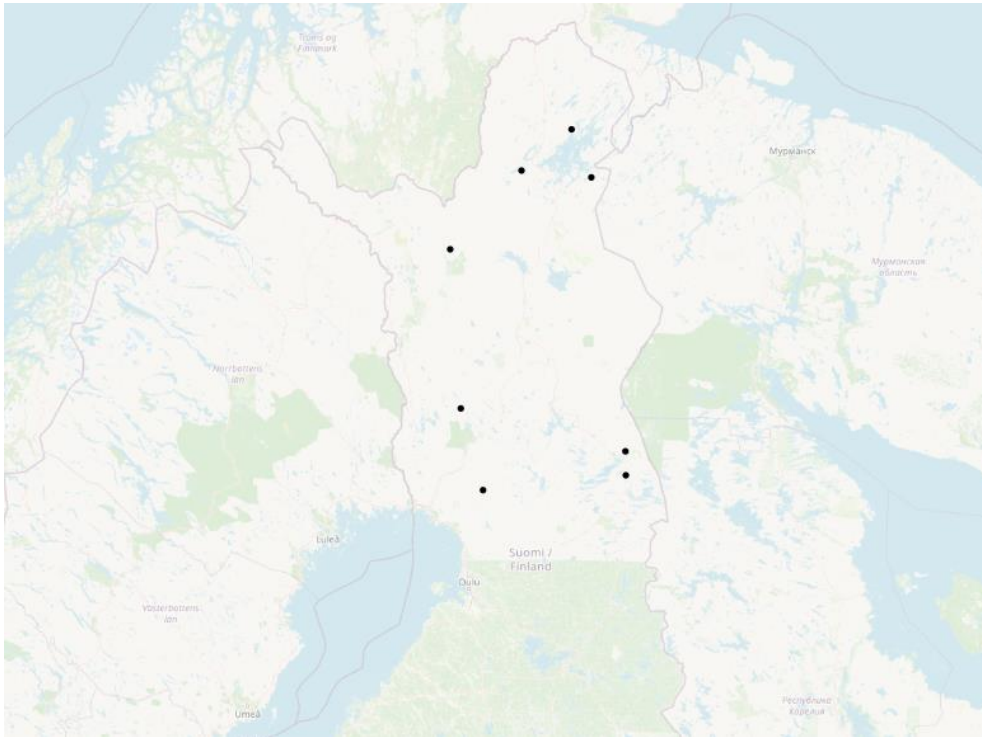
Saarijärven *Pyhävuori* sijaitsee Karankajärven vieressä, joka on kooltaan muita edellä mainittuja järviä pienempi. Kohouman rinnakkaisnimi on *Pyhämäki*, mutta *Pyhävuorta* pidetään vanhempana nimenä (NA 1959). Saarijärven *Pyhävuori* on 176 m korkea maisemasta erottuva kohouma. Nimellä tarkoitetaan erityisesti kohouman korkeinta, kalliosta kohtaa. ”*Se on semmoinen ikivanha jumalanpalveluspaikka ja sota-aikoina siellä on poltettu kokkoja.*” (NA 1959.) ”*Korkea ja jyrkkäseinäinen. Vanhat ovat kertoneet, että Suomen sodan aikana paettiin Pyhävuoren taakse eväät mukana ja pidettiin rukouksia.*” (NA 1958.)

Kristiinankaupungin *Pyhävuoren* on kivikkoisen, maisemasta erottuva kohouma, jonka rinteessä on jatulintarha. Se sijaitsee jonkun matkan päässä Pohjanlahden rannikolta.

Aivan kohouman vierestä kulkee maakunnan raja. Ympäristössä on runsaasti muinaishautoja, kivikautinen asuinpaikka sekä tunnettu paleoliittinen luola-asuinpaikka Susiluola. Jonkun matkan päässä ovat *Äijöönneva*, *Äijöönkangas* ja *Pappilanneva*. Nimilipussa kohoumaa kuvataan korkeaksi ja nimen arvellaan tulleen siitä, että se on ollut ”pakanuuden aikana uhripaikkana” (1968). Kohouman ruotsinkielinen rinnakkaisnimi on *Bötomborgen*. Muinaisruotsin ’böte’ tarkoittaa merkkitulivuorta tai mahdollisesti myös korkeaa vuorta yleensä. Bötomb on datiiivimuoto sanasta böte. (LEX s.v. böte).

Pyhävuoret erottuvat aineiston joukossa omaksi ryhmäkseen esiintymällä tietynlaisissa paikoissa minkä lisäksi ne vaikuttavat olevan primäärinimiä. Ne ovat olleet eittämättä paikkoja, jotka ovat olleet helposti havaittavia järveltä tai mereltä. Ainoa poikkeuksen muodostava pienemmän järven vieressä oleva *Pyhävuori* on rinnakkaisnimeltään *Pyhämäki*. Tässä voi olla kyse analogiasta. *Pyhävuorten* omanlainen jakautuminen antaa osviittaa, että niiden taustalla on voinut olla oma nimimallinsa. Nimeämismotiivi on voinut olla niiden sijainti sekä topografiset ominaisuudet. Sillä, että ne ovat jyrkkiä, korkeita ja kauas näkyviä, on voinut hyvinkin olla merkitystä vesillä liikkuesssa. Päijänne oli merkittävä vesireitti ja sen varrella on pitkittäissuunnassa kolme *Pyhävuorta*.

4.2.3 Pyhävaara

Kuva 12 Pyhävaara-nimien levikki. QGIS

Pyhävaara-kohoumia on kymmenen, joista kahdeksan löytyy kartalta ja kaksi nimiarkiston kokoelmista. Niiden levikki sijoittuu Pohjois-Suomeen, ja lähes kaikki ovat saamelaisperäisiä pois lukien Suomussalmen *Pyhävaara*. Levikin lisäksi nimien saamelaisuudesta kertoo sekin, että suomen 'vaara' on saamelaisperäinen lainasana (Aikio 2009: 175).

Inarissa on kolme *Pyhävaaraa*. Ne ovat jyrkkiä kohoumia, jotka sijoittuvat *Inarinjärven* ympärille kolmiomuodostelmassa. Pohjoisen kohouman inarinsaamenkielinen rinnakkaisnimi on *Pasevääri*. Sen vieressä on *Pyhäjärvi* (*Pasejävri*). Saurasvaara on sitä korkeampi, mutta siltikin *Pyhävaara* erottuu maisemasta. Idässä *Pyhävaara* (*Pasevääri*) on noin 9 km:n päässä Suomen ja Venäjän välisestä valtionrajasta. *Pyhävaaran* viereinen laki on *Palo-Pyhävaara* (*Puállám Passevääri*). Vieressä on *Pyhäjärvi* ja *Pyhäjärvenoja*. Lakien välissä on lampi *Pasvááráikoskásášjávvráš*. Lähellä on *Kuolemanjärvi*. Lännessä oleva *Pyhävaara* (inarinsaameksi *Pasevááráás*) on varsin vaatimattoman kokoinen verrattuna lähes vieressä olevaan Otsamoon. Vieressä on järvi *Paatari*, ympäristössä olevia nimiä on *Neitivaarat* ja *Ukonjärvi*. Alueella on seitakivi, joka sijaitsee *Seitalammessa*. Sen vieressä on *Seitaniemi*.

Kittilän *Pyhävaara* on vaatimattoman kokoinen verrattuna muihin alueella oleviin kohoumiin, kuten Karuvaaraan tai Puljutunturiin. Sen lähellä on *Pyhäjärvi* ja kohouma *Pyhävasa* (vasa app. = 'suuren vaaran pieni jatke' (NA 1964)). Ympäristössä on nimet *Pahasoja*, *Pahasvuoma*, *Neitiselkä* ja *Pikku Neitiselkä*.

Rovaniemen *Pyhävaaran* ympäristössä on paljon kohoumia, joukossa myös *Pyhävaaraa* suurempia, ja *Pyhävaara* solahtaa muiden joukkoon erottumatta niistä sen suuremmin. Vieressä on *Iso Pyhälampi* ja *Pikku Pyhälampi*. Alueella on *Marrasjärvi*, *Marrasjoki*, *Pirunotsa*, *Pirunlampi* ja *Kello*-nimien rypäs, joiden joukossa on mm. *Kelloselkä*, *Kellolampi* ja *Kelloaapa*. Nimiarkistossa kohoumasta kerrotaan: ”Lappalaiset harjoittaneet perimätiedon mukaan vaaralla taikojaan” (NA 1951).

Kuusamossa on kaksi *Pyhävaaraa* ja yksi *Pikku Pyhävaara*, joka on toisen *Pyhävaaran* viereinen laki. Pohjoisempi kohouma on n. 7 km:n päässä maakunnan rajasta, mutta välissä, lähempänä rajaa, on suurempi *Hirvivaara*. Verrattuna muihin alueen kohoumiin *Pyhävaara* on varsin vaatimattoman kokoinen. Se sijaitsee *Pyhäjärven* rannalla. Vastarannalla on *Pyhäkallio*. Se on *Pyhävaaraa* pienempi, ja sen järveen viettävä rinne on jyrkkä. Ympäristön nimistössä on kohouma *Hiidenvaara*, *Arkilampi* ja *Arkiaho*. Vaaran ja järven vieressä on *Pyhälampi*.

Kuusamon eteläinen *Pyhävaaran* vieressä on *Pikku Pyhävaara* ja näiden lähellä on *Pyhäjärvi* ja *Pyhäjoki*. *Pyhävaara* kuuluu yhdessä Rukatunturin ja Valtavaaran kanssa maisemasta hyvin erottuvaan kohoumaryhmään. Ympäristössä on *Ihanteenlampi*, *Vaimojärvi* ja *Vaimosuo*. *Pyhävaaran* nimilipussa mainitaan alueella olevan myös *Hiidenkenttä* (NA 1975), jota ei ole kartalla. Kuusamon *Pyhätunturin* nimilippuun tallennetun perimätiedon mukaan vaaran laella on ollut ”vanha kivinen seita aina 1820-luvulle saakka, jolloin sen työnsi sieltä alas vääpeli *Planting*” (NA 1978).

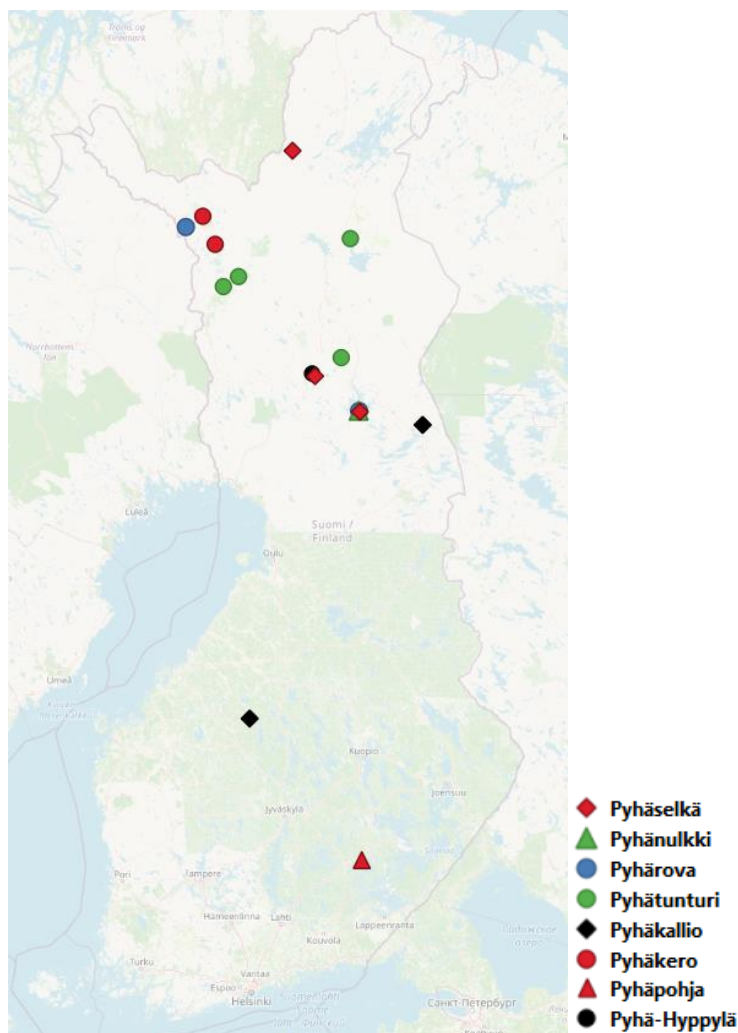
Simon *Pyhävaaraa* ei voi kuvata ympäristöstään erottuvaksi kohoumaksi, mutta sen länkirinne on kivikkoisen. Alueella olevia nimiä on *Kellonkukunaapa*, *Rahaselkä*, *Pahaoja*, *Pahalehto*, *Pahasuo*, *Marskinkumpu*, *Kauniskumpu*. *Pyhä*-nimiä on *Pyhävaarankoivikko*, *Pyhäjärvi*, *Pyhäjärvenoja* ja *Pyhäkangas*.

Suomussalmen *Pyhävaara* ei esiinny Karttapaikassa, mutta nimiarkiston keruuaineisto sijoittaa sen *Pyhäjärven* viereen. Siihen liittyy kertomus: ”*Tunnettu pyhäkoulun opettaja oli puhunut, että kolme pyhää miestä oli haudattu tähän vaaran rintaan.*” (NA 1959).

Parikkalassa *Pyhämäen* vieressä on sitä suurempi, maisemasta erottuva kohouma, joka nimiarkiston kokoelmien mukaan on *Pyhävaara*: ”*Korkea vaara Kokkosmäellä. Paikalla kerrotaan olleen ennen vanhaan uhripaikkoja*” (NA 1978).

Pyhävaarojen levikki sijoittuu suurimmaksi osaksi saamelaisalueille. Ne ovat yleensä osa *Pyhä*-nimiryöstä, joka liittyy saamelaisten pyhiin paikkoihin. Nimet liittyvätkin todennäköisesti näihin.

4.2.4 Muut *Pyhä*-kohoumat

Kuva 13 Muut *Pyhä*-kohoumat. QGIS

Pyhäselkä (5), *Pyhä-Hyppylä*, *Pyhärova* (2), *Pyhänulkki*, *Pyhätunturi* (5), *Pyhäkallio* (6), *Pyhäkero* (2), *Pyhäpohja*

Aineistossa on viisi *Pyhäselkää*, joista kolme löytyy Karttapaikasta kaksi nimiarkiston kokoelmissa. Kaikki sijoittuvat Suomen pohjoisosaan. Kartalta puuttuvat *Pyhäselät* ovat Pellossa (NA 1964) ja Muhoksessa (NA 1948). Inarin *Pyhäselkä* on kivikkorinteinen kohouma, jota ympäröi kolme korkeampaa kohoumaa, etelässä Närrivaara, luoteessa Etelä-Riutusvaara ja koillisessa Máttimuš Šáddevám. Kohouman vieressä on *Pyhäjärvi*. *Pyhäselän* pohjoissaamenkielinen nimi on *Bassečielgi*. Suomenkielinen nimi on käännetty saamesta.

Rovaniemen *Pyhäselkä* on osa *Pyhä*-nimiryvästä, johon kuuluvat vakavedet *Pyhäjärvi* ja *Pikku-Pyhäjärvi*, kohouma *Pyhä-Hyppylä*, *Pyhämannikkö* ja *Pyhäjärvestä* lähtevä *Pyhäjoki*, joka kulkee kohouman vierestä Yli-Naarma-järvessä olevaan *Pyhålahteen*. *Pikku-Pyhäjärvestä* taas lähtee *Pikku-Pyhän oja*. Alueella on kivikautinen asuinpaikka. Sekä *Pyhäselkä* että *Pyhä-Hyppylä* ovat jyrkkiä, *Pyhä-Hyppylä* jyrkempi ja korkeampi kahdesta. Alueella on myös korkeampia huippuja, huomattavimpana läheiset *Lehmiselkä* ja *Taka-Lehmiselkä*. Appellatiivin *hyppylä* merkitys on 'nyppylä, kumpare' (SMS).

Kemijärven *Pyhäselkä* sijaitsee lähellä suurta Kemijärveä, *Ailanganjärven* vieressä. Se muodostaa kivikkoisen kohoumaryhmän yhdessä *Pyhärovan* ja *Pyhånulkin* kanssa. Niiden kanssa samaan *Pyhä*-nimiryppäeseen kuuluvat *Taka-Pyhäselkä* ja *Pyhålampi*. *Pyhånulkki* on jyrkkä kalliojyrkänne *Pyhärovan* itäpuolella. Appellatiivin *nulukki* merkitys on 'korkea maa' (NA 1980), 'paljas vaaranlaki' (N 1962). *Pyhärova* on louhikko ja jälkiosan *rova* merkitsee 'kivistä tai soraista harjua' (NA 1959). Lähellä on *Ailangantunturi*, joka on *Pyhäselkää* huomattavampi kohouma. *Pyhä*-kohoumien nimet perustuvat mahdollisesti niiden sijaintiin *Ailangantunturin* lähellä. *Pyhä*-kohoumien vieressä on *Ailanka*-nimien rypäs. *Ailangantunturin* nimen taustalla on saamen 'áilegas', joka on vanha 'pyhää' tarkoittava adjektiivi (SPK s.v. *Ailangantunturi*).

Enontekiön *Pyhärova* ei nouse suuremmin esiin maisemasta. Sen ympäristössä on huomattavampia ja suurempia kohoumia, kuten *Sonkavaara*, *Luponselkä* ja *Paljukkavaara*. Noin 9 km:n päässä *Pyhärovasta* on Suomen valtionraja. Ympäristössä olevia nimiä on *Äijäjärvet*, *Äijäpalo* ja *Akanvuoma*. Kohouman vieressä on *Pyhäjärvi*, josta lähtee *Pyhäjoki*. Järvessä on *Seitasaari*.

Kittilässä on kaksi *Pyhätunturia* noin 18 km:n päässä eli toisistaan eli suhteellisen lähellä. Kummankin vieressä on *Pyhäjärvi*. Idempänä oleva kohouma muodostaa yhdessä

Kätkätunturin ja Levin kanssa maisemasta selvästi erottuvan kohoumaryhmän. *Pyhätunturin* lähellä on *Kaunismaa*, *Kauniinmaanvuoma* ja *Kauniinmaanjärvi*. Lännempi *Pyhätunturi* kuuluu sekin maisemasta erottuvaan kohoumaryhmään. Järven lisäksi nimi-ryppäässä ovat *Pyhäjärvenlaki* ja *Pyhälompolo*, johon laskeen *Pyhäpuro*. Lähellä on *Kellopalo* ja *Kellojätkkä*. *Pyhätunturilla* on vielä *Rajajärvi* ja *Rajajärvenoja*.

Sodankylän *Pyhätunturi* kuuluu Nattaset-nimiseen tunturiryhmään, ja sen rinnakkaisnimi on *Pyhä-Nattanen*. Kohouma on louhikkoinen, ja sen laella on tooreja eli rapautumisjäännöksiä sekä seita. Seidat eli saamelaisten pyhät paikat olivat usein kivikkoisia paikkoja, suuria kiviä tai kallioita (Kulonen, Serujärvi-Kari & Pulkkinen 2005: 389). Seidan lisäksi alueella on muinaisjäännöksiä: lappalaisasuinpaikka, kivikautinen asuinpaikka ja akmeenlin hauta. Akmeeli oli sompiolainen suurnoita, josta kerrotaan paljon kansantarinoita (Kulonen ym. 2005: 10).

Kemijärven ja Pelkosenniemen rajalla oleva *Pyhätunturi* (sa. *Passevarre*) on kivikkoinen tunturilakien ryhmä. Alueella on muinainen asuinpaikka ja saamelaisten palvospaikka. Palvospaikan ympäristössä on *Pyhäkasteenlampi*, *Urhriharju*, *Karhukuru* ja *Karhunjuomalampi*. *Pyhätunturin* korkein huippu on *Noitatunturi*. Lähellä on *Pyhäjärvi*, *Pyhäoja*, *Pyhäaapa* ja *Pyhäkuru*. Yksi laeista on *Ukonhattu*. *Pyhäjärveen* laskee *Rajaoja*. Nimen selityksessä tunturin kerrotaan olleen uhripaikka, minkä lisäksi mainitaan, että ”varsinkin pyhänä pidetty on ollut siinä pohjattomaksi arveltu rotko” (NA 1965 *Passevarre*).

Nimiarkistosta löytyy myös tieto Kuusamon *Pyhätunturista*, jota ei ole kartassa: ”*Tunturi, joka on vuoden 1770 Laguksen Kuusamon kuvausyhteyksessä, jonka Seppo Ervasti on suomennoksineen julkaissut v. 1975 (s. 16): Pyhätunduri /: heliga fjällen /: icke långt från Kitka insjöns östra ända, har under Lapparnes hedendom varit et offerställe.*” (NA 1978).

Aineistossa on kuusi *Pyhäkallio*-nimistä kohoumaa. Kartassa ovat Kuusamon ja Kinnulan *Pyhäkalliot*. Näiden lisäksi Karjalan alueella on kolme sen nimistä kohoumaa ja yksi *Pyhäkallio* esiintyy Asikkalan *Kaukamoistenkallion* rinnakkaisnimenä.

Kinnulan *Pyhäkallio* on 175 m korkea kohouma, jonka pohjoisrinne on jyrkkä. Ympäristössä on paljon kivikkoisia kohoumia. Lähellä on iso vakavesi Ylä-Jäppä. Ympäristössä on viikinkitie, ja jonkun matkan päässä on rauhoitettu *Pyhäpuu*. Suomen rajojen ulkopuolelle ovat jääneet Karjalan alueen Viipurin, Vahvialan ja Antrean *Pyhäkalliot*.

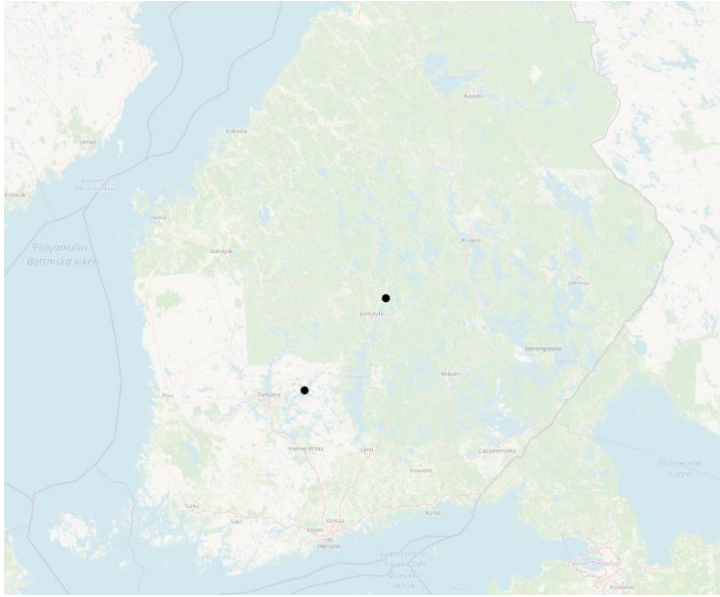
Nimilipussa Vahvialan *Pyhäkallion* nimen arvellaan tulleen siitä, että siellä on käyty pyhäpäivinä huvittelemassa (NA 1948). Antrean *Pyhäkallion* rinnakkaisnimi on *Huvikallio*, ja sitä kuvattiin nuorten kokoontumispaikaksi kesäisin ja pyhäisin (NA 1997, *Huvikallio* NA 1958). Asikkalassa *Pyhäkallio* oli Kaukamoistenkallion eli Limppukallion harvinaisen rinnakkaisnimi. Siellä kerrottiin pidetyn joskus pyhäkoulua (NA 1967). Se on jyrkkä kohouma, joka ei kuitenkaan erotu ympäristöstään. Sen vieressä on *Kirkkomäki*.

Pyhäkero-kohoumia löytyy kaksi, molemmat Lapissa. *Kero* merkitsee 'korkealla olevaa puutonta (tai vähäpuista) aluetta, tunturin lakea tai matalaa tunturia (tai vaaraa)' (SMS). Enontekiön *Pyhäkero* on Ounastunturin huippu ja on samalla alueen korkein kohouma. Huipun laella on *Pyhäjärvi*. Ounastunturin lähellä on *Pahakuru* ja kohouma *Kellotapulit*. Tunturiketjun toisessa päässä Muonion puolella on toinen *Pyhäkero*. Se on yksi Pallas-tunturin laeista, muut ovat Taivaskero (rinn. Himmelriiki) ja Laukukero. Kohouman laki on kivikkoinen. *Pyhäkeron* huipulla on saamelaisten pyhä paikka ja tunturijoukon viereisen Pallasjärven niemessä on seitakivi. Seidat ovat usein rajapaikkoja. Järveen laskee *Pyhäjärvi*. Alueella on myös *Ukonvuoma*, *Saivovaara*, *Saivokero* ja *Saivojärvi*. Tunturijoukko on kokonaisuudessaan maisemadominantti.

Aineistossa on yksi *Pyhäpohja*-niminen kohouma Juvassa. Tavallisesti *-pohja* esiintyy lahtien nimissä (Kiviniemi 1990: 76). Kohouma on vakaveden eli Syysjärven ääressä. Vieressä on lahti *Pyhäpohjanlahti*. Karttapaikassa nimi on merkitty metsäalueeksi, mutta kartalla näkyy kohouma ja myös nimiarkiston aineistossa paikanlajiksi annetaan kohouma. Paikkana *Pyhäpohja* ei erotu muista ympäristön kohoumista. Sen ympäristössä esiintyy kuitenkin monia temaattisesti *pyhään* kytkeytyviä nimiä: *Hiidenmaa*, *Hiidenniemi*, *Hiidensaari*, *Pyhäjärvi*, *Vartiovuori*, *Pahalampi*, *Pirunkirkko*, *Ukonvuori*, *Kirkkokuori*, *Papinsänky*, *Kokkokuori* ja *Neityvuori*. *Pyhäpohjan* ja *Hiidenmaan* välissä on *Rajavuori*. Alueelta on löydetty kalliomaalauksia.

Pyhäkallioiden nimet erottuvat aineistosta sillä, että osan nimet yhdistettiin huvitteluun ja vapaa-ajan viettoon, mikä ei ole tyypillinen annettu selitys *Pyhä*-kohoumille. Myös niiden rinnakkaisnimet antavat ymmärtää, että nimien *pyhä*-elementissä ei ole kyse mytologisesta motivaatiosta, vaan viittaa *pyhä*-sanaan ensisijaisesti sen vapaa-aikaa, lepoaikaa tai pyhäpäivää tarkoittavassa merkityksessä. Muut kohoumat *Pyhäpohjaa* lukuun ottamatta sijaitsevat saamelaisalueilla pyhien ja miljöödominanttien paikkojen yhteydessä. Monet paikoista ovat kivikkoisia tai louhikkoisia.

4.2.5 Ahvenpyhä ja Eräpyhä

Kuva 14 Ahvenpyhä (ylempi) ja Eräpyhä (alempi). QGIS

Aineistossa on kaksi kohoumaa, joiden nimessä elementti *pyhä* on perusosana: *Ahvenpyhä* ja *Eräpyhä*. Tällaiset nimet voivat muodostua ellipsis kautta, kun alkuperäinen paikanlajia kuvannut perusosa on pudonnut pois, mutta olla myös primaaristi yksiosainen, jos se on muodostunut metonymian avulla. Metonymia voi perustua esimerkiksi läheisen paikan nimeen. (Kiviniemi 1975: 23–29.)

Laukaan *Ahvenpyhä* on Kuusveden ja Saraveden välisellä kannaksella oleva kohouma, jonka rinteet ovat paikoin kivikkoiset ja louhikkoiset. Kahden veden välissä sijaitsevana se erottuu ympäristöstään ja näkyy kauas. *Ahvenpyhän* vieressä oleva järvi *Ahveninen* on saattanut hyvinkin vaikuttaa kohouman nimeen. Noin 40 km:n päässä siitä on Saarijärven *Pyhämäki*, 42 km:n päässä Petäjäveden *Pyhämäki*, 45 km:n päässä Konneveden *Pyhävuori* ja 46 km:n päässä Jyväskylän *Pyhävuori*. Nimiarkistoon on tallennettu nimimuoto *Ahvenpyhänmäki*, joka on todennäköisesti epeksegeettinen muoto eli nimeen on myöhemmin lisätty lajia kuvaava appellatiivi (Kiviniemi 1975: 62). Nimestä on tallennettu myös muodot *Ahvenisvuori* (MHA 1802) ja *Ahven-Pyhänmäki* (MHA 1893)” (NA 1959). Varsinkin *Ahvenisvuori* tekee nimen kytköksen *Ahveniseen* selväksi.

Nimiarkiston tiedoissa kohouma mainitaan rajamäeksi ja sen kuvataan erottuvan hyvin maisemasta: ”*Semmone myky (=kumpare), että se puottaa (=laskee jyrkästi) joka*

puolelle. Siellä ne rajat (=kyläkunnan rajat) risteilee.’ *Tasaiselta kankaalta jyrkästi kohoava mäki on vanhastaan mainittu rajamäkenä, koska se erinomaisen selvästi poikkeaa ympäristöstään*” (NA 1959). Ympäristön nimistöstä löytyy *Hiisi*-nimiä: *Hiidenvuori*, *Hiidenniemi* (rinnakkaisnimi *Papinniemi*, siellä on kirkko), *Hiidenlahti* ja *Hiidenkivi*. Lisäksi löytyy *Kirkkoniemi*, *Kirkkosaari*, *Kirkkoniemi*, *Kirkkolahti*, *Linnanmäki* ja *Tontunrinne*. Alueella on kalliomaalauksia, kivistä kalmisto ja kirkonraunio.

Orivedellä on kohouma *Eräpyhä*, joka seisoo Längelmäveten työntyvällä niemellä. Siitä avautuu hyvä näkymä ympäröivään maisemaan ja se itsekin erottuu maisemasta. Lähellä on vakavesi *Eräjärvi* ja saari *Eräsalo*. Niemen kärjessä on pronssikautinen hautaröykkiö nimeltä *Nunnankirkko* (Museovirasto). Alueella olevasta nimistöstä löytyy *Pyhalahti*, *Rauhalahti*, *Pahasuo*, *Pappilanniemi*, *Pappilansaaret* ja *Kellosalmi*. Alueella on myös kirkko.

Veikko Anttonen määrittää *eräpyhän* maastotermiksi, jolla nimitettiin *Pyhä*-paikkoja tai muita erityisiä paikkoja, jotka erottivat eränkäyntialueen sisemmät ja ulommat alueet (2003: 299). *Eräpyhä*-sanaa ei kuitenkaan esiinny murteissa eikä paikannimissä edellä mainittua *Eräpyhä*-kohouma lukuun ottamatta. Lönnrotin sanakirjassa ’eräpyhän’ määritelmäksi annetaan ”*afsidens liggande helgadt ställe; ett forntidens offerställe i Orivesi socken*” (Lönnrot 1958: 77) eli syrjässä oleva pyhä paikka; varhaishistoriallinen uhripaikka Orivedellä, sekä ”*ett särdeles heligt ställe*” (Lönnrot 1958: 292–293) eli ’erityisen pyhä paikka’. Kotimaisten kielten keskuksen murrearkistosta löytyvät merkinnät *eräpyhästä* viittaavat *Eräpyhä*-kohoumaan. Selityksissä *Eräpyhästä* kerrotaan: ”*luonnonkautnis paikka Längelmävesistön rantamalla Eräjärven pitäjässä lähellä Oriveden rajaa. Historioiden mukaan se on pakanuuden aikainen uhrilehto*”. Suomalaisessa paikannimikirjassa kohouman kerrotaan olleen tärkeä paikka eräretkillä (SPK s.v. *Eräjärvi*).

Oriveden Eräjärven pitäjän *Eräpyhään* on liitetty kaksi kertomusta. Toisessa niistä paikka yhdistetään pakanuuteen kertomalla sen olevan pakanuudenaikainen uhrilehto. Toisessa tarinassa taas mukana on kristinuskon vaikutteita: siinä kerrotaan – tosin varauksella, kertoja ei ole ihan varma tarinasta – kohouman lähelle hukkuneesta nunnasta. Kertoja yhdistää tarinan kohoumalla olevan muistomerkkiin, Nunnankirkkoon. Nunnankirkko on kohoumalla oleva kiviröykkiö.

4.2.6 *Pühamägi*

Aineistossa on ainoastaan yksi kohouma nimeltä *Pühamägi*. Se on Tallinnan *Ülemiste järven* vieressä oleva *Pühamägi*, joka sijaitsee Tallinnan kaupungin alueella Kesklinnan kaupunginosassa. Lähellä on Toompean kukkula. Alueella tehty kaupunkirakentaminen on vaikuttanut maisemaan. Järvessä on suuri kivi *Linda kivi*. Niin järveen kuin kiveen liittyy kansankertomuksia. *Pühamäellä* on myös vakavesi *Pühamäe järv*, kulttikivi ja historiallinen hautausmaa. Ympäristössä on *Suur ja Väike Mõisaallikas*, *Nõia kivi* (noid 'noita, velho, tietäjä'), *Raudalu kivid*, jotka ovat siirtolohkareryhmä, *Piirikivi* ('rajakivi') joka on vanha rajamerkki. Paikalla onkin historiallinen raja (Eestimaa/Liivimaa 1884/1839), jonka vieressä kohouma sijaitsee.

Tämän lisäksi on kaksi talonnimeä *Pühamäe*, mikä voisi viitata liittynäisyyteen, mutta ainakaan aineiston perusteella ympäristöstä ei löytynyt mahdollista kantanimeä talojen nimille.

5 Johtopäätökset

Tutkimukseni tarkoituksena oli selvittää vastauksia kysymyksiin, millaisia paikkoja on nimetty *Pyhä*-nimin, pitääkö käsitys *Pyhä*-nimistä rajapaikkoina paikkansa, mitä nimeämismotivaatioita *Pyhä*-nimille on löydettävissä, sekä millaisia käsityksiä *Pyhä*-nimiin paikkoihin liitetään nimiarkistoon kerätyissä tiedoissa ja kertomuksissa. Aineistoni perusteella *Pyhä*-nimien taustalla olevat motivaatiot vaikuttavat moninaisemmilta kuin aikaisemman teorian perusteella on oletettu. Osa nimistä näyttää viittaavan vanhoille rajoille. Esimerkiksi Pohjois-Pohjanmaan *Pyhäjoki* osuu Pähkinäsaaren rauhan rajalle ja Kiteen *Pyhäjärvi* on paitsi vesistönsä ylin järvi sijoittuen vedenjakaja-alueelle, sen ympäristöstä löytyy myös vanhoja rajamerkkejä ja se sijaitsee Etelä- ja Pohjois-Karjalan maakuntien rajalla. Osalle *Pyhä*-nimistä on kuitenkin löydettävissä muita mahdollisia nimeämismotivaatioita, osa taas jää epäselviksi.

Nimien tarkastelu ryhmiteltynä perusosien mukaan toi esiin eroja eri nimityyppien ja paikkojen välillä. *Pyhävaarojen* nimien motivaatioiden voi sanoa olevan saamelaisperäisiä. Lähes kaikki niistä sijaitsevat saamelaisalueilla ja usein saamelaisten kulttuurisesti merkittävien paikkojen tuntumassa. 'Vaara' on sanana saamelaisperäinen sekkin. Nimien levikkikartassa näkyy, että *Pyhä*-nimet eivät jatku täysin yhtenäisinä pohjoisesta etelään,

vaan pohjoinen ja etelä muodostavat jossain määrin omat ryhmänsä. Senkin perusteella voi olettaa, että *Pyhä*-nimiä on annettu eri suunnista tullen eri kulttuurien vaikutuksen piirissä. *Pyhävuorten* levikki keskittyy etelään. Ne ovat enimmäkseen korkeita ja kallioisia, ympäristöstä erottuvia kohoumia, jotka sijaitsevat suurten vesien äärellä.

Pyhäjärvet muodostavat kaksi ryhmää, joista eteläisessä ryhmässä on huomattavan suuria ja keskeisiä järviä, kun taas pohjoisessa *Pyhäjärvet* ovat pieniä ja sijaitsevat yleensä sellaisen kohouman lähellä, jonka kautta niiden nimi selittyy. Suuret *Pyhäjärvet* sijaitsevat asutushistoriallisesti keskeisillä paikoilla ja osana keskeisiä vesireittejä. *Pühaallikat* muodostavat ryhmän kansanuskolle merkityksellisinä pyhinä paikkoina, mistä kertovat myös osalla lähteistä olevat *Uku*- ja *Hiie*-rinnakkaisnimet. *Pyhämäet* ja *-lammet* sen sijaan jäävät hankaliksi eikä niiden mahdollisista motivaatioista saa otetta.

Kohoumissa on suhteellisen paljon primaarinimiä. Erityisesti pohjoisessa kohoumien nimet primaarisuus on loogista, sillä pohjoisessa ei ole vastaavalla tavalla suuria vakavesiä kuin etelässä. Kohoumien yleisiä topografisia piirteitä on jyrkkyys, kivikkoisuus, suuri koko ja korkeus. Nimiarkiston kokoelmissa *Pyhä*-kohoumia kuvataan sellaisilla määreillä kuin korkea, suuri, jyrkkä, kivikkoinen, louhikkoinen, kallioinen ja metsäinen.

Vakavesissä on suuria ja keskeisiä järviä, kuten Säskylän ja Tammelan *Pyhäjärvet* ja Otepään *Pühajärv* sekä pieniä, kuten Hämeenkyrön *Pyhäjärvi* ja Parikan *Pühajärv*. Vakavesien joukossa on latvavesiä kuten Suomussalmen *Pyhäjärvi*, joka on Iijoen vesistön latvajärvi. Parikan *Pühajärv* on vaatimaton suojärvi, mutta suo, jolla se on, sijaitsee vedentakaja-alueella. Saaremaan *Pühajärv* on joukossaan erityislaatuinen syntytapansa vuoksi. Maahan pudonneen meteorin seurauksensa syntynyt pyöreä järvi on ollut erityinen jo esihistoriallisista ajoista alkaen. Keskeisiin *Pyhä*-paikkoihin liittyy paljon *Pyhä*-nimiin liitettyjä ominaisuuksia. Esimerkiksi Kiteen *Pyhäjärvi* on huomattavan kokoinen, sen ympäristössä on sekä muinaisjäänteitä että kristinuskoon liittyviä historiallisia kohteita, se on vesistön latvavesi, sen kohdilla on historiallisia rajamerkkejä ja sitä kuvataan kauniiksi ja kirkasvetiseksi. Osa aineiston paikoista on sen sijaan syrjäisiä ja pieniä, niihin ei liity kertomuksia eikä niiden ympäristössä ole sen suuremmin mitään merkillepantavaa.

Aineistossa on myös nimiä, jotka selittyvät muilla tavoin, esimerkiksi pohjautumalla henkilön nimeen. Tällaisia ovat vakavesi *Pyhitty* ja Raahen *Pyhämäki*, jonka rinnakkaisnimi on *Santikinmäki* < *Santikki*. Joidenkin aineiston nimien kohdalla voi myös pohtia, onko

kyse pienimuotoisemmasta analogian vaikutuksesta. Esimerkiksi Saarijärven *Pyhävuoren* taustalla voi olla analogia, sillä se sijaitsee selvästi pienemmän vakaveden äärellä kuin muut *Pyhävuoret* ja sillä on myös rinnakkaisnimi *Pyhämäki*. Myös *Ahvenpyhän* nimen taustalla on hyvin mahdollisesti analogia, sillä kohouman lähellä on suurikokoinen vakavesi *Ahveninen* ja lähiseuduilla on *Pyhä*-nimisiä kohoumia (Saarijärven ja Petäjäveden *Pyhämäet* sekä Konneveden ja Jyväskylän *Pyhävuoret*). *Ahvenpyhän* yhteys Ahveniseen tulee ilmi myös nimestä tallennetuissa vanhemmissa muodoissa *Ahveniswuori* *Ahveniswuori* (MHA 1802) ja *Ahven-Pyhänmäki* (MHA 1893). Myös Pieksämäellä lähellä toisiaan olevat vakavedet *Pyhäjärvi*, *Pyhäluoma* ja *Pyhitty* ovat voineet vaikuttaa toistensa nimiin.

Pyhäkallio-nimet ovat aineistossani ainoat, joiden joukossa osalle oli nimeämisperusteeksi annettu paikan käyttö huvitteluun ja vapaa-ajan viettoon. Ne sijaitsevat Venäjän Karjalassa. Ne voivat myös edustaa aineistossa iältään nuorempia nimiä (vrt. Mallat 1997: 103), joissa on havaittavissa 'pyhän' merkityksen monimuotoisuutta ja muuttumista, sekä murre- ja kielikohtaisia merkityksen eroja.

Pyhä- ja *Püha*-paikkojen lähellä esiintyy paljon *Ukko*- tai *Hiisi*-nimiä, ja mainintoja lähellä olevasta *Hiisi*-nimestä löytyy myös monesta *Pyhä*-nimen nimilipusta. Hiisiin viitataan myös *Pyhä*-paikkoihin, erityisesti *Pyhäjokiin* ja *Pyhäjärviin*, liittyvissä tarinoissa. Myös naisiin viittavia nimiä esiintyy *Pyhä*-nimien lähellä. Monet paikat, joilla on naisiin viittaava nimi, sijaitsevat *Hiisi*-nimien ja *Pyhä*-nimien lähellä sekä kirkkomatkareittien varrella (Mallat 2007: 65). Niitä on perinteisesti selitetty paikoiksi, joista naiset otettiin takaisin kirkkoveeneeseen sen jälkeen, kun he ovat joutuneet nousemaan pois kyydistä kiertääkseen *hiisi*-paikat (mts. 65). Mallatin mukaan yhteisön sisä- ja ulkopiirin rajat on alkuaan merkitty *hiisi*-nimien lisäksi myös *nais*-nimin, ja arvelee rajapaikkojen ja -alueiden olleen naisille tabu, joten *nais*-nimien tehtävänä on ollut varoittaa niistä. Naisen ruumiin rajojen symbolinen suhde niin territoriaalisiin kuin yhteisöä suojaaviin metafyyisiin rajoihin näkyy myös paikannimistössä. Tapa tulkita ja selittää näitä nimiä muuttui kristinuskon saapumisen myötä. (mts.)

Voi kuitenkin pohtia, kuinka paljon esikristillisten kulttuurien käyttäytymissäännöistä voi välittyä paikannimien kautta ilman, että ajaudutaan ylitulkinnan puolelle. Erityisesti kun otetaan huomioon, että katselemme menneiden kulttuurien jättämiä jälkiä aina oman kulttuurimme muovaaman tulkintakehyksen sisältä. Jos *Pyhä*-nimet ovat aiemmin

teoretisoitua monimuotoisempia eivätkä ihmisen kognition rakenteista kumpuavan territoriaalisuuden maantieteellisiksi merkkejä, näin lienee laita myös muiden tällä tavoin tulkitujen paikannimien kanssa. Tutkimukseni perusteella *Pyhä*-nimet voivat olla samankaltaisia kuin *Ukko*-nimet, joiden taustalla on mahdollisesti hyvin pitkän ajan kuluessa tapahtunut nimenanto, joka ei ole yhdistettävissä mihinkään yksittäiseen nimeämismalliin tai asutuksen tai kulttuurin leviämiseen (Aalto 2019: 242).

Vaikka nimeämisen taustalla on yhtäläinen tarve paikan erityisyyden merkitsemiselle, ja erityisinä näyttäytyvien paikkojen ominaisuudet ovat monin tavoin samankaltaiset, eri yhteisöjen omat kulttuuriset kontekstit määrittävät sen, mistä syistä ja millaiset paikat ovat erityisiä tai sakraaleja. Suomen ja Viron alueella asutusliikkeet ja kulttuuriset vaikutteet ovat tulleet monesta suunnasta jättäen merkkinsä aikaisempien jälkien joukkoon. Nämä merkit ovat paikoin nähtävissä myös *Pyhä*-nimissä.

5.1 *Pyhät rajoilla*

Pyhä-nimisiä tarkoitteita ei voi tämän tutkimuksen valossa pitää ainoastaan rajapaikkoina. Vaikka osan aineiston *Pyhä*-nimisistä paikoista voikin määritellä rajapaikoiksi, monille on löydettävissä muita nimeämismotivaatioita. Kaikki rajoille osuvat tai rajan tuntumassa olevat tarkoitteet eivät ole välttämättä rajapaikkoja. Esimerkiksi Pieksämäen pienikokoinen *Pyhälampi* sijaitsee noin neljän kilometrin päässä maakunnan rajasta. Lammen ja rajan välissä on kuitenkin muita, isompia vakavesiä, joten rajalla sijainti ei nouse tämän kyseisen *Pyhälammen* erityisominaisuudeksi. Rajan läheisyyskin on suhteellinen määrä. Varsinkin pienten ja yksittäisten tarkoitteiden kohdalla ei vaikuta aina todennäköiseltä, että se olisi merkitsemässä rajapaikkaa. Joidenkin paikkojen kohdalla *Pyhä*-kohoumaa huomattavampi kohouma lähempänä rajaa olisi uskottavampi rajapaikka. Toisaalta pienet paikat voivat olla pienempien, esimerkiksi kylän rajojen merkeinä, ja niitä on nimilipuissa kuvattu olevan esimerkiksi kylän tai pitäjän rajalla. Mutta onko pienien tarkoitteiden kohdalla kyse silloin juuri *Pyhä*-nimen erityisestä rajamerkityksestä vai siitä, että ne ovat lähiympäristöstä tarpeeksi erottuvia paikkoja tähän tarkoitukseen.

Viron *Püha*-paikkojen sijoittumisesta rajoille tai vanhojen rajojen merkitsemisestä ei ole löydetty todisteita. Tähän oletukseen on aikaisemmin tukeuduttu perusteltaessa Suomen

Pyhä-nimien rajateoriaa (ks. johdanto). Tässäkään tutkimuksessa en ole havainnut perusteita olettaa Viron *Püha*-nimien olevan vanhojen rajojen merkkejä eivätkä historialliset rajat osu *Püha*-nimien kohdille Tallinnan *Pühamägeä* lukuun ottamatta.

Murteista ei myöskään löydy sanalle 'pyhä' rajaa tarkoittavia merkityksiä kuten ei myöskään sukukielten vastineista. Lounaismurteiden alueella on esiintynyt merkitys 'varattu' ja savolaismurteiden alueella harvinaisena merkityksenä 'erillään oleva'. Joissain tapauksissa 'arvokkaan' ja 'arvossa pidetyn' merkityksessä löytyy myös käyttäytymistä rajoitettava ulottuvuus; asia tai esine voi olla niin arvokas, ettei sitä turhaan käytetä ainakaan muussa kuin aiotussa käyttötarkoituksessaan (kuten murrearkiston esimerkeissä kiulu tai metsästäjän pyydys).

Pyhille paikoille on tyypillistä miljöödominanttisuus (Anttonen 1996: 118). Myös rajoja vedettäessä maamerkeiksi sopivat ympäristöstä hyvin erottuvat paikat. *Pyhä*-nimen motivaatio voi olla riippumaton rajasta, vaikka kohde sijaitsisikin rajan lähellä. Pikemminkin paikan miljöödominantti ominaisuus voi palvella kahta tarkoitusta näissä tapauksissa: ominaisuus, joka tekee paikasta erikoisen, tekee siitä myös hyvän maamerkin, johon suhtauttaa nekin rajat, jotka eivät välttämättä liity paikan sakraaliin tai mytologiseen ulottuvuuteen. Pyhän käsitteen ominaisuus transsendenttina rajakategoriana voi olla olemassa ja silti nimi, jossa on leksikaalinen elementti *pyhä*, voi olla paikan nimenä muista syistä. Pyhän käsite voi uskontotieteellisesti olla käsitettävissä rajakategoriana, mutta tätä merkitystä ei voi siirtää sellaisenaan paikannimien tulkintaan. Paikannimet ovat osa kieltä ja näin operoivat kielen tasolla osin omien sääntöjensä mukaan. Niiden sääntöihin kuuluu se, että nimen elementtien merkityssisältöä tärkeämpi on nimen ja nimetyn paikan välinen viittaussuhde, vaikka edellinenkään ei ole kulttuurisesti merkityksetön. Nimet voivat siirtyä toisten kohteiden nimeksi ja analogian kautta päätyä nimeksi myös kohteille, joilla ei ole kosketusta alkuperäisen nimen motivaation kanssa. Mutta vaikka raja ei olisi ollut alkuaan 'pyhän' eri merkitysten joukossa, käsitys *Pyhä*-paikoista rajojen merkitsijöinä voi osaltaan vaikuttaa nimenkäyttäjien käsitykseen sekä tulkintaan *Pyhä*-nimistä ja niiden tarkoitteista.

5.2 Paikkoihin liitetyt kertomukset ja ominaisuudet

'Pyhän' taipumuksen houkutella itseensä symboleja, metaforia ja myyttisiä kertomuksia voi havaita *Pyhä*-paikkoihin liitetystä kertomuksista. Niissä seikkailevat jättiläiset ja hiidet, niiden muistetaan toimineen uhripaikkoina tai pakanamenojen tapahtumapaikkoina tai niissä tapahtuu yliluonnollisia asioita. Perinnetietojen lisäksi kertomuksia voi syntyä paikan nimen itsensä innoittamana. 'Pyhä' paikan nimessä toisaalta innoittaa, toisaalta vaatii selitystä. Kun nimenkäyttäjät liittävät nimeen selityksen, joka ei vastaa nimen todellista taustaa, kyse on ns. *kansanetymologiasta*. Kansanetymologioita syntyy erityisesti sellaisista nimistä, joiden etymologinen tausta on hämärtynyt (Kallasmaa 2012: 255). Kallasmaan mukaan kansanetymologialla voi olla suuri merkitys nimen kehitykselle ja on kutsunut nimien kehittymistä jopa kansanetymologioiden ketjuksi; kun nimeä aletaan tulkita tietyn etymologian kautta, se vaikuttaa nimen käyttöön ja lopulta myös nimen rakenteeseen, esimerkiksi taivutukseen (Kallasmaa 2012: 255–256).

Nimiarkistoon tallennetuissa nimiin liittyvissä kertomuksissa monet liittyvät historialliisiin tapahtumiin, kuten Uukuniemen kirkon paloon tai sisältävät historiallista tietoa paikan käytöstä tai luonteesta, kuten kertomukset saamelaisten pyhistä paikoista. Kertomusten tapahtumat eivät kuitenkaan välttämättä ole varsinainen nimeämismotivaatio paikan nimelle tai kerro nimen oikeasta taustasta. Paikallishistoriaan palautuvien kertomusten lisäksi nimiin voi liittyä uskomustarinoita. *Hiisi*-nimisiin paikkoihin liitetään monesti jättiläisistä kertovia tarinoita, joilla paikan nimeä selitetään. Myös *Pyhä*-nimiin liittyy tarinoita jättiläisistä ja hiisistä. Esimerkiksi Tammelan (NA 1967) *Pyhäjärvestä* on tarina, jossa jättiläinen heittää kiviä järveen yrittäessään tuhota rannalle rakennettua kirkkoa.

Pakana- ja kristinuskotarinat osuvat usein samoille paikoille. Nimiarkiston selityksissä 16 kohoumaa yhdistettiin uhripaikkaan, palvontapaikkaan tai ”pakanuuteen”, millä viitattiin tarkemmin määrittelemättömiin ei-kristinuskosiin pyhiin menoihin tai uskoon, ja kristinuskoon yhdistettiin 15 kohoumaa. Kohoumista on enemmän uhripaikkatarinoita kuin vakavesistä. Osaan kohoumista yhdistettiin molemmat, kuten nykyisin Parikkalaan kuuluva Uukuniemen *Pyhämäki*. Kirkkoja rakennettiin vanhoille palvospaikoille, ja vanhoja pyhiä paikkoja otettiin kirkon haltuun kristillistämisen aikana (ks. esim. Viljamaa 2017), joten paikkojen liittäminen sekä vanhoihin kulttuuriperinteisiin että kirkkoon sopii tähän. Erityisesti pohjoisessa nimiä selitettiin myös yhdistämällä ne saamelaisten pyhiin paikkoihin (esim. *Pyhänulkki* NA 1980) tai paikoilla tehdyistä ”lappalaisten taioista” kuten

Rovaniemen *Pyhävaara* (NA 1951). Kahdessa tapauksessa nimi selitettiin vapaa-ajan eli pyhän vietolla: Vahvialan ja Antrean *Pyhäkallioita* kuvattiin paikkoina, jonne mentiin huvittelemaan. Aina nimille ei osattu antaa selitystä tai kerrottiin, että nimeen liittyy joku tarina, mutta ei enää tiedetty, millainen.

Suuriin ja huomattaviin *Pyhäjärviin* liittyy enemmän tarinoita kuin pienempiin ja syrjäisempiin. Joissain tapauksissa vakavesiin yhdistettiin samankaltaisia ominaisuuksia, joita Berezovitš oli havainnut tutkimuksessaan. *Svatoj-* eli *Pyhä-*nimisiin vesiin liitettyjä ominaisuuksia ovat veden kirkkaus ja puhtaus, paikan lähteenomaisuus, virtaava, juokseva vesi, veden syvyys, pohjattomuus, kauneus, suuri koko, pelottavuus, veden arvokkuus käyttäjilleen (Berezovitš 2000: 36). Ainestossani vakavesiin yhdistettiin ominaisuuksia kuten kirkasvetisyys, kauneus, syvyys, pohjattomuus, siunaukset, ihmeelliset tapahtumat, parantaminen (*Pühaallikat*, *Pyhäkoski*) ja kauniiksi tekeminen (*Pyhälampi*). Yleisin piirre oli vakaveden suuri koko. Sen lisäksi viittä järveä kuvattiin Nimiarkiston kokoelmissa kirkasvetiseksi tai kauniiksi (Kitee, Kuusamo, Tornionlaakso, Tammela, Säskylä). Joissain tarinoissa kerrottiin järven vaarallisuudesta. Käyttöarvon ominaisuuksia voi nähdä Sallan *Pyhäjärveen* liitetystä selityksestä, jonka mukaan järven kalaisuus olisi ollut syy, miksi sitä pidettiin pyhänä (NA 1959).

Samaan paikkaan voi myös liittyä useampia erilaisia kertomuksia, kuten käy ilmi Merijärvellä olevasta *Pyhäjoesta*, josta on kerätty kolme erilaista nimiselitystä. Yhden mukaan 1500-luvulla suomalainen joukko löi joella sotivan venäläisjoukon jokirannan pensaikon suojaamana. Kertomuksen mukaan tapauksen jälkeen venäläiset olisivat nimittäneet jokea *Murhajoeksi* ja suomalaiset *Pyhäjoeksi*. (NA 1961.) Toisessa tarinassa hiidet yhdistetään joen syntyyn, sillä sen mukaan joki syntyi, kun alueella elänyt hiisi hermostui lähistöllä asuvien metelöintiin ja lensi pois. Hiiden isovarpaan maahan raastaman jäljen kohdalle syntyi *Pyhäjoki*, muiden varpaiden jäljistä syntyivät *Hiidenoja* ja *Pyhäoja*. Hiiden mukaansa ottamasta ja matkallaan pudottamasta vesisaavista syntyi *Hiidenneva*. (NA 1964.) Kolmannen selityksen mukaan *Pyhäjoen* nimi viittaa pakanalliseen aikaan, jolloin joen rantoja pidettiin jumalanpalvontapaikkoina. Muita paikkoja pyhempi kohta joessa oli *Pyhäkoski*.

Nimenkäyttäjät tulkitsevat nimiä omista kulttuurisista lähtökohdistaan käsin. Niinpä *Pyhä-*nimiin liitetään herkästi myös kristillistä ja uskonnollista merkitystä, kuten esimerkiksi Pyhämaalla, jossa kotiseutuyhdistyksen esitteessä yhdistetään *Pyhämaan* nimi

uskonnolliseen traditioon, ja alueella esiintyvien paikannimien, kuten *Pyhäsalmi*, kerrotaan liittyvän piispa Henrikin ensimmäiseen ristiretkeen (Anttonen 2003b: 226). Kristinuskoon viittaavia selityksiä on kahdenlaisia. Yhdessä tyypissä kristinusko yhdistyy kansantarinoiden hiisiin, yleensä siinä muodossa, että paikka sai nimensä, kun alueella aikaisemmin elänyt hiisi säikkyi kirkonkelloja tai häiriintyi kirkon rakentamisesta ja lähti. Toisessa selitystyyppissä taas paikan nimeen liittyvä kertomus perustuu yksin kristinuskoon liittyviin tapahtumiin, kuten *Pyhäjärvi* Hämeenkyrössä, jonka sanottiin saaneen nimensä pyhiinvaeltajien mukaan. Karkkilassa *Pyhäjärven* nimeen liittyi tarina, jossa järvi sai nimensä sen jälkeen, kun papiksi opiskelevan pojan äiti tai poika itse (riippuen kertomuksen versiosta) hukkuu järven jäihin. Tätä ennen järven nimi oli ollut *Pahajärvi*.

Monien nimien kohdalla selitykset ovat lähempänä nimenkäyttäjien arkea, ja nimi kertoo paikan käyttötavasta tai -tarkoituksesta. *Pyhähaka*-nimissä yleisin nimelle annettu tausta oli, että paikalla olleeseen hakaan tai metsikköön tavattiin laittaa lehmät pyhäpäivänä, jotta paimen sai vapaapäivän. *Pyhäkyntö*, Joutseno: Perimätiedon mukaan Kilpinänsaaren ensimmäinen asukas oli kyntänyt peltoa pyhäpäivänä, kun entinen naapuri yllätti hänet. Naapuri pelotteli pyhätyön tekijää kirkon rangaistuksella, kyntäjä lähti pakoon ja pelottelija jäi viljelemään peltoa.

5.3 Nimeämismalliteoria ja kulttuurinäkökulman merkitys

Nimeämismalliteorian mukaan suuri osa nimenmuodostuksesta perustuu nimeämismalleihin, ja tietynlaisen rakenteen taustalle voi olettaa tietynlaisen nimeämismallin (Kiviniemi 1977: 196). Teoria auttaa ymmärtämään nimenantoon liittyviä mekanismeja ihmisen ajattelussa, mutta lähestymistapana toimii kuitenkin huonosti nimissä, joilla on vahva kulttuurisidonnainen ulottuvuus. *Pyhä*-nimet ovat esimerkki nimityypistä, jonka tutkimiseen nimeämismalliteoria ei sovellu. Useimmat *Pyhä*- ja *Püha*-nimet ovat rakenteeltaan varsin prototyyppeisiä paikannimiä: kaksiosaisia, joissa on määriteosa ja yleensä paikan lajia kuvaava perusosa. Sen lisäksi ne ovat yleisiä ja levikki kattaa koko tutkimusalueen. Varsinainen kokonaiskuva nimistä muodostuu vasta, kun on keinot tarkastella niitä ominaisuuksia, jotka eivät näy nimien rakenteessa.

Kulttuurinen onomastiikka kykenee auttamaan hahmottamaan *Pyhä*-nimien ryhmän monimuotoisuutta ja löytämään nimeämismotivaatioita, joita pelkällä syntaktis-

semanttisella tarkastelulla ei ole mahdollista nähdä. Sama lekseemi ja sama rakenne ei niiden tapauksessa tarkoita samaa nimimallia. Kulttuurisen onomastiikan avulla on mahdollista ymmärtää, että eri nimeämismallit ovat kytköksissä eri kulttuurisiin maailmankuviin, ja niiden huomioon ottaminen on oleellista sellaisten nimien kohdalla, jotka kantavat yhteisön elintavoille tai arvomaailmalle merkityksellisiä lekseemejä elementteinä. Sakraalit sanat ovat monimerkityksisiä ja liukuvia, ja niitä käytetään eri paikoissa ja eri aikoina eri tavoin. Se vaikuttaa paitsi nimenantoon, myös siihen miten sakraalinimiä ja niihin liittyviä paikkoja tulkitaan.

Lähteet

- AALTO, TIINA 2019: *Ukon jäljet paikoissa ja paikannimissä. Tutkimus Ukko-elementin sisältävistä nimistä*. Helsinki: Unigrafia Oy.
- AIKIO, ANTE 2009: *The Saami Loanwords in Finnish and Karelian*. Oulu.
- AIKIO, ANTE 2012: An essay on Saami ethnolinguistic prehistory. – Riho Grünthal & Petri Kallio (toim.), *A Linguistic Map of Prehistoric Northern Europe* s. 63–117. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 266. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- AINIALA, TERHI – SAARELMA, MINNA – SJÖBLOM, PAULA (toim.) 2008: *Nimistöntutkimuksen perusteet*. Tietolipas 221. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- AINIALA, TERHI – SAARIKIVI, JANNE 2017: *Personal Name Systems in Finnic and Beyond*. *Uralica Helsingensia* 12. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- ANTTONEN, VEIKKO 1996: *Ihmisen ja maan rajat. "Pyhä" kulttuurisena kategoriana*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ANTTONEN, VEIKKO 2003a: Sacred Sites as Markers of Difference. Exploring Cognitive Foundations of Territoriality. – Lotte Tarkka (toim.), *Dynamics of Tradition. Perspectives on Oral Poetry and Folk Belief. Essays in honour of Anna-Leena Siikala on her 60th birthday 1st January 2003* s. 292–305. *Studia Fennica Folkloristica* 13. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ANTTONEN, VEIKKO 2003b: Mitä pyhä-alkuiset paikannimet kertovat Kalannin menneisyydestä. – Veijo Kaitanen, Esa Laukkanen & Kari Uotila (toim.), *Muinainen Kalanti ja sen naapurit* s. 225–235. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ANTTONEN, VEIKKO 2012: *Uskontotieteen maastot ja kartat*. Tietolipas 232. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- BEREZOVITŠ, ELENA 2000: *Russkaja toponimija v etnolingvistitšeskom aspekte*. Jekaterinburg: Izdatelstvo Uralskogo universiteta.
- DURKHEIM, ÉMILE 1980: *Uskontoelämän alkeismuodot. Australialainen toteemijärjestelmä (Les formes élémentaires de la vie religieuse. Le système totémique en Australie*. 1912). Helsinki: Tammi.

- Eesti keele insituudi kohanimkartoteek = <https://www.eki.ee/kohanimed/> (24.7.2019)
- EKMS = *Eesti keele mõisteline sõnaraamat*
- EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat <https://www.eki.ee/dict/ekss/> (9.5.2022)
- ELIADE, MIRCEA 2003: *Pyhä ja profaani* (suom. Teuvo Laitila) (*Das Heilige und Das Profane*. 1957). Helsinki: Loki-kirjat.
- FALCK-KÄLLQUIST, BIRGIT 1976: Varför får lokaliteter namn? – Kurt Zilliacus (toim.) *Ortnamn och samhälle. Aspekter, begrepp, metoder* s. 27–40. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland NR 472. Meddelanden från Folkkultursarkivet 4. Helsingfors: SLS.
- FASTER, MARIKO 2014: Kaks Hargla kihelkonna vetenime. *Emakeele Seltsi aastaraamat* 59 s. 28–45. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- FASTER, MARIKO 2020: *Hargla kihelkonna vetenimed Eesti-Läti piirialal*. Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 47. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- FROG – SAARIKIVI, JANNE 2014/2015: De situ linguarum fennicarum aetatis ferreae, Pars I. – *RMN Newsletter* 9 s. 64–115.
- HAKULINEN, LAURI 1946: *Suomen kielen rakenne ja kehitys. Toinen osa. Sanasto- ja lauseoppia*. Helsinki: Otava.
- JOHANSON, KRISTIINA – KADAKAS, ULLA – TÖRV, MARI – VINDI, ANDRES 2014: Excavations on the Island of Kloostri Saar. Some Reflections on the Stone Age Settlement Pattern in South Estonia. *Archaeological Fieldwork in Estonia/Arheoloogilised Välitööd Eestis* 2013 s. 33–44.
- JONUKS, TÕNNO 2011: Hiis-Sites in Northern Estonia: Distinctive Hills and Plain Fields. *Archaeologia Baltica* 15 s. 22–30.
- Järvi-meriwiki <http://www.jarviwiki.fi/wiki/Pyh%C3%A4j%C3%A4rvi> (27.2.2019)
- KAASIK, AHTO 2007: Ajaloolised looduslikud pühapaikad – väärtused looduse ja kultuuri piirimaal. – Heiki Valk (toim.), *Looduslikud pühapaikad. Väärtused ja kaitse* s.23–74. Tartu: Õpetatud Eesti selts.
- KALLASMAA, MARJA 2012: The Estonian place names and name system. – Maria Giovanna Arcamone, Donatella Bremer, Davide De Camilli & Bruno Porcelli (toim.), *Nominatio. Atti del XXII Congresso Internazionale di Scienze*

Onomastiche. XXII ICOSe kongress, Pisa, 28 august – 4. september 2005 s. 251–258. Edizioni ETS, Pisa.

KNR = Eesti Kohanimeraamat <https://www.eki.ee/dict/knr/> (5.5.2022)

MML Kansalaisen karttapaikka <https://www.maanmittauslaitos.fi/asioi-verkossa/kartta-paikka> (28.1.2020)

Kielitoimiston sanakirja <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/> (10.5.2022)

KIVINIEMI, EERO – PITKÄNEN, RITVA LIISA – ZILLIACUS, KURT 1974: *Nimistöntutkimuksen terminologia. Terminologin inom namnforskningen*. Castrenianumin toimitteita 8. Helsinki.

KIVINIEMI, EERO 1971: *Suomen partisiippinimistöä. Ensimmäisen partisiipin sisältävät henkilön- ja paikannimet*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

KIVINIEMI, EERO 1975: *Paikannimien rakennetyypeistä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

KIVINIEMI, EERO 1976: On namngivningens sociala baggrund och systematiska karaktär. – Vibeke Dalberg, Botolv Helleland, Allan Rostvik & Kurt Zilliacus (toim.), *Ortnamn och samhälle. Aspekter, begrepp, metoder. Rapport från NORNA:s fjärde symposium in Hanaholmens kulturcentrum 25–27 april 1975*. NORNA-rapporter 10 s. 49–48. Borgå.

KIVINIEMI, EERO 1977: *Väärät vedet. Tutkimus mallien osuudesta nimenmuodostuksessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

KIVINIEMI, EERO 1978: Paikannimistö systeeminä. – Eero Kiviniemi (toim.), *Nimistöntutkimus ja paikallishistoria. Paikallishistoriallisen toimiston julkaisuja n:o 2* s. 73–89. Helsinki: Paikallishistoriallinen Toimisto & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

KIVINIEMI, EERO 1980a: Paikannimistön maailmankuva ja todellisuus. *Virittäjä* 84 s. 1–6. Helsinki: Kotikielen Seura.

KIVINIEMI, EERO 1980b: Nimistö Suomen esihistorian tutkimuksen aineistona. *Virittäjä* 84 s. 319–338. Helsinki: Kotikielen Seura.

KIVINIEMI, EERO 1987: Voidaanko nimeämisperusteet luokitella? – Eero Kiviniemi & Ritva Liisa Pitkänen (toim.), *Kieli* 2 s. 7–34. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

- KIVINIEMI, EERO 1990: *Perustietoa paikannimistä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOIVULEHTO, JORMA 1973: Kenno, kotti ja kalvo. Lisiä germaanis-suomalaisiin lainakosketuksiin. – *Virittäjä* 77: 1–16. Helsinki: Kotikielen Seura.
- KOIVULEHTO, JORMA 1989: Ehkä ja ehto, yskä ja ystävä. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 82: 171–192. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- KOSKENNURMI-SIVONEN, RITVA 2004, 2007: *Grounded theory*. <https://rkos-ken.kapsi.fi/gt.html> (23.11.2021)
- KOSKI, MAUNO 1969: *Itämerensuomalaisten kielten hiisi-sanue. Semanttinen tutkimus I*. Turku: Turun yliopisto
- KOSKI, MAUNO 1970: *Itämerensuomalaisten kielten hiisi-sanue. Semanttinen tutkimus II*. Turku: Turun yliopisto.
- Kotimaisten kielten keskuksen nimiarkisto <https://nimiarkisto.fi/> (10.5.2022)
- KULONEN, ULLA-MAIJA – SERUJÄRVI-KARI, IRJA – PULKKINEN, RISTO 2005: *The Saami. A Cultural Encyclopaedia*. Vammala: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KUZMIN, DENIS 2014: *Vienan Karjalan asutushistoria nimistön valossa*. Helsinki.
- LANG, VALTER 2018: *Läänemeresoome tulemised*. Muinasaja teadus 28. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- LEINO, ANTTI 2007: *On Toponymic Constructions as an Alternative to Naming Patterns in Describing Finnish Lake Names*. Helsinki: Finnish Literature Society.
- LEX = Namnledslexikon <https://kaino.kotus.fi/svenska/ledlex/> (8.4.2021)
- LUKIN, KARINA 2012: Elämän ja entisyyden maisemat. Kolgujev nenetsien arjessa, muistelussa ja kerronnassa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LÖNNROT, ELIAS 1958: Suomalais-ruotsalainen sanakirja = Finskt-svenskt lexikon. 1, A-M. Porvoo: WSOY.
- LÖNNROT, ELIAS 1958: Suomalais-ruotsalainen sanakirja = Finskt-svenskt lexikon. 2, N-Ö. Porvoo: WSOY.
- Maa-amet <https://geoportaal.maaamet.ee/> (9.5.2022)

- MALLAT, KAIJA 1997: Interpreting place names. – Ritva Liisa Pitkänen & Kaija Mallat (toim.), *You name it. Perspectives on onomastic research* s. 97–105. Helsinki: Finnish Literature Society.
- MALLAT, KAIJA 2007: *Naiset rajalla. Kyöveli, Nainen, Naara(s), Neitsyt, Morsian, Akka ja Ämmä Suomen paikannimissä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MULLONEN, IRMA 1994: Paikannimistö vepsäläisten henkisen perinteen valottajana. – Kaija Heikkinen & Irma Mullonen (toim.), *Vepsäläiset tutuiksi. Kirjoituksia vepsäläisten kulttuurista* s. 63–72. Joensuu: Joensuun yliopisto Karjalan tutkimuslaitos.
- Museoviraston kulttuuriympäristön palveluikkuna <https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/portti/read/asp/default.aspx> (10.5.2022)
- MWB = *H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch. Band III*. 1994 (Heikkilä, Kaino (toim.)) *Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXIII*, 3. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- NYSTRÖM, STAFFAN 1998: Names in the Mind: Aspects of the Mental Onomasticon. – Nicolaisen, W.F.H. (toim.), *Proceedings of the XIXth International Congress of Onomastic Sciences Aberdeen, August 4–11, 1996. Volume 1* s. 229–235. Aberdeen: Department of English University of Aberdeen.
- PALL, VALDEK 1968: Eesti kohanimede struktuurist. *Keel ja kirjandus* 3 s. 147–158. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia.
- PERTTOLA, WESA 2005: *Lapinrauniot ja ennustava mallintaminen: menetelmän alustava kokeilu pienellä aineistolla*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston kulttuurien tutkimuksen laitos.
- SAARIKIVI, JANNE 2007: Uusia vanhoja sanoja. – Jussi Ylikoski & Ante Aikio (toim.), *Sámit, sánit, sátnehámit. Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu 21. beaivve 2007*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 253 s. 325–347. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SAARIKIVI, JANNE 2017: Pyhän käsitteestä ja alkuperästä. *Elore* vol. 24 —1/2017. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry.

- SMS = Suomen murteiden sanakirja. 2012. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisu 30. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. Verkkojulkaisu HTML. URN:NBN:fi:kotus-201110, ISSN: 1796-041X. <<http://kaino.kotus.fi/sms>>. Jatkuvasti päivitettävä julkaisu. Päivitetty 17.12.2021 (20.4.2021)
- SPK = *Suomalainen paikannimikirja*. Päätoimittaja Sirkka Paikkala. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 146. Helsinki: Karttakeskus & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2007.
- SSA = Itkonen, Erkki & Ulla-Maija Kulonen (toim.) 1992–2000: *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SUVANTO, SEPPO 1972: *Satakunnan ja Hämeen keskiaikainen rajalaitos*. Monistesarja B. Suomen historia. No 3. Tampere: Tampereen yliopisto historian laitos.
- SÖDERHOLM, EIRA 1979: *Kello-nimet ja kellotarinat*. Nimeämiselityksistä nimeämisperusteisiin. – *Sanomia. Juhlakirja Eeva Kangasmaa-Minnin 60-vuotispäiväksi 14.4.1979*. Suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 9 s. 263–284. Turku.
- TAAVITSAINEN, JUSSI-PEKKA 2003: Lapinraunioiden kronologis-funktionaalisten kysymysten hahmottelua – uusia AMS-ajoituksia Keski-Suomen lapinraunioiden palaneesta luusta. *Muinaistutkija 1/2003* s. 2–23. Helsinki: Suomen arkeologinen seura ry.
- TAMRE, RUTA (toim.) 2006: *Eesti järvede nimestik. Looduslikud ja tehiskjärved*. Tallinn: Keskkonnaministeriumi info- ja tehnokeskus.
- Tilastokeskus = <http://www.stat.fi/tup/tietoaika/tilaajat/ta-09-01-maantiede.html>
- VALK, HEIKI 2009: Sacred Natural Places of Estonia: Regional Aspects. *Electronic Journal of Folklore vol. 42*. <http://www.folklore.ee/folklore/vol42/valk.pdf> (5.12.2020)
- VALK, HEIKI 2015: Pühast Võhandust, Pühalättest ja Ohvrijärvest Otepää lähistel. *Ajalooline Ajakiri 1/2 (151/152)* s. 3–37.

- VALTONEN, TAARNA 2014: *Mielen laaksot. Neljän saamen kielen paikannimien rakenne, sanasto ja rinnakkaisnimet vähemmistö–enemmistö-suhteiden kuvastajina*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- VIKSTRAND, PER 2001: *Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälard-
skapen*. Studier till en svensk ortnamnatlas 17. Acta Academiae Regiae Gus-
tavi Adolphi LXXVII. Uppsala.
- VIKSTRAND, PER 2002: Sacral place-names in Scandinavia. – *Onoma Vol. 37* s. 121–145.
Leuven: International Centre of Onomastic Sciences.
- VILJAMAA, TOIVO 2017: “Hiidenkankaat” – Muinaissuomalaisten kulttipaikat Algot Sca-
rinin ja H.G. Porthanin kirjoituksissa. *Auraica. Scripta a Societate Porthan
edita Vol 8, 2017* s. 49–58.
- ZILLIACUS, KURT 2002: *Forska i namn*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Fin-
land.

Liite 1: Suomen *Pyhä*-elementin sisältävät nimet

Paikannimi	Paikkatyyppi	Kunta
Ahvenpyhä	Kohouma	Laukaa
Eräpyhä	Kohouma	Orivesi
Pyhä-Hyppylä	Kohouma	Rovaniemi
Pyhä-Nattanen	Kohouma	Sodankylä
Pyhäinpaiheikko	Kohouma	Pello
Pyhäinvaara	Kohouma	Pello
Pyhäkallio	Kohouma	Kinnula
Pyhäkallio	Kohouma	Kuusamo
Pyhäkero	Kohouma	Enontekiö
Pyhäkero	Kohouma	Muonio
Pyhällönvuori	Kohouma	Lempäälä
Pyhällönvuori	Kohouma	Sastamala
Pyhämäki	Kohouma	Hämeenlinna
Pyhämäki	Kohouma	Hämeenlinna
Pyhämäki	Kohouma	Karvia
Pyhämäki	Kohouma	Kokemäki
Pyhämäki	Kohouma	Lappeenranta
Pyhämäki	Kohouma	Parikkala
Pyhämäki	Kohouma	Parikkala
Pyhämäki	Kohouma	Petäjävesi
Pyhämäki	Kohouma	Saarijärvi
Pyhämäki	Kohouma	Uusikaupunki
Pyhännänaho	Kohouma	Ristijärvi
Pyhänpää	Kohouma	Sysmä
Pyhänselkä	Kohouma	Muhos
Pyhänselkä	Kohouma	Muhos
Pyhänulkki	Kohouma	Kemijärvi
Pyhärinne	Kohouma	Kuhmo
Pyhärova	Kohouma	Enontekiö
Pyhärova	Kohouma	Kemijärvi
Pyhäselkä	Kohouma	Inari
Pyhäselkä	Kohouma	Kemijärvi
Pyhäselkä	Kohouma	Rovaniemi
Pyhätmäki	Kohouma	Rautjärvi
Pyhätunturi	Kohouma	Kemijärvi
Pyhätunturi	Kohouma	Kittilä
Pyhätunturi	Kohouma	Kittilä
Pyhätunturi	Kohouma	Sodankylä
Pyhävaara	Kohouma	Inari
Pyhävaara	Kohouma	Inari
Pyhävaara	Kohouma	Inari
Pyhävaara	Kohouma	Kittilä
Pyhävaara	Kohouma	Kuusamo

Pyhävaara	Kohouma	Kuusamo
Pyhävaara	Kohouma	Rovaniemi
Pyhävaara	Kohouma	Simo
Pyhävasa	Kohouma	Kittilä
Pyhävasa	Kohouma	Kittilä
Pyhävastamäki	Kohouma	Kaarina
Pyhävuori	Kohouma	Alajärvi
Pyhävuori	Kohouma	Asikkala
Pyhävuori	Kohouma	Jyväskylä
Pyhävuori	Kohouma	Kaarina
Pyhävuori	Kohouma	Konnevesi
Pyhävuori	Kohouma	Kristiinankaupunki
Pyhävuori	Kohouma	Kuhmoinen
Pyhävuori	Kohouma	Saarijärvi
Pyhävuori	Kohouma	Virrat
Pyhäkoski	Koski	Mäntyharju
Pyhäkoski	Koski	Saarijärvi
Pyhäportti	Koski	Tervola
Pyhäpuu	Luonnonmuistomerkki	Kinnula
Pyhäkangas	Metsäalue	Simo
Pyhäkangas	Metsäalue	Äänekoski
Pyhäkyntö	Metsäalue	Lappeenranta
Pyhällys	Metsäalue	Naantali
Pyhällysmäki	Metsäalue	Naantali
Pyhämaa	Metsäalue	Keuruu
Pyhämännikkö	Metsäalue	Rovaniemi
Pyhänkangas	Metsäalue	Äänekoski
Pyhännänaho	Metsäalue	Risti järvi
Pyhäpalo	Metsäalue	Simo
Pyhäpohja	Metsäalue	Juva
Pyhäsaari	Metsäalue	Sodankylä
Pyhällehto	Muu maastokohde	Kuhmo
Pyhälä	Muu maastokohde	Haapavesi
Pyhantaipale	Muu maastokohde	Hämeenlinna
Pyhäsaari	Muu maastokohde	Sodankylä
Pyhältöniemi	Niemi	Savonlinna
Pyhäniemi	Niemi	Eura
Pyhäniemi	Niemi	Hattula
Pyhäniemi	Niemi	Hämeenlinna
Pyhäniemi	Niemi	Inari
Pyhäniemi	Niemi	Kihniö
Pyhäniemi	Niemi	Konnevesi
Pyhäniemi	Niemi	Kuusamo
Pyhäniemi	Niemi	Lappeenranta
Pyhäniemi	Niemi	Muonio
Pyhäniemi	Niemi	Mäntyharju
Pyhäniemi	Niemi	Orivesi
Pyhäniemi	Niemi	Parikkala

Pyhäniemi	Niemi	Petäjävesi
Pyhäniemi	Niemi	Rovaniemi
Pyhäniemi	Niemi	Sastamala
Pyhäniemi	Niemi	Sonkajärvi
Pyhäniemi	Niemi	Suomussalmi
Pyhänpää	Niemi	Kuhmoinen
Pyhätmiemi	Niemi	Sysmä
Pyhäkuru	Painanne	Muonio
Pyhäkuru	Painanne	Pelkosenniemi
Pyhäkuru	Painanne	Savukoski
Pyhäkorpi	Pelto/niitty	Pori
Pyhälle	Pelto/niitty	Sastamala
Pyhällys	Pelto/niitty	Uusikaupunki
Pyhältä	Pelto/niitty	Valkeakoski
Pyhälystä	Pelto/niitty	Pyhäranta
Pyhälö	Pelto/niitty	Uusikaupunki
Pyhälöinen	Pelto/niitty	Lempäälä
Pyhämaa	Pelto/niitty	Laihia
Pyhäsuu	Pelto/niitty	Valkeakoski
Pyhäsuu	Pelto/niitty	Äänekoski
Pyhänsalo	Saari	Äänekoski
Pyhäsaari	Saari	Hattula
Pyhäsaari	Saari	Jyväskylä
Pyhäsaari	Saari	Kitee
Pyhäsaari	Saari	Lappeenranta
Pyhäsaari	Saari	Mäntyharju
Pyhäsaari	Saari	Rääkkylä
Pyhäsaari	Saari	Suomussalmi
Pyhäsaari	Saari	Tohmajärvi
Pyhäsalu	Saari	Pihtipudas
Pyhäaapa	Suo	Pelkosenniemi
Pyhäkorpi	Suo	Ruokolahti
Pyhälätva-aapa	Suo	Sodankylä
Pyhältä	Suo	Pirkkala
Pyhäneva	Suo	Kurikka
Pyhässuo	Suo	Myrskylä
Pyhässuo	Suo	Paimio
Pyhäsuu	Suo	Asikkala
Pyhäsuu	Suo	Harjavalta
Pyhäsuu	Suo	Hämeenlinna
Pyhäsuu	Suo	Mäntyharju
Pyhäsuu	Suo	Petäjävesi
Pyhäsuu	Suo	Pöytyä
Pyhäsuu	Suo	Valkeakoski
Pyhä-Paula	Vakaveden osa	Savitaipale
Pyhälähti	Vakaveden osa	Hattula
Pyhälähti	Vakaveden osa	Iitti
Pyhälähti	Vakaveden osa	Juva

Pyhålahti	Vakaveden osa	Kokemåki
Pyhålahti	Vakaveden osa	Konnevesi
Pyhålahti	Vakaveden osa	Kuusamo
Pyhålahti	Vakaveden osa	Orivesi
Pyhålahti	Vakaveden osa	Petåjåvesi
Pyhålahti	Vakaveden osa	Rovaniemi
Pyhålahti	Vakaveden osa	Rovaniemi
Pyhålahti	Vakaveden osa	Taipalsaari
Pyhålahti	Vakaveden osa	Vimpeli
Pyhånpohtia	Vakaveden osa	Pålkåne
Pyhåtselkå	Vakaveden osa	Sysmå
Pyhåjårvi	Vakavesi	Asikkala
Pyhåjårvi	Vakavesi	Enontekiõ
Pyhåjårvi	Vakavesi	Enontekiõ
Pyhåjårvi	Vakavesi	Heinola
Pyhåjårvi	Vakavesi	Håmeenkyrõ
Pyhåjårvi	Vakavesi	Håmeenlinna
Pyhåjårvi	Vakavesi	Inari
Pyhåjårvi	Vakavesi	Inari
Pyhåjårvi	Vakavesi	Inari
Pyhåjårvi	Vakavesi	Inari
Pyhåjårvi	Vakavesi	Juva
Pyhåjårvi	Vakavesi	Karkkila
Pyhåjårvi	Vakavesi	Kitee
Pyhåjårvi	Vakavesi	Kittilå
Pyhåjårvi	Vakavesi	Kittilå
Pyhåjårvi	Vakavesi	Kittilå
Pyhåjårvi	Vakavesi	Konnevesi
Pyhåjårvi	Vakavesi	Kouvola
Pyhåjårvi	Vakavesi	Kuhmoinen
Pyhåjårvi	Vakavesi	Kuusamo
Pyhåjårvi	Vakavesi	Kuusamo
Pyhåjårvi	Vakavesi	Nokia
Pyhåjårvi	Vakavesi	Orimattila
Pyhåjårvi	Vakavesi	Pelkosenniemi
Pyhåjårvi	Vakavesi	Petåjåvesi
Pyhåjårvi	Vakavesi	Pieksåmåki
Pyhåjårvi	Vakavesi	Pyhåjårvi
Pyhåjårvi	Vakavesi	Pålkåne
Pyhåjårvi	Vakavesi	Rovaniemi
Pyhåjårvi	Vakavesi	Saarijårvi
Pyhåjårvi	Vakavesi	Salla
Pyhåjårvi	Vakavesi	Savukoski
Pyhåjårvi	Vakavesi	Simo
Pyhåjårvi	Vakavesi	Sulkava
Pyhåjårvi	Vakavesi	Suomussalmi
Pyhåjårvi	Vakavesi	Såkylå
Pyhåjårvi	Vakavesi	Tammela

Pyhäjärvi	Vakavesi	Ulvila
Pyhäjärvi	Vakavesi	Utsjoki
Pyhälampi	Vakavesi	Loppi
Pyhälampi	Vakavesi	Salo
Pyhälampi	Vakavesi	Hämeenlinna
Pyhälampi	Vakavesi	Imatra
Pyhälampi	Vakavesi	Kemijärvi
Pyhälampi	Vakavesi	Kemijärvi
Pyhälampi	Vakavesi	Kuusamo
Pyhälampi	Vakavesi	Kuusamo
Pyhälampi	Vakavesi	Lemi
Pyhälampi	Vakavesi	Mikkeli
Pyhälampi	Vakavesi	Pelkosenniemi
Pyhälampi	Vakavesi	Pieksämäki
Pyhälampi	Vakavesi	Ranua
Pyhälampi	Vakavesi	Suomussalmi
Pyhälampi	Vakavesi	Sysmä
Pyhälompolo	Vakavesi	Kittilä
Pyhältö	Vakavesi	Hamina
Pyhäuoma	Vakavesi	Pieksämäki
Pyhänen	Vakavesi	Konnevesi
Pyhännänjärvi	Vakavesi	Pyhäntä
Pyhännänkoski	Vakavesi	Ristijärvi
Pyhäräinen	Vakavesi	Kyyjärvi
Pyhäselkä	Vakavesi	Liperi
Pyhätlammi	Vakavesi	Sysmä
Pyhävesi	Vakavesi	Mäntyharju
Pyhäkoski	Virtaveden osa	Muhos
Pyhänkoski	Virtaveden osa	Merijärvi
Pyhäjoki	Virtavesi	Asikkala
Pyhäjoki	Virtavesi	Enontekiö
Pyhäjoki	Virtavesi	Kemijärvi
Pyhäjoki	Virtavesi	Kuusamo
Pyhäjoki	Virtavesi	Muonio
Pyhäjoki	Virtavesi	Pirkkala
Pyhäjoki	Virtavesi	Pyhäjoki
Pyhäjoki	Virtavesi	Salla
Pyhäjoki	Virtavesi	Savukoski
Pyhäjoki	Virtavesi	Suomussalmi
Pyhäjoki	Virtavesi	Säkylä
Pyhäjoki	Virtavesi	Äänekoski
Pyhänpuro	Virtavesi	Kuhmo
Pyhäoja	Virtavesi	Kärkölä
Pyhäoja	Virtavesi	Rovaniemi
Pyhäoja	Virtavesi	Tampere
Pyhäpuro	Virtavesi	Kittilä

Liite 2: Viron Püha-elementin sisältävät nimet

Nimi	Paikkatyyppi	Paikkakunta
Parika Pühajärv	vakavesi	Viljandi maakond, Põhja-Sakala vald
Püha allikas	lähde	Pärnu maakond, Lääneranna vald
Püha allikas	lähde	Ida-Viru maakond, Alutaguse vald
Püha kihelkond	hallinnollinen alue	Saare maakond, Saaremaa vald
Püha kivi	kivi	Pärnu maakond, Lääneranna vald
Püha kivi	kivi	Pärnu maakond, Lääneranna vald
Püha kivi	kivi	Pärnu maakond, Lääneranna vald
Püha küla	kylä	Saare maakond, Saaremaa vald
Püha küla	kylä	Harju maakond, Saue vald
Püha pärn	puu	Tartu maakond, Tartu vald
Püha tamm	puu	Ida-Viru maakond, Alutaguse vald
Pühaallikas	lähde	Pärnu maakond, Lääneranna vald
Pühaallikas	lähde	Ida-Viru maakond, Alutaguse vald
Pühaallikas	lähde	Harju maakond, Lääne-Harju vald
Pühaallikas	lähde	Lääne maakond, Lääne-Nigula vald
Pühaallikas	lähde	Lääne-Viru maakond, Haljala vald
Pühaallikas	lähde	Lääne-Viru maakond, Viru-Nigula vald
Pühaallikas	lähde	Ida-Viru maakond, Lüganuse vald
Pühade	tontti, talo	Ida-Viru maakond, Narva-Jõesuu linn
Pühadekare	saari, luoto, kari	Saare maakond, Muhu vald
Pühadekare I	saari, luoto, kari	Saare maakond, Muhu vald
Pühadekare II	saari, luoto, kari	Saare maakond, Muhu vald
Pühadekare saar	saari, luoto, kari	Saare maakond, Muhu vald
Pühajõe	tontti, talo	Lääne-Viru maakond, Viru-Nigula vald
Pühajõe	tontti, talo	Ida-Viru maakond, Toila vald
Pühajõe	tontti, talo	Põlva maakond, Kanepi vald
Pühajõe	tontti, talo	Saare maakond, Saaremaa vald
Pühajõe küla	kylä	Ida-Viru maakond, Toila vald
Pühajõgi	joki	Rapla maakond, Märjamaa vald
Pühajõgi	joki	Ida-Viru maakond, Toila vald
Pühajõgi	joki	Saare maakond, Saaremaa vald
Pühajärv	vakavesi	Lääne-Viru maakond, Rägavere vald
Pühajärv	vakavesi	Tartu maakond, Kastre vald
Pühajärv	vakavesi	Järva maakond, Paide linn
Pühajärv	vakavesi	Viljandi maakond, Põhja-Sakala vald
Pühajärv	vakavesi	Lääne-Viru maakond, Vinni vald
Pühajärv	vakavesi	Saare maakond, Saaremaa vald
Pühajärv	vakavesi	Harju maakond, Kuusalu vald
Pühajärv	vakavesi	Valga maakond, Otepää vald
Pühajärve	tontti, talo	Jõgeva maakond, Põltsamaa vald
Pühajärve	tontti, talo	Jõgeva maakond, Põltsamaa vald
Pühajärve	tontti, talo	Viljandi maakond, Viljandi vald
Pühajärve	tontti, talo	Jõgeva maakond, Põltsamaa vald

Pühakari	saari, luoto, kari	Lääne-Viru maakond, Haljala vald
Pühakari I	saari, luoto, kari	Lääne-Viru maakond, Haljala vald
Pühakari II	saari, luoto, kari	Lääne-Viru maakond, Vihula vald
Pühakivi	kivi	Pärnu maakond, Lääneranna vald
Pühakivi	kivi	Pärnu maakond, Lääneranna vald
Pühakivi	kivi	Pärnu maakond, Lääneranna vald
Pühakivi mägi	hautapaikka	Võru maakond, Setomaa vald
Pühakoja	tontti, talo	Rapla maakond, Rapla vald
Pühakõrtsi	tontti, talo	Lääne-Viru maakond, Väike-Maarja vald
Pühalepa kihelkond	hallinnollinen alue	Hiiu maakond, Hiiumaa vald
Pühaliistu tamm	puu	Võru maakond, Võru vald
Pühamets	metsä	Saare maakond, Saaremaa vald
Pühamäe	tontti, talo	Võru maakond, Rõuge vald
Pühamäe	tontti, talo	Tartu maakond, Peipsiääre vald
Pühamäe järv	vakavesi	Harju maakond, Tallinn
Pühamäe Lajjärv	vakavesi	Harju maakond, Kuusalu vald
Pühamäe Väikejärv	vakavesi	Harju maakond, Kuusalu vald
Pühamägi	kohouma	Harju maakond, Tallinn
Pühamänd	puu	Lääne-Viru maakond, Vinni vald
Pühandi	tontti, talo	Järva maakond, Järva vald
Pühaoja	joki	Rapla maakond, Märjamaa vald
Pühaoru	tontti, talo	Ida-Viru maakond, Toila vald
Pühapärn	muinajäänne	Tartu maakond, Tartu vald
Pühapäakses	suosaari	Saare maakond, Saaremaa vald
Püharanna	tontti, talo	Hiiu maakond, Hiiumaa vald
Pühaste küla	kylä	Tartu maakond, Elva vald
Pühaste oja	oja	Tartu maakond, Elva vald
Pühatamm	puu	Ida-Viru maakond, Alutaguse vald
Pühati	tontti, talo	Saare maakond, Muhu vald
Pühatu	tontti, talo	Rapla maakond, Märjamaa vald
Pühatu küla	kylä	Rapla maakond, Märjamaa vald
Pühatu soo	suo	Rapla maakond, Märjamaa vald
Pühi küla	kylä	Tartu maakond, Kambja vald
Pühike	tontti, talo	Võru maakond, Võru vald
Pühike	tontti, talo	Valga maakond, Tõrva vald
Pühiki	tontti, talo	Võru maakond, Rõuge vald
Pühtitsa allikas	tontti, talo	Ida-Viru maakond, Alutaguse vald
Pühtitsa klooster	tontti, talo	Ida-Viru maakond, Alutaguse vald
Pühtitsa tamm	tontti, talo	Ida-Viru maakond, Alutaguse vald
Pühajõgi	joki	Põlva maakond, Kanepi vald
Pühajõõ	tontti, talo	Võru maakond, Võru vald
Pühäkivi	kivi	Võru maakond, Setomaa vald
Pühäkivi palo	hautapaikka	Võru maakond, Setomaa vald
Pühaliisto tamm	puu	Võru maakond, Võru vald
Pühaliste tamm	puu	Võru maakond, Võru vald
Pühalisti tamm	puu	Võru maakond, Võru vald
Pühalistonurm	maa-alue	Põlva maakond, Põlva vald
Pühäpetäi	puu	Valga maakond, Valga vald

Pühäsalo	puu	Tartu maakond, Kastre vald
Seli Pühajärv	vakavesi	Järva maakond, Paide linn
Suur Pühatu järv	vakavesi	Ida-Viru maakond, Alutaguse vald
Võõbu Pühajärv	vakavesi	Järva maakond, Paide linn